

UNIWERSYTET ŁÓDZKI

WYDZIAŁ NAUK o WYCHOWANIU

INSTYTUT PSYCHOLOGII

Karolina Marta Koszałkowska

**Cechy „Ciemnej Triady” a agresja proaktywna i reaktywna młodych
dorosłych w świetle modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania
informacji**

**Dark Triad traits and proactive and reactive aggression within the social emotional
information processing model in young adults**

**Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dr hab. Grażyny Poraj, prof. nadzw. UŁ**

ŁÓDŹ 2022

SPIS TREŚCI

STRESZCZENIE	6
ABSTRACT.....	8
WSTĘP.....	10
ROZDZIAŁ 1. AGRESJA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ PSYCHOLOGII	12
1.1. Agresja u ludzi – definicje i terminy pokrewne.....	12
1.2. Formy i funkcje agresji jako paradygmaty badań nad agresją.....	16
1.2.1. Wybrane formy agresji u ludzi.....	19
1.2.1.1. Agresja fizyczna i werbalna	19
1.2.1.2. Agresja relacyjna.....	22
1.2.2. Wybrane funkcje agresji u ludzi.....	27
1.2.2.1. Agresja proaktywna.....	27
1.2.2.2. Agresja reaktywna.....	29
1.2.2.3. Agresja proaktywna i reaktywna: podział przestarzały czy użyteczny?	31
1.2.3. Wybrane modele teoretyczne agresji	32
1.2.3.1. Ogólny Model Agresji (GAM).....	32
1.2.3.2. Model społecznego przetwarzania informacji.....	36
1.3. Podsumowanie.....	41
ROZDZIAŁ 2. CIEMNA TRIADA OSOBOWOŚCI: NARCYZM, PSYCHOPATIA, MAKIAWELIZM	43
2.1. Początki badań nad Ciemną Triadą	43
2.2. Narcyzm.....	43
2.3. Psychopatia.....	48
2.4. Makiawelizm	52
2.5. Kontrowersje wokół Ciemnej Triady oraz jej rozszerzenia.....	56
ROZDZIAŁ 3. CECHY CIEMNEJ TRIADY A TENDENCJE I ZACHOWANIA AGRESYWNE.....	57
3.1. Narcyzm a tendencje i zachowania agresywne.....	57

3.2.	Psychopatia a tendencje i zachowania agresywne	59
3.3.	Makiawelizm a tendencje i zachowania agresywne	61
3.4.	Podsumowanie.....	63
ROZDZIAŁ 4. BADANIA WŁASNE.....		65
4.1.	ETAP PRZYGOTOWAWCZY I: OCENA WŁASNOŚCI PSYCHOMETRYCZNYCH POLSKIEJ WERSJI KWESTIONARIUSZA DO BADANIA AGRESJI RELACYJNEJ (KAR)65	
4.1.1.	Charakterystyka narzędzia	65
4.1.2.	Metoda i przebieg badań	66
4.1.3.	Wyniki.....	69
4.1.3.1.	Weryfikacja struktury i rzetelności narzędzia	69
4.1.3.2.	Weryfikacja trafności narzędzia.....	72
4.1.3.3.	Wyniki reszt standaryzowanych jako „czyste” miary proaktywnej i reaktywnej agresji relacyjnej	73
4.1.3.4.	Różnice międzypłciowe	77
4.1.4.	Podsumowanie etapu przygotowawczego I	77
4.2.	ETAP PRZYGOTOWAWCZY II: OCENA WŁASNOŚCI PSYCHOMETRYCZNYCH POLSKIEJ WERSJI ZESTAWU WINIET SEIP-Q.....	78
4.2.1.	Cele i założenia	78
4.2.2.	Metoda	80
4.2.3.	Wyniki.....	81
4.2.3.1.	Weryfikacja struktury i rzetelności narzędzia	81
4.2.3.2.	Weryfikacja trafności narzędzia.....	85
4.2.4.	Różnice międzypłciowe	95
4.2.5.	Podsumowanie etapu przygotowawczego II	98
4.3.	ETAP BADAŃ WŁAŚCIWYCH.....	99
4.3.1.	Cele i założenia badań właściwych.....	99
4.3.2.	Pytania badawcze i hipotezy	100
4.3.3.	Metoda	105
4.3.3.1.	Procedura i osoby badane.....	105

4.3.3.2.	Narzędzia.....	107
	<i>Narcissistic Personality Inventory (NPI-13)</i>	107
	<i>Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS)</i>	107
	<i>Levenson Self-Report Psychopathy Scale (LSRP)</i>	107
	<i>Skala makiawelizmu MACH IV</i>	108
	<i>Zestaw winiet SEIP-Q</i>	108
	<i>Reactive-Proactive Aggression Scale for Adults (RPQ-A)</i>	108
	<i>Kwestionariusz Agresji Relacyjnej</i>	109
4.3.4.	Wyniki.....	109
4.3.4.1.	Statystyki opisowe i analizy wstępne.....	109
4.3.4.2.	Analiza związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej.....	116
4.3.4.3.	Analiza związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a mechanizmami modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji	117
4.3.4.4.	Analiza mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji jako możliwych predyktorów agresji proaktywnej i reaktywnej.....	123
4.3.4.5.	Mechanizmy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji jako mediatory związków między cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej	129
ROZDZIAŁ V – DYSKUSJA		152
5.1.	Dyskusja etapu przygotowawczego oraz wyników analiz wstępnych etapu właściwego	152
5.2.	Dyskusja wyników analiz związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej.....	155
5.3.	Dyskusja wyników analiz związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a mechanizmami modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji.....	157
5.4.	Mechanizmy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji jako predyktorów agresji proaktywnej i reaktywnej.....	160
5.5.	Dyskusja wyników analiz mediacji	161
5.6.	Ograniczenia badań własnych	163
5.7.	Znaczenie uzyskanych wyników oraz możliwe kierunki przyszłych badań.....	165

5.8. Zakończenie i wnioski	167
BIBLIOGRAFIA	169
SPIS TABEL.....	216
SPIS RYSUNKÓW.....	220
ANEKS	224

STRESZCZENIE

Celem przeprowadzonych badań było znalezienie związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” (czyli subklinicznym narcyzmem w dwóch jego formach: wielkościowym i wrażliwym, a także subkliniczną psychopatią i makiawelizmem) a agresją proaktywną oraz reaktywną (zarówno relacyjną jak i ogólną/jawną) osób we wczesnej dorosłości, biorąc przy tym pod uwagę pośredniczącą rolę mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji (*social emotional information processing model*, SEIP). Model SEIP jest rozszerzeniem modelu SIP stosowanego w badaniach nad agresją dziecięcą i zakłada, że zachowania agresywne wynikają ze skłonności do tendencyjnego przetwarzania informacji społecznych. Należą do nich m.in. stosowanie wrogich atrybucji (tj. przypisywanie innym wrogich intencji), dokonywanie pozytywnej oceny samej reakcji agresywnej oraz samego siebie w tej reakcji, czy też posiadanie wyższych oczekiwań dotyczących jej efektów. Dodatkowo model zwraca uwagę na rolę negatywnego pobudzenia emocjonalnego w sytuacji agresogennej.

Badania podzielone zostały na etap przygotowawczy i właściwy. Na etap przygotowawczy składają się adaptacje dwóch narzędzi: Kwestionariusza Agresji Relacyjnej (KAR), którego własności psychometryczne przetestowano na próbie 462 osób uzyskując oczekiwaną strukturę trójczynnиковą, oraz zestawu przetłumaczonych na język polski winiet SEIP-Q, którego adaptacja przeprowadzona została na próbie 257 osób, co pozwoliło potwierdzić jego zadowalające parametry trafności i rzetelności. W ostatecznej próbie badania właściwego znalazło się 390 osób w wieku od 18 do 38 lat ($M = 23,26$, $SD = 4,34$). Wykorzystano następujące kwestionariusze w polskich adaptacjach/wersjach językowych: NPI-13 do pomiaru narcyzmu wielkościowego, HSNS do pomiaru narcyzmu wrażliwego, LSRP do pomiaru psychopatii, MACH IV do pomiaru makiawelizmu, zestaw winiet SEIP-Q do pomiaru mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji, RPQ-

A do pomiaru ogólnej agresji proaktywnej i reaktywnej, oraz KAR do pomiaru romantycznej, proaktywnej i reaktywnej agresji relacyjnej.

Wyniki wskazały na ważną rolę dokonywanych wrogich atrybucji oraz doświadczanych w wyniku prowokacji negatywnych reakcji emocjonalnych w powstawaniu reakcji o charakterze agresywnym, oraz na umiarkowaną rolę zmiennych związanych z poznawczą oceną samych reakcji. W przypadkach większości uwzględnionych w badaniu cech „Ciemnej Triady”, ich związek z miarami agresji proaktywnej i reaktywnej agresji ogólnej i relacyjnej okazał się być mediowany przez wszystkie, bądź część zakładanych wcześniej mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji. Zarówno wyniki hierarchicznej analizy regresji, jak i analiz mediacyjnych wskazały na szczególną rolę jednego z poznawczych mechanizmów tego modelu, tj. spostrzeganego prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji agresywnej w życie. Rezultaty przeprowadzonych badań zasilić mogą bazę teoretyczną wszelkiego rodzaju interwencji ukierunkowanych na zapobieganie aktom agresji, opartych na redukowaniu wrogości i korygowaniu sposobów przypisywania przez agresorów (nie tylko z populacji osób skazanych za przestępstwa, ale również populacji ogólnej) intencji i winy innym ludziom. Wyniki bieżących badań, jak i ich przyszłe rozszerzenia mogą również stanowić potencjalne uzasadnienie konieczności poszerzenia tego typu interwencji psychologicznych o trening analizy poznawczej oceny oczekiwanej skuteczności i słuszności własnych reakcji agresywnych.

Słowa kluczowe: Ciemna Triada, agresja proaktywna, agresja reaktywna, model społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji, wrogie atrybucje

ABSTRACT

The aim of the present research was to analyze the relationships between the „Dark Triad” traits (i.e., subclinical narcissism in its two forms: grandiose and vulnerable, as well as subclinical psychopathy and Machiavellianism) and proactive and reactive aggression (both relational and general) in young adults. In addition, the mediating role of mechanisms of the social emotional information processing model (SEIP) was also hypothesized. The SEIP model is an extension of the SIP model used in childhood aggression research. The model assumes that aggression stems from a tendency to process social information in a biased way. This bias may be expressed through hostile attributions (i.e., assuming hostile intentions of others), making positive evaluations of the aggressive response itself and of oneself in that response, or having higher expectations of its outcomes. Additionally, the model highlights the role of negative emotional arousal in potentially confrontational situations.

The research was conducted in two stages. The pilot stage aimed to create Polish versions of two questionnaires: the Relational Aggression Questionnaire and the SEIP-Q. A convenience sample of 462 participants was used to confirm the expected three-factor structure and other psychometric properties of the RAQ, whereas the SEIP-Q vignettes were pre-tested on a convenience sample of 257 college students. The main stage of the project was carried out upon obtaining the satisfactory parameters of accuracy and reliability of the SEIP-Q. The final sample included 390 individuals aged 18 to 38 ($M = 23.26$, $SD = 4.34$). Polish versions of the NPI-13 and HSNS were used to measure grandiose and vulnerable narcissism, LSRP was used to measure the facets of primary and secondary psychopathy, and MACH IV was used to measure Machiavellianism. In addition, the mechanisms of the social emotional information processing model were measured with the SEIP-Q set of vignettes. Finally, RPQ-A was used to measure general proactive and reactive aggression, and the RAQ was used to measure romantic, proactive, and reactive relational aggression.

The results indicated a significant role played by hostile attributions and negative emotional responses in predicting real-life aggressive behaviors, whereas the role of the SEIP variables was only moderate. In most cases, the relationships between the “Dark Triad” traits and proactive and reactive aggression measures were mediated by all or some of the previously hypothesized mechanisms of the social emotional information processing model. Furthermore, the results of both hierarchical regression and mediation analyses indicated a unique predictive role of one of these mechanisms of this model, i.e., the likelihood of aggressive outcome enactment. The present results can be used as a theoretical basis for all kinds of interventions that prevent aggression, especially those based on reducing hostility and correcting how aggressors (not only from the offender populations) attribute intentions and blame to other people. Moreover, the present results and any future extensions of it may also provide potential justification for the need to expand such psychological interventions so that they also include training in assessing the expected effectiveness and validity of one’s aggressive reactions.

Keywords: Dark Triad, proactive aggression, reactive aggression, social-emotional information processing model, hostile attributions

WSTĘP

Problemy badawcze w psychologii agresji dotyczą kilku najczęściej eksplorowanych obszarów: część badaczy interesuje to, w jaki sposób agresję opisać, zdefiniować i sklasyfikować, część poszukuje czynników wyzwalających agresję, zaś inni stawiają sobie za zadanie określenie funkcji agresji i mechanizmów, które za nimi stoją. W niniejszej pracy starałam się połączyć kilka z tych podejść, poszukując związków pomiędzy szczególnymi cechami osobowości człowieka, jego reakcjami na konkretnego typu prowokacje, przekonaniem na temat własnej agresji, oraz rzeczywistą częstotliwością podejmowania zachowań agresywnych. Bazując na Ogólnym Modelu Agresji (Allen i in., 2018; Anderson i Bushman, 2002) oraz modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji (Coccaro, Fanning, i Lee, 2017; Lemerise i Arsenio, 2000) założyłam, że osoby o tak zwanych „ciemnych” cechach osobowości (tj. subkliniczni narcyzi i psychopaci, a także makiaweliści) stosują agresję ze względu na specyficzne mechanizmy poznawcze i emocjonalne związane z dokonywaniem (głównie wrogich) atrybucji, skłonnością do reagowania negatywnymi emocjami, a także tendencją do wyższej oceny słuszności i efektywności zachowań agresywnych.

Napisana rozprawa posiada część teoretyczną oraz empiryczną. Rozdział 1. wprowadza w problematykę agresji jako przedmiotu badań psychologicznych – przedstawiam w nim definicje agresji i terminów pokrewnych, wskazuję na istniejący w literaturze podział na paradygmat form i funkcji agresji, a także przedstawiam dwa główne modele teoretyczne agresji (GAM oraz SIP). Rozdział 2. skoncentrowany jest wokół tematyki cech tak zwanej „Ciemnej Triady”, a więc narcyzmu, psychopatii i makiawelizmu. Zwracam uwagę nie tylko na rozdział form klinicznych i subklinicznych „ciemnych” cech osobowości, ale także wskazuję ich wzajemną współzależność oraz wspominam o kontrowersjach, które budzą ich konceptualizacja i pomiar. Rozdział 3. skupiony jest na powiązaniach (teoretycznych i

empirycznych) między cechami „Ciemnej Triady” a zachowaniami okołagresywnymi, które analizuję z uwzględnieniem nakreślonych w rozdziale 1. paradygmatów i modeli badań nad agresją. Rozdział 4. zawiera opis i wyniki badań własnych, które podzieliłam na etap przygotowawczy (polegający na przygotowaniu polskich wersji narzędzi) oraz właściwy.

Dzięki pierwszemu z etapów możliwa była adaptacja do warunków polskich dwóch narzędzi: Kwestionariusza Agresji Relacyjnej (KAR), którego własności psychometryczne przetestowano na próbie 462 osób uzyskując oczekiwaną strukturę trójczynnиковą, oraz zestawu przetłumaczonych na język polski winiet SEIP-Q, którego adaptacja przeprowadzona została na próbie 257 osób, co pozwoliło potwierdzić jego zadowalające parametry trafności i rzetelności. Polskie wersje zarówno KAR jak i SEIP-Q pozwoliły mi zaplanować etap właściwy. Raport z badań z tego etapu rozpoczęłam nakreśleniem pytań badawczych i hipotez wyprowadzonych z wcześniejszego przeglądu literatury, stawiając kilka głównych grup pytań: (1) pytania o związki pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej; (2) pytania o związki pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a mechanizmami modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji; (3) eksploracyjne pytania o rolę mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji jako możliwych predyktorów agresji proaktywnej i reaktywnej; (5) pytania o potencjalną mediującą rolę mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji w związkach między cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej. W rozdziale 5. umieściłam pogłębioną dyskusję uzyskanych wyników z perspektywy zarówno teoretycznej, jak i potencjalnego znaczenia praktycznego, wraz ze wskazaniem ograniczeń i atutów przeprowadzonych badań oraz nakreśleniem ich ewentualnych rozszerzeń w przyszłości. Na końcu rozprawy zamieszczony jest Aneks, w którym przytaczam pełną treść adaptowanych przeze mnie narzędzi.

ROZDZIAŁ 1. AGRESJA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ PSYCHOLOGII

1.1. Agresja u ludzi – definicje i terminy pokrewne

W rozumieniu potocznym agresja traktowana jest jako pojęcie synonimiczne do wielu innych, takich jak agresywność, przemoc, konflikt, gniew, zachowanie antyspołeczne czy wrogość. Choć są one w dużym stopniu związane z pojęciem agresji, każde konceptualizowane jest w literaturze psychologicznej w sposób samodzielny. Klasyczna, behawiorystyczna definicja zaproponowana przez Arnolda H. Bussa (1961) ujmuje agresję jako reakcję dostarczającą szkodliwych bodźców innemu organizmowi. Ujęcie to, choć potencjalnie obejmuje wiele różnych przejawów zachowania agresywnego, uznawane jest za wąskie i nieuwzględniające procesów behawioralnych, intencjonalności działania, a także wyklucza formy agresji skierowanej przeciwko samemu sobie. Według nowszej, szeroko akceptowanej współcześnie definicji, agresja jest terminem opisującym każdą formę zachowania, której celem jest wyrządzenie szkody lub spowodowanie obrażeń innej żywej istocie, motywowanej do uniknięcia takiego potraktowania (Baron i Richardson, 1994). Choć szersza, definicja ta również zawęży zjawisko do działania skierowanego na przedmiot zewnętrzny (*versus* siebie samego), co z kolei zostało uwzględnione przez Zbigniewa Gasia (1980) w jego koncepcji „syndromu agresji”. Syndromem agresji nazwał on zespół nie tylko zachowań, ale i postaw oraz przeżyć, których celem lub skutkiem (zamierzonym bądź niezamierzonym) jest wyrządzenie krzywdy innej osobie lub sobie samemu (autoagresja). Agresję (obserwowalne zachowanie) należy odróżnić od agresywności (*aggressiveness*), czyli tendencji osobowościowej do wykazywania zachowań agresywnych (García-Forero i in., 2009). Praktyczne rozróżnienie między dyspozycją a zachowaniem często zaciera się jednak w momencie operacjonalizacji zmiennych i samoopisowego ich pomiaru. Niedawne badania

(Dinić i Smederevac, 2018) pokazały, że wachlarz wskaźników behawioralnych i poznawczych tego, co rozumie się pod pojęciem agresywności, jest obecny w treści wielu narzędzi do badania ogólnych cech osobowości (np. ugodowości). Istnieją także podejścia, zgodnie z którymi za afektywny komponent agresywności uważa się złość, poznawczy – wrogość, zaś behawioralny – przemoc (Martin i in., 2000).

Przemoc (ang. *violence*), choć utożsamiana z agresją w niektórych naukach społecznych i kryminologicznych, jest dla psychologów społecznych odrębnym podzbiorem agresji, definiowanym jako jej skrajny przejaw, którego celem jest spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub śmierci ofiary. Już samo istnienie tego celu, lecz brak osiągnięcia go (tzn. usiłowanie pozbawienia kogoś zdrowia lub życia) klasyfikowane jest jako akt przemocy, zaś spektrum przykładów takich aktów może być szerokie – od celowego popychania aż po zbrodnię morderstwa (Allen i Anderson, 2017a; Anderson i Bushman, 2002). Z czasem zaczęto zauważać, że przemocą mogą być nazywane nie tylko akty fizyczne i bezpośrednie, ale także krzywda o charakterze emocjonalnym, słownym, psychicznym, seksualnym, a nawet ekonomicznym (Hamby, 2017; Leśniewska, 2016). Sherry Hamby (2017) zwraca uwagę na minimalizowanie wielu przemocowych aktów ze względu na niespełnianie klasycznych definicji przemocy (np. relacyjna, seksualna), oraz proponuje cztery kluczowe kryteria definicyjne: zgodnie z nimi, przemoc jest to zachowanie (a) intencjonalne, (b) niepożądane (niechciane przez ofiarę); (c) niewymagane (np. do przetrwania, tak jak samoobrona czy udzielenie pomocy medycznej) oraz (d) szkodliwe. Ogólnie uznaje się, że przemoc jest pojęciem węższym wobec agresji, co rozumieć można w ten sposób, że nie każdy akt agresji jest przemocą (np. jednorazowe popchnięcie rówieśnika na skutek silnej frustracji), jednakże każda przemoc jest przejawem agresji (Krahé, 2013). Zachowania przemocowe mogą mieć zarówno charakter jednorazowy (np. gwałt), jak i długotrwały (np. trwające latami znęcanie się nad współmałżonkiem), oraz dotyczyć wielu kontekstów, np. przemocy między

partnerami romantycznymi (*intimate partner violence*), czy przemocy w środowisku szkolnym (E. Miller i McCaw, 2019; T. W. Miller i Kraus, 2008). Systemową złożoność zjawiska przemocy na przykładzie przemocy szkolnej przedstawił Stuart Henry (2000), wyróżniając pięć jej poziomów: (1) przemoc na poziomie interpersonalnym między uczniami, ucznia wobec nauczyciela, czy ucznia wobec szkoły; (2) przemoc nauczyciela bądź pracownika administracyjnego wobec ucznia, pracownika administracyjnego wobec nauczyciela, nauczyciela bądź pracownika administracyjnego wobec rodzica, bądź rodziców wobec pracowników szkoły; (3) przemoc rady szkolnej, kuratorium, społeczności lokalnej i lokalnych decyzji politycznych wobec szkoły lub rodzica; (4) przemoc prawa oświatowego wobec uczniów, regulacji dotyczących narkotyków i użycia broni, czy też mediów i popkultury wobec uczniów i pracowników szkoły; i wreszcie (5) poziom szkodliwych procesów i praktyk normalizujących i utrwalających przemoc na wszystkich wymienionych poziomach.

Teoretycy agresji (zob. np. Allen i Anderson, 2017a; Ramírez i Andreu, 2006) podają szereg terminów pokrewnych do agresji i przemocy, takich jak zachowania antyspołeczne, przestępczość nieletnich, przymus, asertywność, a także grupę procesów poznawczych (postaw i przekonań) i afektywnych (złość/gniew, wrogość, impulsywność) związanych z agresją. Zjawiska te mogą w rzeczywistości mogą stanowić sekwencję procesów współwystępujących z agresją, bądź których zwińczeniem jest podjęcie agresywnego zachowania. Do zachowań antyspołecznych zaliczane są takie, które burzą przyjęte w społeczeństwie normy zachowań dopuszczalnych (Krahé, 2013), w związku z czym ich ocena jest ściśle związana z kontekstem kulturowym i kodeksem obyczajowym konkretnej grupy ludzi. Zachowanie antyspołeczne nie zawsze musi wyczerpywać znamiona definicji agresji (np. wandalizm), a co więcej może zmieniać swój wydźwięk w zależności od sytuacji – inaczej postrzega się bójkę uliczną, a inaczej bokserów okładających się pięściami w ringu. Z kolei zabijanie w kontekście wojny (zwłaszcza obronnej) wydaje się całkowicie uprawnione w przeciwieństwie do morderstwa

dokonanego w czasie pokoju (Allen i Anderson, 2017a). Podobnie jak zachowania antyspołeczne, przestępczość nieletnich nie musi dotyczyć (choć zazwyczaj dotyczy) aktów agresji interpersonalnej, lecz różnego rodzaju przestępstw i wykroczeń popełnianych przez osoby niepełnoletnie (Young i in., 2017). Przymus rozumiany jest jako zachowanie mające na celu wyrządzenie komuś krzywdy lub narzucenia mu swojej woli, przyjmujące najczęściej formę gróźb, kar, lub przymusu fizycznego. W ten sposób staje się pojęciem szerszym wobec agresji (ze względu na dodatkowy motyw wywarcia wpływu), zaś koncepcyjnie najbliżej mu do agresji instrumentalnej (zorientowanej na cel) (Allen i Anderson, 2017a; Krahe, 2013; Tedeschi i Felson, 1994). Asertywność odnosi się do sposobu zachowania, który pozwala bronić swoich praw, granic i wyrażać własne stanowisko w sposób, który nie czyni szkody innym, przez co nie może być utożsamiana z agresją, której celem jest wyrządzenie szkody drugiej osobie (Allen i Anderson, 2017a; Parham i in., 2015). Złość/gniew jako stan afektywny najczęściej kojarzony z agresją, funkcjonuje w literaturze pod postacią zarówno chwilowego stanu (złość jako stan), jak i cechy (jako stała dyspozycja do reagowania złością/gniewem) (Deffenbacher i in., 1996). Stan gniewu może eskalować, kiedy jego źródłem jest poczucie niesprawiedliwości, pogwałcenia osobistych wartości i wolności, zaś sytuacja wywołująca gniew spostrzegana jest jako intencjonalna, nieuprawniona i możliwa do zapobiegnięcia (Ramírez i Andreu, 2006). Gniew będący utrwaloną cechą osobowości ma predysponować jednostkę o wysokim nasileniu tej cechy do przeżywania częstszych, dłuższych i bardziej intensywnych, nieadaptacyjnych napadów złości w porównaniu do osób z niskim poziomem tej cechy, a napady te będą wiązały się z bardziej negatywnymi konsekwencjami (Deffenbacher i in., 1996; Spielberger i in., 1983). Wrogość rozpatrywana jest jako postawa zakładająca negatywny stosunek do jednej lub więcej osób, objawiająca się zdecydowanie negatywnym ich osądem (Berkowitz, 1993). Jako wskaźnik wrogości uznaje się także skłonność do dokonywania wrogich atrybucji (*hostile attribution bias*, HAB), definiowaną jako tendencja do

interpretowania niejednoznacznych sytuacji społecznych w sposób sugerujący wrogie intencje i złe zamiary innych ludzi (Crick i Dodge, 1994; Nasby i in., 1980). Bezpośredni związek pomiędzy wrogością a agresją jest silnie ugruntowany w badaniach zarówno agresji dzieci i młodzieży, jak i dorosłych (Martinelli i in., 2018; Tuente i in., 2019). Impulsywność definiowana jest jako tendencja do podejmowania działania w sposób nagły i nieprzemyślany, bez wcześniejszego rozważenia jego ewentualnych konsekwencji (Patton i in., 1995; Ramírez i Andreu, 2006). Może być ona cechą samej agresji (agresja impulsywna), będącej wówczas przeciwieństwem agresji przemyślanej, instrumentalnej (García-Forero i in., 2009), zaś same akty agresji stanowią łatwo obserwowalny wskaźnik impulsywności w diagnostyce psychiatrycznej (Moeller i in., 2001). Skłonność do impulsywnego działania nie stanowi jednak ani synonimu, ani wyczerpującego czynnika wyjaśniającego agresję, zaś ich współdzielona wariancja nie przekracza 42% (García-Forero i in., 2009).

1.2. Formy i funkcje agresji jako paradygmaty badań nad agresją

W swojej klasyfikacji form agresji Barbara Krahe (2005, 2013) wymienia aż 9 wymiarów typologii zachowań agresywnych. Biorąc pod uwagę modalność reakcji wyróżnia agresję werbalną (np. stosowanie obelg), fizyczną (np. uderzenie bądź postrzelenie kogoś) posturalną (np. stosowanie gróźb za pomocą gestów i mowy ciała) oraz relacyjną (np. zerwanie kontaktu, wycofanie wsparcia). Drugi podział dotyczy jakości samej reakcji, a więc podjęcie (np. zmuszenie kogoś do wykonywania czynności seksualnych) bądź brak podjęcia działania, które można uznać za wyrządzające szkodę (np. celowe ukrywanie przed kimś ważnej informacji). Trzeci dzieli agresję ze względu na jej bezpośredniość (np. kopnięcie kogoś) *versus* pośredniość (np. rozpuszczanie plotek na czyjś temat za jego plecami). Czwarty podział dotyczy widoczności zachowania, które podzielić można na jawne (np. upokorzenie kogoś przed całą klasą) i ukryte (np. wysyłanie anonimowych gróźb pocztą). Kolejna kategoria dotyczy wzbudzenia zachowania agresywnego, dzieląc je na niesprowokowane (np. wyrwanie komuś z

ręki pożądanej rzeczy) i odwetowe (np. oddanie ciosu w bójce). Zachowania agresywne mogą być również różne w zależności od ukierunkowania na cel: wrogie (np. obrażenie kogoś w złości) bądź instrumentalne (np. wzięcie zakładnika celem zdobycia okupu). Siódmy podział dotyczy typu szkody – fizycznej (np. uszczerbku na zdrowiu) bądź psychicznej (np. doświadczanie koszmarów sennych, objawów depresyjnych etc.). Następne rozróżnienie bierze pod uwagę trwałość skutków, które mogą być przejściowe (np. niewielkie siniaki) bądź długotrwałe (np. trwała utrata zaufania do ludzi). Ostatni z podziałów dzieli agresję na taką, w którą zaangażowane są jednostki (np. kłótnia małżeńska) lub grupy (wojny, porachunki mafijne, walki plemion).

Agresję ujmuje się często za pomocą dychotomicznych wymiarów, stanowiących swoje przeciwieństwa bądź dwa krańce jednego kontinuum. Prócz tych wymienionych powyżej w typologii Barbary Krahé (2013), najczęściej wymieniane są agresja przeniesiona vs nieprzeniesiona, uprawniona vs nieuprawniona, a także agresja wynikająca z cech osoby vs sytuacji. Agresja przeniesiona (*displaced*) ma miejsce wtedy, gdy jej celem staje się niezawiniony, zastępczy obiekt agresji, podczas gdy obiekt faktyczny jest nieosiągalny, bądź wystąpienie przeciwko niemu jawi się jako zbyt zagrażające (Bushman i Huesmann, 2010). Szczególnym podtypem agresji przeniesionej jest agresja przeniesiona-wywołana (*triggered displaced*), której ofiarą również pada obiekt zastępczy, ale tym razem taki, który „zawinił” w sposób niewielki, lecz wystarczający, by sprowokować agresora do zastosowania przeniesienia (Allen i Anderson, 2017a; N. Miller i in., 2003). Na przykład, mąż może skierować swoją frustrację i agresję z surowego szefa na żonę, która (na jej nieszczęście) akurat tego dnia zapomniała załadować naczynia do zmywarki. Agresja uprawniona (*legitimate*) stanowi rodzaj agresji dopuszczalnej i jest zależna od norm i praw panujących w danym miejscu – różni się ona od niedopuszczalnej (*illegitimate*), która nie posiada takiego statusu (Allen i Anderson, 2017a; Krahé, 2013). Przykładem mogą być formy karania przestępców legalne w jednym

kręgu kulturowym (np. zbiorowa kara śmierci), a nieuznawane w innym. Wreszcie, agresja może wynikać bezpośrednio z cech osoby (np. jej wybuchowego temperamentu) lub sytuacji (np. prowokacji lub bycia pod wpływem środków psychoaktywnych) (Allen i Anderson, 2017a). Innego rodzaju typologię zachowań agresywnych zaproponowali Dominic Parrott i Peter Giancola (2007), proponując podział według dwóch wymiarów: bezpośredniej i pośredniej, oraz aktywnej i pasywnej ekspresji zachowania agresywnego. Do poszczególnych ćwiartek powstałych z powyższego podziału zaliczyli kilka wyodrębnionych podtypów aktów agresywnych: agresję fizyczną, słowną, posturalną, uszkodzenie mienia oraz kradzież. Agresja posturalna zaliczona została tylko do tych ćwiartek, które dotyczyły aktywnej ekspresji agresji – bezpośredniej (np. rzucenie na kogoś groźnego spojrzenia) lub pośredniej (rzucenie groźnego spojrzenia na kogoś, kto – wbrew woli agresora – włączył niechcianą osobę do grupy).

Zaprezentowane powyżej klasyfikacje nie wyczerpują, rzecz jasna, podtypów zachowań uznawanych za agresywne. Nie biorą chociażby pod uwagę kontekstu wystąpienia zachowania, tj. czy dane zachowanie agresywne ma miejsce między rówieśnikami, czy partnerami romantycznymi (S. E. Goldstein, 2011), rodzeństwem (Poraj i Poraj-Weder, 2018), czy też między dzieckiem a rodzicem (Ibabe, 2020). Ponadto coraz więcej uwagi badaczy przykuwają także nowe formy krzywdzenia mające miejsce w przestrzeni internetowej, która w wielu aspektach różni się od przestrzeni realnej (Runions i in., 2016). Podziały te nie uwzględniają także agresji skierowanej na samego siebie (Otte i in., 2019), bądź agresji dziejącej się na szerszym, systemowym poziomie, dotyczącej grup mniej uprzywilejowanych (Cutcliffe i Riahi, 2013). Na potrzeby niniejszej rozprawy przyjmuję formy i funkcje agresji jako dwa osobne paradygmaty badań nad agresją ludzi, w poczet form zaliczając zachowania w podziale na modalność reakcji (tj. głównie agresję werbalną, fizyczną i relacyjną), zaś za dwa główne przejawy funkcji uznając agresję proaktywną i reaktywną (za: Dominiak-Kochanek, 2017).

1.2.1. Wybrane formy agresji u ludzi

1.2.1.1. Agresja fizyczna i werbalna

Agresja fizyczna definiowana jest jako zachowanie powodujące (bądź podjęte z takim zamiarem) fizyczną krzywdę u ofiary i przybierające wiele form, takich jak np. bicie, kopanie, użycie broni, ale również niszczenie cudzej własności (np. dzieci niszczące wzajemnie swoje zabawki) (Kaye i Erdley, 2011). Agresją werbalną nazywane jest posługiwanie się bodźcami werbalnymi, które są szkodliwe dla atakowanej osoby, wywołując w niej strach, poczucie krzywdy i odrzucenia (Buss, 1961). Agresja werbalna może przybierać formę bezpośrednią, np. poprzez napastliwe (np. grożenie czy zastraszanie) lub poniżające wypowiedzi (stosowanie obelg, wyśmiewanie), oraz pośrednią, która objawiać się może obmawianiem, głoszeniem nieprzychylnych opinii o ofierze, skarżenie na nią czy namawianie innych członków grupy do agresji wobec niej (Farnicka i in., 2016). W naukach o komunikacji agresywność werbalną rozumie się jako stałą dyspozycję do posługiwania się konkretnym stylem komunikowania się, a więc ujmuje ją jako cechę osobowości, przejawiającą się tendencją do atakowania czyjejś osoby oraz jej sposobu widzenia samego siebie w celu obniżenia w niej poczucia własnej wartości (Infante i Wigley, 1986). Komunikaty agresywne werbalne mogą przyjmować różne formy i celować w wiele różnych charakterystyk ofiary, a Dominic Infante (1992) wymienia aż 10 ich rodzajów, m.in. ataki dotyczące charakteru osoby (*character attacks*), jej pochodzenia (*background attack*), wyglądu (*physical appearance attack*), a także złorzeczenie (*malediction*), groźby (*threats*), czy niewerbalne gesty (*nonverbal emblems*). W badaniach przeprowadzonych przez Instytut Badań Edukacyjnych w 2015 roku agresja werbalna (wyzywanie, obrażanie, krzyczenie, wyśmiewanie, poniżanie) okazała się być drugą w kolejności (po agresji relacyjnej) najczęstszą formą przemocy rówieśniczej (Przewłocka, 2015). Konsekwencje psychologiczne doświadczania agresji werbalnej ze strony rówieśników obejmują m.in.: stany depresyjne i lękowe, podwyższone ryzyko sięgania po substancje

psychoaktywne, a nawet zmiany o charakterze neurologicznym, np. w układzie limbicznym, ciele modzelowatym i wieńcu promienistym (Teicher i in., 2010).

Agresja fizyczna, choć w formie stosunkowo łagodnej i niewyrządzającej większych szkód, stosowana jest już przez dzieci 17-miesięczne, zaś jej ofiarą padają nie tylko inne dzieci, ale również rodzeństwo, a nawet sami rodzice (Tremblay i in., 2004). Badania przeprowadzane na dzieciach między 9 a 36 miesiącem życia sugerują, że w obliczu konfliktu z rówieśnikami dziewczynki reagują wyjściowo wyższym poziomem fizycznej agresji reaktywnej niż chłopcy, która jednak maleje z wiekiem oraz nabytymi umiejętnościami regulacji emocji, wynikających bezpośrednio ze sposobu socjalizowania dziewczynek. Z kolei po ukończeniu 2. roku życia u chłopców wzrasta tendencja do używania przemocy fizycznej w ramach obrony swojej przestrzeni i własności (Hay i in., 2011). Badania wskazują na względnie stałe różnice międzypłciowe między chłopcami a dziewczynkami w kwestii stosowanych form agresji – chłopcy stosują więcej agresji fizycznej, dziewczynki częściej sięgają po pośrednie formy agresji, zaś agresja werbalna jest w takim samym stopniu używana przez obie płcie (Björkqvist, 2018). Podejmowanie agresji fizycznej w adolescencji wykazuje dodatnie związki z szeregiem czynników demograficznych (płeć męska), związanych z funkcjonowaniem szkolnym i społecznym (bycie ofiarą prześladowań, kłopoty z nauką, deficyty uwagi), a także zachowaniami ryzykownymi, głównie zażywaniem substancji psychoaktywnych (Henriksen i in., 2020; Karriker-Jaffe i in., 2008). Agresja fizyczna i słowna posiada szereg predyktorów związanych z funkcjonowaniem rodzinnym. Wrogość ze strony matki oraz stosowanie przez nią punitywnych metod wychowawczych wiąże się z wyższym poziomem agresji fizycznej stosowanej przez dzieci (Romano i in., 2005), zaś pozytywna komunikacja między rodzicem a dzieckiem może stanowić czynnik chroniący przed rozwojem agresji fizycznej u dziecka (Meter i in., 2021). Środowisko rodzinne, w którym agresja fizyczna i werbalna stają się znormalizowane, tworzyć może mechanizm, w którym dziecko nabywa skłonności do

stosowania agresji na zasadzie mechanizmu społecznego uczenia się (Jambon i in., 2019). Agresja werbalna rodziców w postaci agresywnych, oskarżających komunikatów kierowanych do nastoletnich dzieci zwykle spotyka się z obroną w identycznej postaci i eskaluje, tworząc błędne koło antagonistycznych sposobów porozumiewania się (Kubany i in., 1992). Część badaczy interesuje się także wpływem mediów i gier komputerowych na pojawianie się tendencji agresywnych u dzieci i młodzieży, wskazując na bezpośredni związek między przemocą obserwowaną w grach a zwiększoną poznawczą i afektywną gotowością do agresji, a także obniżoną empatią (zob. metaanalizy: Anderson i in., 2010; Prescott i in., 2018).

Trajektorie rozwojowe agresji fizycznej i werbalnej wskazują na podwyższone ryzyko niższego przystosowania w dorosłości (tj. angażowanie się w przestępczość, przerwanie edukacji, większe prawdopodobieństwo niechcianej ciąży w młodocianym wieku) w przypadku osób wykazujących wyższy poziom agresji na wcześniejszych etapach rozwoju (Xie i in., 2011). Z agresją fizyczną i werbalną w dorosłości skorelowane są głównie ugodowość (ujemna zależność) oraz neurotyczność (dodatnia zależność) (Blickle i in., 1998; Hu i in., 2022; Hyatt i in., 2019). Metaanaliza Johna Archera (2004) wskazuje na skłonność mężczyzn do angażowania się w bardziej kosztowne formy agresji (tj. agresję bezpośrednią, fizyczną) w porównaniu do kobiet, jednak dysproporcja ta nie wynika z różnic międzypłciowych w wyjściowym poziomie gniewu. Leslie Burton i in. (2007) wskazali na odmienne korelaty osobowościowe agresji fizycznej u dorosłych kobiet i mężczyzn. Męska agresja fizyczna korelowała ujemnie z ugodowością i ekstrawersją, zaś u kobiet dodatnio z sumiennością. Powszechnie testowaną hipotezą na temat biologicznych źródeł agresji jest ta dotycząca wyjściowego poziomu testosteronu (naturalnie wyższego u mężczyzn) jako czynnika predystynującego do zachowań agresywnych (Archer, 1991). Metaanalizy nie potwierdzają jednak w pełni tej hipotezy, raportując korelacje o rozpiętości $-0,28$ do $0,71$, uśrednioną do słabej, dodatniej korelacji rzędu $\sim 0,14$ (Book i in., 2001). Podobnie prenatalny poziom

testosteronu zdaje się nie mieć większego znaczenia dla rzeczywistego poziomu agresji, niezależnie od płci i innych czynników ryzyka (Hönekopp i Watson, 2011). Możliwe, że podwyższony poziom testosteronu w sytuacjach konfliktowych jest artefaktem polegającym na możliwych wahaniami w stężeniu tego hormonu w zależności od wyniku agresywnej konfrontacji (Archer, 1991). Rolę w podejmowaniu zachowań agresywnych fizycznie pełni za to alkohol. Działa on jednak na agresję w sposób niebezpośredni, osłabiając najpierw struktury poznawcze, intelektualne oraz samoświadomość, przez co osobę nietrzeźwą łatwiej jest doprowadzić do stanu frustracji bądź ją sprowokować (Bushman, 2002). Wyższy wskaźnik agresji fizycznej ma nie tylko biologiczne źródła, ale i konsekwencje. Może na przykład przekładać się na wyższe ryzyko problemów zdrowotnych, zwłaszcza kardiologicznych i naczyniowych (Fulda i in., 2022).

Choć agresja fizyczna i werbalna współwystępują, a przez niektórych badaczy analizowane są jako jeden wskaźnik agresji bezpośredniej, to trajektorie rozwoju tych dwóch form agresji nie zawsze się pokrywają. Zdaniem Kaja Björkqvista (1992), wraz z wiekiem nabywamy tendencji do wybierania mniej fizycznych, a bardziej społecznie akceptowalnych form agresji, do których zaliczył agresję pośrednią oraz właśnie werbalną. W rzeczywistości moc predykcyjna dziecięcej i nastoletniej agresji fizycznej dla tej samej agresji stosowanej w dorosłości jest dużo wyższa niż w przypadku agresji werbalnej, która prócz bycia bardziej akceptowaną społecznie jest także w większym stopniu zależna od czynników sytuacyjnych niż agresja fizyczna (Kokko i in., 2009)

1.2.1.2. Agresja relacyjna

Agresja relacyjna (AR) to podtyp agresji, w którym relacja staje się "narzędziem" krzywdzenia poprzez świadomą manipulację relacjami interpersonalnymi i/lub pozycją danej osoby w grupie rówieśniczej. Przykładami zachowań kwalifikowanych jako AR mogą być np. rozsiewanie

plotek i kłamstw, obmawianie i plotkowanie celem zniszczenia czyjejs pozycji w grupie, celowe ignorowanie, lekceważenie, wycofywanie wsparcia, czy wykluczanie z grupy (Crick i Grotmeter, 1995, 1996; Ostrov i in., 2011). Bywa, że agresja relacyjna utożsamiana jest z agresją pośrednią i społeczną (zob. np. Forrest i in., 2005), a dokładny zakres różnic teoretycznych pomiędzy tymi terminami pozostaje przedmiotem rozważań i sporów teoretycznych (zob. np. Archer i Coyne, 2005; Coyne i in., 2006). Biorąc pod uwagę definicyjny środek ciężkości każdego z nich można przyjąć, że dla agresji pośredniej (*indirect aggression*) charakterystyczne jest krzywdzenie drogami niejawnymi, tak, aby agresor pozostał nieujawniony i aby niemożliwy był odwet na nim. Z kolei agresja społeczna polega głównie na niszczeniu poczucia własnej wartości i/lub statusu społecznego drugiej osoby, także za pomocą słów i komunikatów pozawerbalnych (Archer i Coyne, 2005). Wynika z tego, że agresja relacyjna może być pojęciem zarówno szerszym, jak i węższym wobec pozostałych omawianych tutaj form. Należy jednak pamiętać, że zarówno agresja relacyjna, jak i społeczna mogą przyjmować postać pośrednią i bezpośrednią, stąd używanie ich zamiennie wobec terminu agresji pośredniej wydaje się nazbyt wielkim uproszczeniem.

Kluczowe czynniki ryzyka oraz formy wystąpienia AR zmieniają się w zależności od zadań rozwojowych (Murray-Close i in., 2016). Zachowania agresywne relacyjnie stosują już dzieci w wieku przedszkolnym – polega to np. na celowym zasłanianiu uszu celem zasygnalizowania braku zainteresowania drugą osobą, grożeniu zerwaniem przyjaźni w razie braku spełnienia określonego żądania, czy też rozprowadanie sekretu kolegi czy koleżanki, obserwowane już u trzyletnich dziewczynek (Crick i in., 1999, 2012; Ostrov i Keating, 2004). Samo pojęcie agresji relacyjnej jako trzeciej z głównych form agresji (obok fizycznej i werbalnej) weszło do słownika psychologii rozwojowej dzięki badaniom obserwacyjnym prowadzonym przez Nicki Crick i Jennifer Grotmeter (1995). Badaczki zauważyły, że agresja dziewczynek jest tak samo powszechna jak agresja chłopców, jednak dziewczynki stosują

bardziej „wyrafinowane” i trudniejsze do natychmiastowej obserwacji metody krzywdzenia i wywierania wpływu na rówieśników, takie jak manipulowanie relacjami, grożenie zerwaniem tych relacji, obmawianie bądź wykluczanie rówieśników ze wspólnych aktywności i zabaw. W istocie, dzieci w wieku szkolnym rozpoznają agresję relacyjną jako zachowanie w pełni krzywdzące i będące wynikiem przeżywanej złości, a także częściej przypisują jego występowanie dziewczynkom niż chłopcom (Crick i in., 1996). Metaanaliza Nastassji Marshall i in. (2015) potwierdziła związek stosowania agresji relacyjnej z szeregiem zaburzeń internalizacyjnych (depresji i lęku) u dzieci między 5 a 17 rokiem życia. Zaburzenia te mogą wynikać z odrzucenia rówieśniczego oraz poczucia osamotnienia, na które często narażone są dzieci stosujące agresję relacyjną (Crick i in., 1997, 2006; Ostrov i Godleski, 2013), zależności między byciem ofiarą a sprawcą AR są zatem dwukierunkowe. W okresie adolescencji do głosu dochodzą potrzeby tożsamościowe oraz chęć zyskania aprobaty rówieśników, zaś stosowanie agresji relacyjnej może być zarówno predyktorem popularności w grupie, jak i popularność może wpływać na poziom demonstrowanej AR (Casper i in., 2020; Rose i in., 2004), która staje się narzędziem do podtrzymywania swojego statusu (H. Y. Lee i Yeager, 2020; Long i Li, 2020). Sprzyjać temu może fakt, że filmy i seriale adresowane do młodzieży nierzadko pokazują te zachowania w pozytywnym świetle, tym samym normalizując je (Glascock, 2008), zaś wpływ tego typu treści medialnych na rzeczywistą AR stosowaną przez młodych ludzi był już udowodniony w badaniach (Coyne, 2016; Coyne i in., 2004, 2019). Adolescencja to także czas podwyższonej reaktywności emocjonalnej i kształtowania się osobowości. W podejmowaniu AR w tym okresie zwraca się szczególną uwagę na znaczenie cech bezduszności–bezuczuciowości oraz narcyzmu (Golmaryami i Barry, 2010; Kokkinos i Voulgaridou, 2017; Marsee i Frick, 2010; Ronald Bell i in., 2018), a także reaktywności emocjonalnej i skłonności do frustracji (Dane i Marini, 2014). Za wysoki (i rosnący na przestrzeni czasu) poziom AR między adolescencją a wczesną dorosłością odpowiedzialne są

z kolei wysoka kontrola rodzicielska ze strony matek, wrogość pomiędzy rodzeństwem oraz ekspozycja na przykłady agresji relacyjnej w mediach adresowanych do młodzieży (Coyne i in., 2020).

Najczęstszymi korelatami agresji relacyjnej w dorosłości są nasilenie cechy gniewu, objawy lękowe i depresyjne, problemowe picie alkoholu, problemy w funkcjonowaniu interpersonalnym, cechy osobowości borderline i antyspołecznej, odrzucenie społeczne, niska prospołeczność, tendencje autodestrukcyjne oraz impulsywność (Dahlen i in., 2013; Storch i in., 2003, 2004; Werner i Crick, 1999). Inaczej niż w okresie dzieciństwa, dorośli mężczyźni i kobiety nie różnią się nasileniem AR w dorosłości według większości badań (Bailey i Ostrov, 2008; Basow i in., 2007; Dahlen i in., 2013; Schmeelk i in., 2008), choć istnieją takie, które wskazują, że to mężczyźni częściej sięgają po rówieśniczą AR (Murray-Close i in., 2010; Storch i in., 2004). Co ciekawe, agresja relacyjna w różny sposób koreluje z miarami psychologicznej kobiecości (dodatni związek) oraz męskości (brak korelacji) (Preston i in., 2018), sugerując tym samym ponadpłciowe powiązanie AR z cechami przypisywanymi kulturowo płci żeńskiej (por. np. Nelson i in., 2008). W okresie dorosłości wzrasta znaczenie relacji romantycznych, w których wystąpić może szczególnie rodzaj agresji relacyjnej polegający na sabotowaniu relacji społecznych partnera bądź partnerki, wycofywaniu miłości i czułości, praktykowaniu tak zwanych „cichych dni”, czy też flirtowanie z innymi osobami na oczach partnera (Carrol i in., 2010; S. E. Goldstein, 2011; Linder i in., 2002; Murray-Close i in., 2010). Do poznawczych predyktorów stosowania AR w związkach romantycznych zaliczyć można m.in. przekonania normalizujące ten rodzaj agresji oraz stosowanie AR w stosunku do znajomych i przyjaciół (N. L. Hayes i in., 2021). Romantyczna AR może eskalować aż do długotrwałej przemocy w związku intymnym (Wright i Benson, 2010), a jej stosowanie przekłada się na niższą jakość związku, wiąże się z nasilonym lękiem społecznym, poczuciem osamotnienia, podwyższonym poziomem stresu, a nawet objawami depresji i nadużywaniem

substancji psychoaktywnych (Bagner i in., 2007; Bitsola i Kyranides, 2021; Carrol i in., 2010; Linder i in., 2002). Konflikty w związkach są względnie znormalizowane społecznie (Prather i in., 2012), co sprawia, że otoczeniu może być trudniej zauważyć mniej bezpośrednie formy agresji pomiędzy zakochanymi w sobie osobami. Badania pokazują, że romantyczna AR jest częściej stosowana przez kobiety niż mężczyźni (Bitsola i Kyranides, 2021; Carrol i in., 2010; Coyne i in., 2017; S. E. Goldstein, 2011; Murray-Close i in., 2010), choć istnieją nieliczne badania wskazujące na brak różnic międzypłciowych w stosowaniu AR w relacjach romantycznych (Bagner i in., 2007; Linder i in., 2002).

Pomiar agresji relacyjnej nie należy do najłatwiejszych, zaś sposoby tego pomiaru różnią się w zależności od grupy docelowej. W warunkach szkolnych badacze chętnie sięgają po metody obserwacyjne (zob. np. Ostrov i Godleski, 2007), których podstawową wadą jest zależność od subiektywnej oceny obserwatora. Drugą najczęściej stosowaną jest metoda socjometryczna (zob. np. Mehari i in., 2019), polegająca na wskazywaniu (nominowaniu) rówieśników z grupy w zależności od zadanych kryteriów. Trzecim rodzajem metody zbierania danych o AR jest ocena dokonywana przez nauczycieli (zob. np. Crick i in., 1997), również obciążona ryzykiem subiektywizmu. Agresja relacyjna badana jest także na próbach osób dorosłych (głównie we wczesnej dorosłości, na tzw. *college samples* – próbach złożonych ze studentów uczelni wyższych). Najwcześniejszym zastosowanym w tej grupie wiekowej narzędziem była skala Nicole Werner i Nicki Crick (1999) – proste narzędzie nominacji socjometrycznej, zawierające 24 stwierdzenia, w których badani mają za zadanie „nominować” osobę najbardziej do nich pasującą (przykład: „Gdy ta osoba jest wściekła, mści się wykluczając innych z różnych aktywności”). Innym przykładem narzędzia stosowanego w badaniach AR u dorosłych jest *Personal Experiences Questionnaire* (PEQ), autorstwa Susan Basow i in. (2007), składające się ze skal agresji relacyjnej (stosowanej i doświadczanej), a także dodatkowych skal dotyczących agresji fizycznej i zachowań prospołecznych.

Podstawową wadą PEQ jest to, że choć itemy „dostosowano” do dorosłych respondentów, to wzorowane były na wcześniejszych skalach dla dzieci i młodzieży. Stosunkowo często wykorzystywaną skalą jest również *Young Adult Social Behavior Scale* (YASB; Crothers i in., 2009), mierząca trzy zjawiska: zachowania agresywne społecznie, bezpośrednią agresję relacyjną, oraz tzw. dojrzałość interpersonalną. Skalą najszerszej wykorzystywaną w badaniach osób pełnoletnich jest *Self-Report of Aggression and Social Behavior Measure* (SRASBM; Linder i in., 2002; Morales i Crick, 1998; Murray-Close i in., 2010). Narzędzie zawiera 16 itemów mierzących agresję relacyjną w trzech formach: proaktywnej AR rówieśniczej, reaktywnej AR rówieśniczej, oraz agresji relacyjnej skierowanej w stronę partnera romantycznego.

1.2.2. Wybrane funkcje agresji u ludzi

1.2.2.1. Agresja proaktywna

Agresja proaktywna koncepcyjnie wywodzi się z teorii społecznego uczenia się (Bandura, 1978), która postuluje, że zachowania agresywne są nabywane w toku obserwacji i modelowania. Zasadność podjęcia zachowania agresywnego szacowana jest na skutek obserwacji pożądanego skutku, jakie model osiąga dzięki niemu. Korzyści są zatem osiągnięte kosztem ofiary, której szkoda jest jedynie środkiem koniecznym do osiągnięcia celu – stąd agresję proaktywną nazywa się często „instrumentalną”, „chłodną”, czy też „zorientowaną na cel”. Przykładem proaktywnej agresji fizycznej może być uderzenie drugiej osoby w celu łatwiejszego zawłaszczenia jej portfela, zaś proaktywna agresja relacyjna objawiać się może jako celowe ignorowanie swojego znajomego po to, aby wywołać w nim określoną reakcję (na przykład spełnienie żądania). Agresja proaktywna miała dla gatunku ludzkiego znaczenie ewolucyjne, przejawiając się działaniami wojennymi, morderstwami, czy stosowaniem kary śmierci (Wranghama, 2017). U osób stosujących agresję proaktywną występują zaburzenia

funkcji ciała migdałowatego w zakresie oceny i warunkowania bodźców awersyjnych, zaś doniesienia z badań nad bliźniętami wskazują na możliwość dziedziczenia skłonności do stosowania agresji proaktywnej (Belfry i Kolla, 2021).

Ze względu na swój "wyrachowany" charakter, agresja proaktywna jest w sposób naturalny kojarzona z zachowaniami antyspołecznymi, psychopatią, oraz zaburzeniami mającymi takie zachowania w swoim repertuarze. W istocie, szereg badań potwierdza związek agresji proaktywnej z przestępczością i cechami antyspołecznymi, zarówno u młodzieży jak i dorosłych (Dinić i Wertag, 2018; P. J. Fite i in., 2010; Frick i in., 2003; Marsee i Frick, 2007; Pulkkinen, 1996; Raine i in., 2006; White i in., 2015). Stosowanie agresji proaktywnej przez chłopców w wieku szkolnym w sposób unikalny przewiduje zatargi z prawem oraz destrukcyjne zaburzenia zachowania w okresie adolescencji. Co ciekawe, związek między agresją proaktywną a późniejszą przestępczością słabł u dzieci, u których zanotowano jednocześnie wysokie nasilenie agresji reaktywnej (Vitaro i in., 1998). Pośród środowiskowych korelatów agresji proaktywnej wymienić można np. historię występowania uzależnień i przemocy w rodzinie (Connor i in., 2004; Raine i in., 2006), czy doświadczanie nieadaptacyjnych stylów wychowawczych ze strony rodziców (Connor i in., 2003). W badaniu Daniela Connora i in. (2003) wykazano odmienny obraz korelatów proaktywnej agresji w przypadku dziewcząt – odpowiadały za nią niski wskaźnik werbalnego ilorazu inteligencji oraz doświadczanie stresu wczesnodziecięcego. W badaniach osób dorosłych autorstwa Loreny Maneiro i in. (2022) agresja proaktywna wykazywała unikalne, ujemne powiązania z czynnikiem uczciwości-pokory oraz emocjonalności z modelu osobowości HEXACO. Dalsze analizy w podziale na płeć wykazały, że u mężczyzn proaktywna agresja wykazywała związek z niską ugodowością i poszukiwaniem wrażeń, zaś u kobiet wiązała się z impulsywnym czynnikiem psychopatii. Zgodnie z tą linią badań, potwierdza się związek agresji proaktywnej z częstszymi zachowaniami ryzykownymi różnego rodzaju – seksualnymi, czy związanymi z

przestępczością i zażywaniem substancji psychoaktywnych (P. J. Fite i in., 2007, 2016, 2022), które to zachowania również tłumaczone są silną potrzebą stymulacji charakterystyczną dla części jednostek psychopatycznych. Ogólnie rzecz biorąc, osoby agresywne proaktywnie wydają się być lepiej przystosowane psychicznie niż agresorzy reaktywni oraz częściej wchodzi w relacje przyjacielskie z osobami podobnymi sobie (Poulin i Boivin, 2000a). Niektóre badania wiążą też agresję proaktywną z niższym poziomem empatii (Euler i in., 2017), również jako mediatora związku między egocentryczną impulsywnością (jednym z wymiarów psychopatii) a agresją proaktywną (Preston i Anestis, 2020).

Podsumowując, agresję proaktywną poprzedza postrzeganie nadchodzącej szansy na pozytywny rezultat agresji, jej intencje są instrumentalne, przemyślane i ofensywne, nie towarzyszy jej gniew, a napędza chęć dominacji i wysokie oczekiwanie co do wyniku mierzonego stopniem osiągnięcia celu – społecznego bądź przedmiotowego – kosztem innych (Merk i in., 2005).

1.2.2.2. Agresja reaktywna

Pojęcie agresji reaktywnej wywodzi się z teorii frustracji-agresji, według której główną przyczyną agresji jest doznawany stan frustracji wynikający z blokady na drodze osiągnięcia celu, zaś skala wyrażanej agresji jest tym większa, im bardziej cel jest wartościowy i trudniejszy do osiągnięcia (Dollard i in., 1939). Teoria frustracji-agresji w wersji poszerzonej przez Leonarda Berkowitza (1989) zwraca dodatkowo uwagę na szereg czynników, które, w wyniku prowokacji lub na skutek frustracji, mogą przyczynić się do reakcji agresywnej. Należą do nich spostrzegana złość i jej natężenie, wielkość doznanej frustracji, atrybucja winy za nią, obecność bodźców kojarzonych z agresją, oraz prawdopodobieństwo poniesienia kary za podjęcie agresji. Stąd też, przykładem reaktywnej agresji fizycznej może być uderzenie kogoś w

odpowiedzi na wyjątkowo dotkliwą obelgę, zaś reaktywna agresja relacyjna może objawiać się celowym ignorowaniem kogoś motywowanym złością lub frustracją.

Badania potwierdzają ogólną tendencję agresji reaktywnej do korelowania z miarami o charakterze afektywnym. Christina Moore i in. (2019) zaobserwowali na przykład, że adolescenti stosujący agresję reaktywną częściej doświadczali codziennych negatywnych emocji (złości), charakteryzowali się większą wariancją przeżywanego codziennego lęku oraz raportowali rzadsze przeżywanie radości (agresja proaktywna zaś nie była istotnie związana z przeżywaniem codziennych emocji). Agresja reaktywna wykazuje pozytywne związki z gniewem i wrogością (Dinić i Raine, 2020; Lento-Zwolinski, 2007; V. Ross i in., 2021), a unikalny związek dokonywania wrogich atrybucji (HAB) z agresją reaktywną został potwierdzony w badaniach zarówno populacji ogólnej (Gagnon i Rochat, 2017; Murray-Close i in., 2010), jak i prób klinicznych (Lobbestael i in., 2013). Emocjonalne podłoże agresji reaktywnej odzwierciedlają także jej związki z neurotycznością i depresyjnością (Lento-Zwolinski, 2007; J. D. Miller i Lynam, 2006), emocjonalnością (wg modelu HEXACO; Dinić i Wertag, 2018), doświadczaną traumą (Connor i in., 2004; Dodge i in., 1997; Ford i in., 2012; Marsee, 2008; Murray-Close i in., 2010; Richey i in., 2016) oraz padaniem ofiarą przemocy rówieśniczej (Camodeca i in., 2002; Poulin i Boivin, 2000b). Powiązanie zachowań agresywnych reaktywnie z odrzuceniem rówieśniczym jest szczególnie dotkliwe dla tych osób, ze względu na hipotetyczną dwukierunkowość tego związku – dzieci agresywne reaktywnie częściej wyrażają złość, co prowadzi do częstszego odrzucenia społecznego, a to z kolei wzmacnia w nich wrogie przekonania na temat innych ludzi, co w rezultacie zwiększa prawdopodobieństwo zastosowania reakcji agresywnej (Urban, 2012). Związek agresji proaktywnej i reaktywnej z sięganiem po substancje psychoaktywne w młodości może wyglądać dwojako – agresja reaktywna związana jest z używaniem substancji poprzez mediującą rolę odrzucenia rówieśniczego bądź jako element szerszej strategii radzenia sobie z

trudnymi emocjami, zaś w przypadku agresji proaktywnej związek ten mediowany jest przez skłonność do angażowania się w zachowania ryzykowne i przestępczość (P. J. Fite i in., 2007, 2022). U dorosłych agresja reaktywna związana jest z niższą ugodowością, wyższą negatywną popędliwością oraz wyższym impulsywnym czynnikiem psychopatii (Maneiro i in., 2022).

Podsumowując, agresja reaktywna poprzedzona jest zazwyczaj spostrzeganym zagrożeniem, jej intencja jest obronna i obciążona dużą impulsywnością, oraz towarzyszy jej gniew i poczucie utraty kontroli (Merk i in., 2005).

1.2.2.3. Agresja proaktywna i reaktywna: podział przestarzały czy użyteczny?

Krytyka sztywnego podziału na agresję wrogą i instrumentalną była obecna już w pracy Brada Bushmana i Craiga Andersona (2001), którzy w jednoznacznie negatywny sposób argumentowali za porzuceniem takiego rodzaju dychotomizacji funkcji agresji. Twierdzili oni, że funkcje te są mylone z procesami automatycznymi *versus* kontrolowanymi, oraz nie uwzględniają aktów agresji związanych z więcej niż jednym motywem (np. uderzenie w twarz osoby, która nas obraziła jest jednocześnie wyrazem wrogości i impulsywnej złości, a z drugiej stanowi działanie zorientowane na jednoczesny cel podbudowania swojego wizerunku i samooceny). Metaanaliza Polmana i in. (2007) jest jedną z najczęściej cytowanych prac wskazujących na możliwość wystąpienia wysokiej korelacji pomiędzy proaktywną i reaktywną agresją oraz ewentualnym nachodzeniem tych konstruktów na siebie (współczynnik tej korelacji może sięgać nawet $r > 0,80$). Autorzy metaanalizy nie wnioskujeją jednak o całkowitym braku użyteczności podziału na proaktywną i reaktywną funkcję agresji, lecz zwracają uwagę na sposób, w jaki jest mierzona – to znaczy, że podział ten jest bardziej widoczny w przypadku pomiaru behawioralnego (*versus* samoopisowego), oraz w przypadku miar samoopisowych, które w wyraźny sposób mierzą osobne wskaźniki agresji pro- i reaktywnej.

Welmoet Merk i in. (2005) wskazują na szereg obszarów, w których niezbędne jest wystąpienie różnic między dwoma porównywanymi konstruktami, aby uznać je za rozłączne – i konkluduje, że agresja proaktywna i reaktywna spełniają ten warunek. Tymi obszarami są: definicje, ramy teoretyczne, sposób operacjonalizacji, unikalność (tj. istnienie potrzeby rozróżniania tych właśnie konstruktów), wzajemna odróżnialność, źródła, sposoby rozwoju, odmienne konsekwencje dla przystosowania psychicznego i funkcjonowania społecznego, różne rezultaty i czynniki mediujące, odmienne mechanizmy funkcjonowania oraz odmienne sposoby eliminowania (leczenia) zachowań. Prócz wskazanych we wcześniejszych podrozdziałach odmiennych predyktorów, podstaw teoretycznych oraz licznych unikalnych korelatów agresji proaktywnej i reaktywnej, istnieją także inne argumenty wzmacniające zasadność rozróżnienia funkcji agresji. Podział na agresję wrogą i instrumentalną ma szczególne znaczenie przy konstruowaniu prawa – dla przykładu, różroźnienie pojęcia zabójstwa planowanego i dokonanego w afekcie bądź nieumyślnego jest przykładem bezpośredniej użyteczności wiedzy psychologicznej na stan prawny społeczeństw (Fontaine, 2007). Podobnie programy proflikaktyki i przeciwdziałania agresji konstruowane oraz oceniane są w oparciu o podział na funkcje agresji proaktywnej i reaktywnej (Barratt i in., 1997; Fung, 2019; Hussey i Flannery, 2007; Merk i in., 2005). Wreszcie, modele psychometryczne agresji proaktywnej i reaktywnej replikują się międzykulturowo zarówno w próbach dzieci jak i dorosłych (Dinić i in., 2020; Fung i in., 2009, 2018; Tuvblad i in., 2016), wzmacniając tym samym argument o użyteczności takiego podziału funkcji agresji.

1.2.3. Wybrane modele teoretyczne agresji

1.2.3.1. Ogólny Model Agresji (GAM)

Zarówno wielość przejawów zachowań agresywnych, jak i możliwych przyczyn ich występowania motywowały badaczy do poszukiwania jak najbardziej ogólnego i

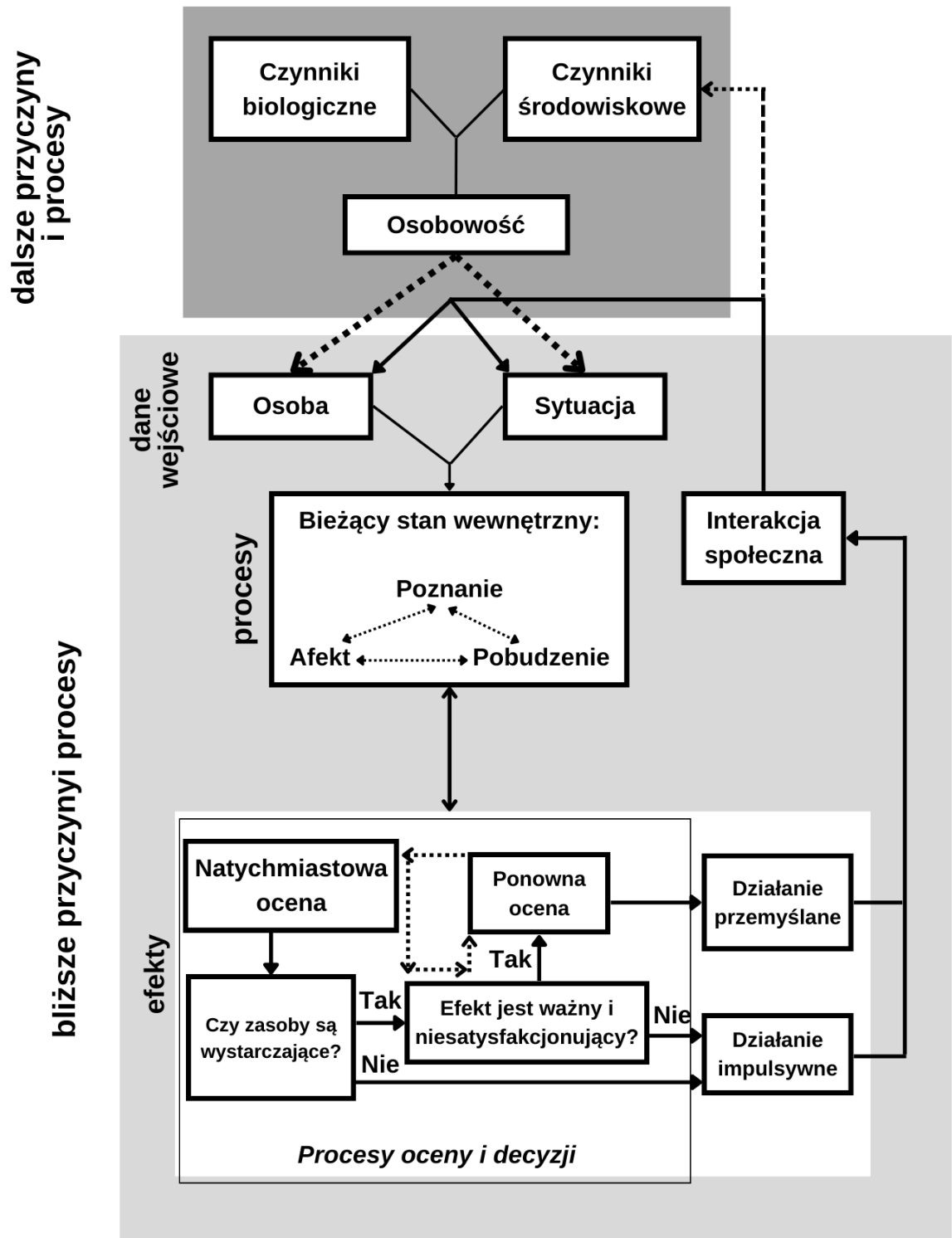

uniwersalnego modelu teoretycznego agresji. Zaproponowany przez Craiga Andersona i Brada Bushmana (2002) Ogólny Model Agresji (*General Aggression Model*; GAM) integruje podejścia biologiczne, społeczne, poznawcze i rozwojowe oraz ukazuje wzajemne oddziaływanie na siebie szerokiego wachlarza czynników wyzwalających agresję u ludzi. Uzupełniony w późniejszych latach o procesy dalsze (dystalne), takie jak czynniki biologiczne, środowiskowe, oraz kształtowana przez nie osobowość (Allen i in., 2018; Allen i Anderson, 2017b; Dewall i in., 2011) stanowi podstawę teoretyczną badań empirycznych nad agresją na całym świecie.

Rysunek 1. przedstawia poszczególne elementy GAM oraz związki istniejące pomiędzy nimi. Na poziomie danych wejściowych stykają się dwa rodzaje czynników zwiększających (bądź zmniejszających) prawdopodobieństwo pojawienia się agresji: czynniki osobowe oraz czynniki sytuacyjne. Czynniki osobowe dotyczą wszelkiego rodzaju różnic indywidualnych rzutujących na to, jak dana jednostka zareaguje na daną sytuację. Zaliczają się do nich wszelkiego rodzaju dyspozycje, takie jak nieadekwatnie wysoka samoocena, narcyzm, wysoki poziom akceptacji dla agresji, wysoki poziom gniewu jako cechy, niska ugodowość, czy skłonność do dokonywania wrogich atrybucji, a odwrotność tych cech okazuje się często czynnikiem chroniącym osobę przed angażowaniem się w akty agresji. Czynniki sytuacyjne dotyczą wszelkich cech okoliczności, w jakich osoba jest bardziej skłonna dokonać aktu agresji. Wśród najczęstszych wymienia się stres, poczucie odrzucenia, prowokację, frustrację, bycie pod wpływem substancji odurzających (np. alkoholu), a także anonimowość potencjalnego agresora, czy gorąca temperatura otoczenia. Konkretna osoba zetknięta z konkretną sytuacją doświadcza następnie procesów wewnętrznych, na które składają się stany afektywne, poznawcze, oraz ogólne pobudzenie. Wpływ omówionych powyżej danych wyjściowych na procesy wewnętrzne może być interakcyjny lub addytywny, a pojawienie się zachowania agresywnego może nastąpić poprzez aktywację wszystkich (wpływających na siebie

wzajemnie), bądź tylko jednego z procesów wewnętrznych (np. poznawczo poprzez *priming* określonych myśli o charakterze agresywnym). Przykładem procesu afektywnego może być silny gniew, zaś sytuacją bezpośrednio wpływającą na jego pojawienie się może być doświadczanie silnego fizycznego bólu. Z kolei czynnik osobowy (np. osoba dotknięta silnymi zaburzeniami osobowości) może zetknąć się z czynnikiem sytuacyjnym (np. możliwością zażycia amfetaminy), co z kolei może przełożyć się na silne pobudzenie układu nerwowego wywołane działaniem narkotyku. Na poziomie efektów dokonuje się szereg procesów oceny i decyzji, które w przypadku silnego pobudzenia mogą mieć charakter natychmiastowy. Osoba ocenia swoje możliwości i zasoby w danym położeniu, po czym podejmuje decyzję o ewentualnej zmianie pierwotnego, automatycznie przywołanego zamiaru, jeżeli ten zamiar okazał się niesatysfakcjonujący. Po ewentualnej reinterpretacji następuje świadome wybranie reakcji – agresywnej bądź nie – która spotyka się z odpowiedzią otoczenia i może zapoczątkować cały cykl od nowa. Przebieg procesów GAM moderować mogą czynniki dystalne, działające niejako „w tle” i nieposiadające bezpośrednich związków z aktem agresji. Do dystalnych czynników biologicznych zalicza się m.in. ADHD, zaburzenia funkcji wykonawczych czy wpływ hormonów (np. testosteronu), przykładem środowiskowych mogą być normy kulturowe w zakresie normalizacji agresji, czynniki rodzinne, trudne warunki życiowe oraz wpływ brutalnych przekazów medialnych, zaś czynniki biologiczne i środowiskowe razem oddziałują na struktury osobowościowe podmiotu, którego dotyczą (Allen i in., 2018).

Rysunek 1
Ogólny Model Agresji (C. Anderson i B. Bushman)

Źródło: Allen i in. (2018, s. 76), tłumaczenie własne

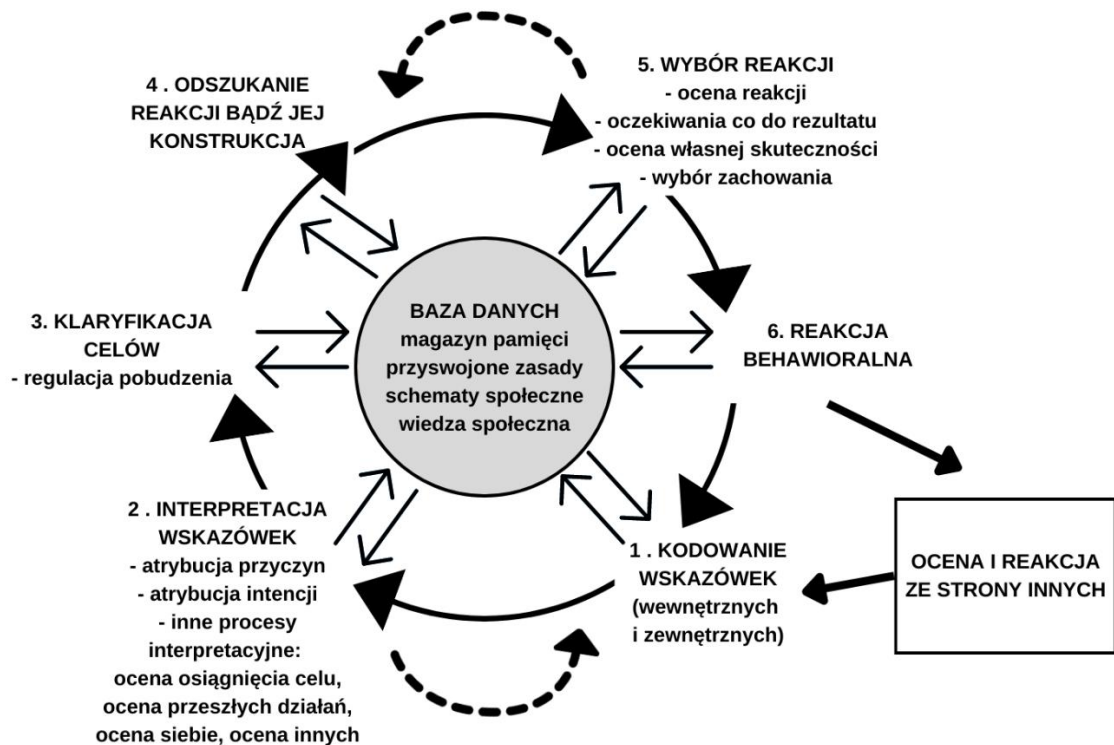
Krytycy GAM (zob. przegląd w: Ferguson i Dyck, 2012) zarzucają modelowi (mimo pozornie szerokiego i uniwersalnego spojrzenia na agresję) zbyt duży redukcjonizm, objawiający się m.in. „moralizatorskim” traktowaniem agresji jako zawsze immanentnie złej i nieadaptacyjnej, ignorując chociażby jej znaczenie dla przetrwania naszego gatunku. Kolejnym z zarzutów jest ograniczone wykorzystanie GAM poza badaniami psychologicznymi (np. w kryminologii), zaś w psychologii stosowaniem głównie w celu udowodnienia szkodliwości mediów w kształtowaniu zachowań agresywnych młodzieży. Co więcej, GAM, choć zdaje się uwzględniać czynniki biologiczne i osobowościowe, ujmuje agresję jako rzecz przede wszystkim wyuczona i nabyta, poświęcając niedostateczną uwagę czynnikom o charakterze genetycznym czy środowiskowym. Ogólny Model Agresji przedstawia agresję jako zachowanie w dużej mierze zautomatyzowane i pozbawione ludzkiej kontroli – i, choć dopuszcza istnienie agresji przemyślanej, chłodnej i instrumentalnej – to nie dostarcza wystarczających wyjaśnień co do mechanizmów powstawania takiej agresji. Krytycy zarzucają także ograniczoną falsyfikowalność hipotez opartych na GAM, zwracając uwagę, że model ten stał się teoretycznym, „nienaruszalnym” monolitem przyjmowanym bezrefleksyjnie i *a priori*, podczas gdy powinien być poddawany stałej i wszechstronnej empirycznej weryfikacji.

1.2.3.2. Model społecznego przetwarzania informacji

Model Społecznego Przetwarzania Informacji (*Social Information Processing model*, SIP) jest jedną z najważniejszych teorii poznawczych agresji. Model powstał na kanwie badań nad agresją dziecięcą i zakłada, że zachowania agresywne wynikają ze skłonności do tendencyjnego przetwarzania informacji społecznych. Należą do nich m.in. stosowanie wrogich atrybucji (tj. przypisywanie innym wrogich intencji), dokonywanie pozytywnej oceny samej reakcji agresywnej oraz samego siebie w tej reakcji, czy też posiadanie wyższych oczekiwań dotyczących jej efektów (Crick i Dodge, 1994, 1996). Elementy SIP oraz ich teoretyczną kolejność występowania przedstawia Rysunek 2.

Rysunek 2

Model społecznego przetwarzania informacji (N. Crick i K. Dodge)

Źródło: Crick i Dodge (1994, s. 76), tłumaczenie własne

Sekwencja rozpoczyna się w momencie kodowania wskazówek płynących zarówno z otoczenia jak i z zewnątrz podmiotu oraz ich późniejszej interpretacji. Dziecko może na przykład zinterpretować niejednoznaczną sytuację jako wrogą i zagrażającą mu, zaś agresja może wydawać się mu odpowiednim sposobem radzenia sobie z nią (Nasby i in., 1980). Może również sięgnąć do zasobów pamięci długotrwałej i ocenić, jakie sposoby interpretacji danej sytuacji okazywały się trafione w przeszłości i na tej podstawie dokonać oceny nowej sytuacji. Etap kodowania wskazówek ma również związek z procesami uwagi i pamięciowymi. Na przykład, badania Darin Arsenault i Sharon Foster (2012) wykazały, że dzieci stosujące agresję relacyjną wykazywały większe skupienie uwagi na scenach ilustrujących ten rodzaj agresji na wyświetlonym im w warunkach laboratoryjnych filmie, oraz z większą łatwością przywoływały

te sceny z pamięci. Mające miejsce w kroku drugim przypisywanie innym wrogich intencji (stosowanie wrogich atrybucji – *hostile attribution bias*; HAB lub *hostile intent attribution*; HIA) stanowi jeden z najważniejszych poznawczych predyktorów zachowań agresywnych zarówno u dzieci jak i u osób znajdujących się na dalszych etapach rozwoju (Tuente i in., 2019; Verhoef i in., 2019). Klaryfikacja celów (mająca miejsce w kroku trzecim) dotyczy ustalenia rezultatu, jaki osoba chce osiągnąć swoim zachowaniem, biorąc pod uwagę pojawiające się wewnątrz pobudzenie. Etap czwarty poświęcony jest przeszukiwaniu zasobów pamięci celem odszukania bądź skonstruowania nowej reakcji w obliczu niespotkanej wcześniej sytuacji. Reakcje wybierane przez dzieci agresywne będą charakteryzować się mniejszą prospołecznością (Quiggle i in., 1992). Dwa ostatnie etapy dotyczą wyboru konkretnej reakcji behawioralnej (agresywnej bądź nie). W podjęciu takiej decyzji niezbędne jest ustalenie oczekiwań dziecka co do rezultatów podjętego działania oraz ocena swojej własnej skuteczności w razie podjęcia go. U dzieci skłonnych do reagowania agresją oczekiwania i oceny te są bardziej pozytywne niż u dzieci nieagresywnych (Crick i Dodge, 1996; Quiggle i in., 1992). Realizacja wybranego zachowania niesie za sobą reakcję otoczenia (głównie rówieśniczego) i od tej właśnie reakcji zależy przebieg wymienionych wyżej sekwencji przy okazji kolejnej konfrontacji, prowokacji bądź sytuacji ryzykownej dla powstania reakcji agresywnej. Wszystkie z wymienionych powyżej procesów na każdym z etapów poddawane są nieustannej kontroli przechowywanych w pamięci zasad i schematów społecznych, które dziecko przyswoiło do tej pory (Crick i Dodge, 1994).

Badania na próbach dzieci i młodzieży dostarczają obszernego materiału potwierdzającego rolę elementów SIP w podejmowaniu zachowań agresywnych. Jedno z pierwszych badań poświęcone weryfikacji modelu (Crick i Dodge, 1996) wykazało, że dzieci agresywne proaktywnie oceniały akty agresji w sposób bardziej pozytywny niż nieproaktywne, oraz były bardziej skłonne dokonać wyboru agresywnego zachowania. Z kolei dzieci

podejmujące agresję reaktywną motywowały ją bardziej wrogimi intencjami przypisywanymi rówieśnikom. Późniejsze badania zdają się potwierdzać, że za aktywację agresji reaktywnej odpowiadają głównie wrogie atrybucje, zaś zmienne dotyczące oceny rezultatów i słuszności zachowania agresywnego są zwykle związane z instrumentalnymi funkcjami agresji (Dodge i in., 1997; Dodge i Coie, 1987; Hubbard i in., 2001; Kokkinos i in., 2017). W badaniach Esther Calvete i Izaskun Orue (2012) elementy SIP badane były jako mediatory pomiędzy schematami poznawczymi dotyczącymi usprawiedliwiania przemocy, nieufnością oraz narcyzmem a zachowaniami agresywnymi młodzieży. Schematy okazały się przewidywać prawdopodobieństwo podjęcia agresji, narcyzm był pozytywnie związany z odczuwaną złością oraz prawdopodobieństwem podjęcia agresji, zaś nieufność związana była pozytywnie z wrogimi atrybucjami oraz negatywnie z odczuwaną złością. Jedynym elementem SIP bezpośrednio przewidującym rzeczywistą agresję reaktywną było prawdopodobieństwo podjęcia agresji mierzone za pomocą winiet (wyobrażonych scenariuszy), zaś związek ten był silniejszy u chłopców. Elementy SIP mogą być związane nie tylko z byciem sprawcą agresji (agresorem), ale i jej ofiarą. Osoby, które w przeszłości doświadczyły różnego rodzaju krzywdzenia (w porównaniu z osobami niebędącymi ofiarami agresji) mają większą tendencję do zawieszania uwagi na negatywnych wskazówkach, dokonują więcej wrogich atrybucji, stawiają sobie więcej celów związanych z dokonaniem odwetu, bardziej pozytywnie oceniają stosowanie agresywnych reakcji, czują się pewniej stosując je, a także istotnie częściej wybierają reakcje agresywne, unikowe i nieasertywne (zob. przegląd w: van Reemst i in., 2016).

Choć zdecydowana większość badań nad modelem SIP przeprowadzana jest na dzieciach i młodzieży, istnieją doniesienia potwierdzające występowanie poszczególnych etapów tego modelu również w procesie podejmowania zachowań agresywnych przez osoby dorosłe (Bowen i in., 2014). Badania te dotyczą zarówno zmiennych związanych z kodowaniem

agresywnych wskazówek, dokonywaniem wrogich atrybucji, jak i sposobami oceny słuszności i efektywności zachowania agresywnego jako takiego. Na przykład, w badaniach Ping Lin i in. (2016) osoby uzyskujące wyższe wyniki na skalach agresji dłużej skupiały wzrok na tych elementach fotografii, które wprost ilustrowały sytuację przemocy (np. palec wyciągnięty przez dziecko-agresora wskazujące prześmiewczo na dziecko-ofiarę), sugerując tym samym tendencję do szybszego kodowania wskazówek związanych z przemocą. Inne badania pokazują, że dorośli stosujący reaktywną agresję (także relacyjną) mają skłonność do dokonywania wrogich atrybucji (Bailey i Ostrov, 2008; Murray-Close i in., 2010; Tuente i in., 2019). Wskaźniki HAB mogą mieć związek nawet z mniej typowymi rodzajami agresji stosowanymi przez młodych dorosłych, takimi jak agresja przeniesiona (Su i in., 2021). Tendencja do przypisywania ludziom wrogich intencji okazała się również częściowo mediować związek pomiędzy byciem ofiarą, a sprawcą agresji relacyjnej w grupie kobiet wkraczających w wiek dorosły (Ostrov i in., 2011). Inne badania potwierdziły istnienie związku między proaktywną AR a normatywnymi przekonaniem na temat AR, a także reaktywną AR a przypisywaniem wrogich intencji w sytuacji relacyjnej prowokacji (Bailey i Ostrov, 2008). Dodatkową, acz słabiej zbadaną grupą agresogennych przekonań prowadzących do używania przemocy przez osoby dorosłe mogą być nieadaptacyjne schematy poznawcze nieufności/nadużycia – w badaniu Adama LaMotte i in. (2016) mediowały one związek pomiędzy doświadczaną w dzieciństwie traumą a stosowaną przemocą partnerską w grupie heteroseksualnych mężczyzn.

Nowsze badania nad modelem SIP podkreślają znaczenie pobudzenia i reakcji emocjonalnych na różnych etapach prowadzących do podjęcia agresywnego zachowania (Bowen i in., 2014; Kawabata i Ohbuchi, 2019; Smeijers i in., 2020). Jest to związane z modyfikacją modelu dokonaną przez Elizabeth Lemerise i Williama Arsenio (2000), którzy włączyli do niego zmienne związane z regulacją emocji, emocjonalnością wynikającą z cech

temperamentalnych czy nastrojem, mogące modyfikować SIP na każdym jego etapie. Zmodyfikowany model społeczno-emocjonalnego modelu przetwarzania informacji (*Social Emotional Information Processing; SEIP*) uwzględnili na przykład Emil Coccaro i in. (2009; 2017) w konstrukcji swojego narzędzia mierzącego zarówno klasyczne elementy SIP, jak i dodatkowo negatywną odpowiedź emocjonalną (*negative emotional response; NER*) na prowokacje agresywne. Zgodnie z oczekiwaniami badaczy, NER korelowała dodatnio z HAB oraz różnymi miarami agresji. Z kolei Pan Chen i in. (2012) zaobserwowali, że złość i zawstydzenie w odpowiedzi na prowokację w różny sposób wiążą się ze stosowaną agresją – złość przewidywała wszystkie jej formy, zaś zawstydzenie obniżało agresję fizyczną i werbalną, lecz zwiększało agresję relacyjną. Ogólny związek między NER i agresją ogólną był silniejszy u mężczyzn niż u kobiet, sugerując tym samym lepszą zdolność kobiet do regulacji afektu w sytuacji agresywnej. W innym z badań na próbie osób dorosłych (Chen, Coccaro, Lee, i in., 2012) związek między NER a agresją był silniejszy u osób o wyższym wskaźniku doświadczanej traumy w dzieciństwie, z kolei relacja pomiędzy HAB a agresją była silniejsza u osób z mniejszym doświadczeniem przemocy i zaniedbania w dzieciństwie.

1.3. Podsumowanie

Model GAM oraz model SIP/SEIP stanowią tło teoretyczne zdecydowanej większości badań nad agresją ludzi na wszystkich etapach rozwoju. Podczas gdy GAM stara się ujmować jak największą liczbę potencjalnych czynników wyzwalających i podtrzymujących agresję, SIP/SEIP skupia się głównie na poznawczej warstwie interpretowania i oceniania własnych zachowań, wprowadzając pojęcia kodowania wskazówek społecznych, atrybucji cudzego zachowania, czy też ewaluacji potencjalnej reakcji (agresywnej bądź nie), która ma zostać podjęta. Krytyka modelu społecznego przetwarzania informacji sprowadza się do tego, że reakcje agresywne nie powinny być określone z góry jako „niepoprawne”, ponieważ członkowie różnych grup społecznych mogą systematycznie różnić się w swoich

interpretacjach i ocenach zachowań, a odpowiedź organizmu na bodziec powinna być określana przez sam organizm i jego fenomenologiczny świat, a nie bodziec, który jest „niepoprawnie” interpretowany (Woods, 2010). Niemniej jednak dotychczasowe badania jednoznacznie wskazują na rolę interpretacji i oceny zachowań (swoich i innych) w procesie wyzwiania agresji, zaś metodologia wymusza opracowanie takich narzędzi pomiaru, które będą pozwalały na uchwycenie specyficznych sposobów kodowania i rozumienia bodźców zewnętrznych, które mogą być potencjalnie agresogenne.

ROZDZIAŁ 2. CIEMNA TRIADA OSOBOWOŚCI: NARCYZM, PSYCHOPATIA, MAKIAWELIZM

2.1. Początki badań nad Ciemną Triadą

Pojęcie „Ciemnej Triady” (CT), ang. *Dark Triad (DT)*, zadebiutowało w pracy Delroy’a Paulhusa i Kevina Williama (2002) na początku XXI wieku i odnosi się do konstelacji trzech cech – narcyzmu, psychopatii oraz makiawelizmu – kojarzonych potocznie z „ciemną stroną” natury człowieka, jako „przeciwwagi” dla klasycznych teorii i modeli osobowości (Jonason i Middleton, 2015). Choć dwie z trzech cech (narcyzm i psychopatia) mają swoje ugruntowane znaczenie w siatce pojęciowej psychopatologii, w przypadku CT mówi się o ich tak zwanych „subklinicznych” przejawach. Innymi słowy, cechy te objawiać się mogą zachowaniami społecznie niepożądanymi, jednak mieszczącymi się w obszarze „normalnej” zmienności w zakresie osobowości (Pilch, 2014). Autorzy pojęcia CT określili narcyzm, psychopatię i makiawelizm jako zestaw trzech osobnych, acz nachodzących na siebie konstruktów, uzyskując przy tym dodatnią korelację rzędu $r = 0,50$ między narcyzmem i psychopatią, niższą ($r = 0,31$) między psychopatią i makiawelizmem, oraz najniższą ($r = 0,25$) między makiawelizmem i narcyzmem (Paulhus i Williams, 2002). Niniejszy rozdział w szczegółowy sposób charakteryzuje każdą z cech CT wraz z krótką dyskusją na temat kontrowersji narosłych wokół samego pojęcia.

2.2. Narcyzm

Narcyzm przez wiele lat funkcjonował na gruncie psychoanalitycznym jako stadium rozwoju psychoseksualnego stanowiące źródło energii dla rozwoju ego, lub manifestacja zachowania prezentująca mechanizmy obronne związane z lękiem przed utratą miłości i niepowodzeniem (Freud, 1914). Pojęcie narcyzmu wykorzystywane było w opisach klinicznych opartych na teoriach relacji z obiektem oraz rozwoju *self*. Dla Heinza Kohuta (1972) narcyzm stanowił

przykład fiksacji rozwojowej skupionej na wyolbrzymieniu własnego Ja, celem kompensacji niezaspokojonych potrzeb bycia odzwierciedlonym i zauważonym przez opiekunów. Z kolei Otto Kernberg (1975) rozumiał narcyzm jako manifestację wściekłości na świat zewnętrzny odrzucający jednostkę, w której narasta przekonanie, że może liczyć tylko na siebie i swoje wykreowane, wielkościowe Ja w realizacji niezaspokojonych potrzeb relacyjnych (Gościński i Mocek, 2008; Szczukiewicz, 2018).

Skrajnym przejawem narcyzmu (tzw. narcyzm patologiczny) jest narcystyczne zaburzenie osobowości (*narcissistic personality disorder*; NPD). Zaburzenie to charakteryzuje się nieadekwatnie wysokim poziomem samooceny, deficytami empatii, skłonnością do manipulowania innymi i wykorzystywania ludzi do swoich celów, poczuciem bycia nadzwyczaj wyjątkowym oraz potrzebą bycia podziwianym za swoją wyjątkowość, wyolbrzymianiem swoich osiągnięć, arogancją, a także zazdrością i przypisywaniem jej innym (American Psychiatric Association, 2013; Gościński, 2017). Narcystyczne zaburzenie osobowości zawiera w sobie także element wrażliwości i kruchości ego, które w klasyfikacji DSM-5 opisywane jest jako silnie zarysowana potrzeba zewnętrznej regulacji swojej samooceny oraz skrajna labilność obrazu siebie (American Psychiatric Association, 2013; B. Weiss i Miller, 2018). Najszerzej stosowanym narzędziem pomiaru narcyzmu patologicznego jest Pathological Narcissism Inventory (PNI; Pincus i in., 2009), złożony z 7 wymiarów uwzględniających wielkościowe i wrażliwe charakterystyki patologicznego narcyzmu. Wymiary te wyrażają zależność samooceny narcystycznej jednostki od czynników zewnętrznych, jej tendencję do wykorzystywania innych, altruistyczne poświęcanie się celem podbudowania własnego ego, ukrywanie swoich wad i słabości, nadkompensacyjne fantazjowanie, dewaluację tych, którzy nie dostarczają narcyzowi dostatecznie dużo podziwu, oraz roszczeniową złość wyrażaną w chwili braku spełnienia żądań narcyza przez otoczenie. W oryginalnych badaniach Aarona Pincusa i in. (2009) niemal wszystkie z wymiarów

korelowały dodatnio z agresją i niskimi wartościami moralnymi, oraz ujemnie z poczuciem własnej wartości, potwierdzając tym samym brak równoznaczności narcyzmu i wysokiej samooceny.

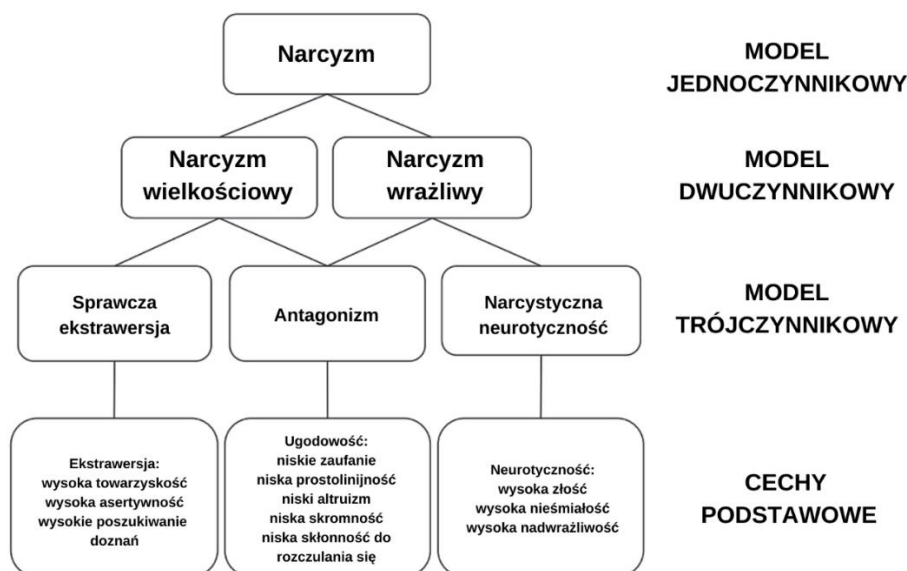
Najczęściej wykorzystywaną miarą narcyzmu subklinicznego (niepatologicznego, a więc mieszczącego się w zakresie „normy” osobowościowej) są podskale kwestionariusza NPI (Narcissistic Personality Inventory; Raskin i Terry, 1988), określające mechanizmy regulacji osobowości jednostki związane ze skłonnościami do wykorzystywania innych, zdolnościami przywódczymi, oraz wielkościowym postrzeganiem samego siebie (Emmons, 1987). Siedem pierwotnie wyłonionych przez Roberta Raskina i Howarda Terry'ego (1988) wymiarów obejmowało takie aspekty narcystycznej osobowości jak władza (związana z umiejętnościami przewodzenia i dominacją), samowystarczalność (powiązana z zaufaniem do siebie i potrzebą osiągnięć), wyższość (tzw. inflacja ego), ekshibicjonizm (któremu towarzyszy poszukiwanie wrażeń i brak kontroli impulsów), wykorzystywanie (związane z wrogością, buntowniczością i brakiem samokontroli), próżność (związana z przekonaniem o własnej atrakcyjności fizycznej) oraz roszczeniowość (związana z ambicją i potrzebą władzy). Nowsze badania struktury czynnikowej NPI prowadzą zwykle do wyłonienia trzech podskal: (1) przywództwa/autorytetu, korelującego z wieloma miarami pozytywnego przystosowania); (2) wielkościowego ekshibicjonizmu oraz (3) roszczeniowości/eksploatatywności, które z kolei odzwierciedlają mniej przystosowawcze i bardziej toksyczne aspekty osobowości narcystycznej (Ackerman i in., 2011). W polskiej wersji NPI analiza czynnikowa wyłoniła z kolei 4 skale: podziwu, przywództwa, próżności oraz samowystarczalności (Bazińska i Drat-Ruszczak, 2004).

To, co zazwyczaj kojarzone jest z narcyzmem (zawyżona samoocena, samouwielbienie, samozadowolenie i ekspansywność), i na czym skupia się wspomniany wyżej inwentarz NPI, odnosi się do jego wielkościowej formy (ang. *grandiose/overt narcissism*). Paul Wink (1991)

zwrócił jednak uwagę na obecność „drugiej twarzy” narcyzmu u części populacji, którą nazwał narcyzmem wrażliwym (ang. *vulnerable/covert narcissism*). Cechą wspólną obu typów jest egocentryczność, jednak występują między nimi znaczące różnice, przekładające się na społeczne funkcjonowanie osób narcystycznych (Hendin i Cheek, 1997; Jauk i in., 2017; Wink, 1991). Narcyz wrażliwy obawia się oceny ze strony innych, jest nadmiernie czujny i negatywnie interpretuje cudze komunikaty, ma zaniżoną samoocenę i poczucie niższości, zaś narcyz wielkościowy ma pozytywny obraz siebie i doświadcza niewielu problemów emocjonalnych, ma skłonności do dominacji i manipulacji, jest ekspansywny i brakuje mu skromności (Cain i in., 2008; Hendin i Cheek, 1997; B. Weiss i Miller, 2018). Komponent wrażliwy może istnieć także w narcyzmie wielkościowym, jednak ujawnia się najmocniej wraz ze wzrostem nasilenia cech wielkościowych, tj. na styku narcyzmu subklinicznego i patologicznego (Jauk i in., 2017). Osoby cechujące się wrażliwą odmianą narcyzmu doświadczają wielu trudności natury psychologicznej, od zaburzeń depresyjnych, afektu negatywnego, lęku, wrażliwości na ocenę ze strony innych, aż po skłonność do wrogości i paranoi (J. D. Miller i in., 2011), częściej stosują też nieefektywne strategie powstrzymywania (supresji) emocji (Walker i in., 2022). Są też bardziej neurotyczni, zaś mniej ugodowi, sumienni i ekstrawertywni (J. D. Miller i in., 2011, 2013). Osoby o cechach wielkościowych są bardziej ekstrawertywne, mniej neurotyczne, a także częściej doświadczają pozytywnych emocji (Czarna i in., 2018; J. D. Miller i in., 2011; Wink, 1991) Mogą być wyjątkowo lubiane przez otoczenie (J. D. Miller i in., 2011), aczkolwiek ich aroganckie i manipulacyjne skłonności mogą doprowadzić do odwrotnego efektu i obniżyć popularność narcyza wielkościowego w grupie rówieśniczej (Czarna i in., 2014). W badaniach populacji nieklinicznej Dickinson i Pincusa (2003) narcyzm wielkościowy przekładał się na ujawnione w wywiadzie diagnostycznym cechy osobowości histrionicznej, narcystycznej i antyspołecznej. Osoby cechujące się wielkościową odmianą narcyzmu raportowały również problemy interpersonalne oparte na

motywach dominacji i zemsty, lecz zaprzeczyły negatywnemu wpływowi tych problemów na ich funkcjonowanie psychiczne. Co więcej, większość z nich określała swój styl przywiązania w kategoriach stylów bezpiecznych i świadczących o pozytywnej autoreprezentacji. W tym samym badaniu, osoby cechujące się narcyzmem wrażliwym wykazywały cechy osobowości unikającej oraz raportowały problemy interpersonalne związane z unikaniem społecznym (sugerujące wysoką zależność od aprobaty społecznej), opisując swój styl przywiązania w kategoriach negatywnych (lękowych).

Rysunek 3
Hierarchiczna struktura narcyzmu

Źródło: Miller i in. (2021), s. 520, tłumaczenie własne

Obecne badania coraz częściej potwierdzają hierarchiczność struktury cech narcystycznych (Rysunek 3), która wykraczając poza podział na narcyzm wielkościowy i wrażliwy wylania szczegółowy model trójczynnikiowy, składający się ze sprawczej ekstrawersji (właściwej wielkościowemu narcyzmowi), antagonizmu (dzielonego przez narcyzm wielkościowy i wrażliwy), oraz narcystycznej neurotyczności (charakterystycznej dla narcyzmu wrażliwego) (Crowe i in., 2019; J. D. Miller i in., 2021; Rogoza i in., 2022).

W jednej z niedawnych metaanaliz złożonej z 355 badań ($N = 470846$) mężczyźni okazali się bardziej narcystyczni od kobiet, jednakże różnice te dotyczą tylko dwóch z trzech głównych wymiarów narcyzmu wielkościowego (przywództwa i autorytetu oraz wielkościowego ekshibicjonizmu). Nie zanotowano również istotnych różnic między płciami w zakresie nasilenia narcyzmu wrażliwego (Grijalva i in., 2015).

2.3. Psychopatia

Podobnie jak narcyzm, psychopatia jest terminem wywodzącym się z psychologii klinicznej i psychologii penitencjarnej i określa konstelację cech wśród których najczęściej wymieniane są: bezdusność, bezuczuciowość i brak empatii, impulsywność, charyzma i powierzchowny czar, oraz brak poszanowania norm społecznych (Hare i Neumann, 2009). Pojęcia psychopatii i osobowości psychopatycznej było poddawane przez lata różnego rodzaju konceptualizacjom, wskutek czego rozumiane i mierzone mogą być jako jednowymiarowa, samodzielna cecha, bądź jako konstrukt składający się z minimum dwóch, a częściej około czterech wymiarów. Co więcej, różne metody konceptualizacji i pomiaru psychopatii właściwe są różnym grupom docelowym: klinicznym/kryminalnym, bądź też populacji ogólnej – wówczas mowa o tzw. psychopatii subklinicznej (LeBreton i in., 2006).

W klinicznym rozpoznaniu psychopatii najszerzej wykorzystywany jest zrewidowany inwentarz PCL-R, zawierający listę kilkunastu cech opartych na kryteriach diagnostycznych antyspołecznego zaburzenia osobowości (Hare i in., 1991). Pierwotny podział dokonany przez Roberta Hare'a zakładał istnienie dwóch czynników pokrywających większość przejawów psychopatii. Pierwszy z nich stanowił czynnik interpersonalny/afektywny i zawierał w sobie cechy emocjonalne i interpersonalne, takie jak egocentryzm, skłonność do manipulacji, chłód emocjonalny czy brak wyrzutów sumienia. Drugi z czynników nosił nazwę dewiacji społecznej i wiązał się z impulsywnym, antyspołecznym i niestabilnym stylem życia, charakterystycznym

dla osobowości psychopatycznych (Cierpiałkowska i in., 2016; Hare i Neumann, 2006). Późniejsze analizy zwiększyły liczbę czynników PCL z dwóch do czterech (patrz Tabela 1). Obecnie najczęściej raportowana jest struktura trzy- lub czteroczynnikowa (Cunha i in., 2020; Flores-Mendoza i in., 2008; Hare i Neumann, 2008; Neumann i in., 2015).

Tabela 1
Wymiary PCL-R

PCL-R	
Czynnik 1	Czynnik 2
<i>Interpersonalne</i>	<i>Dotyczące stylu życia</i>
<ul style="list-style-type: none"> • powierzchowny urok • wybujałe poczucie własnej wartości • patologiczne kłamstwo • przebiegłość/manipulacja 	<ul style="list-style-type: none"> • potrzeba stymulacji • pasożytniczy styl życia • brak realnych, długoterminowych celów • impulsywność • nieodpowiedzialność
<i>Afektywne</i>	<i>Antyspołeczne</i>
<ul style="list-style-type: none"> • brak skruchy, poczucia winy • płytki afekt • bezdusznosc, brak empatii • nieprzyjmowanie odpowiedzialności za swoje własne czyny 	<ul style="list-style-type: none"> • słaba kontrola zachowania • wczesne problemy behawioralne • młodociana przestępczość • cofnięcie warunkowego zwolnienia w przeszłości • kryminalna wszechstronność

Źródło: Hare i Neumann (2009), s. 793, tłumaczenie własne

Do pomiaru cech psychopatycznych w populacji ogólnej najczęściej wykorzystuje się dwie dwuwymiarowe skale. Pierwsza z nich to Psychopathic Personality Inventory (PPI; Lilienfeld i Andrews, 1996), zaś druga – Levenson's Self-Report Psychopathy Scale (LSRP; Levenson i in., 1995). PPI obejmuje osiem przejawów osobowości psychopatycznej: makiaweliczny egocentryzm, buntowniczy nonkonformizm, eksternalizację winy, beztroskie nieplanowanie, wpływ społeczny, nieustrasżoność, odporność na stres oraz bezdusznosc. Wymiary te tworzą dwa wyższe czynniki: egocentrycznej impulsywności (*self-centered impulsivity*) oraz nieustrasżonej dominacji (*fearless dominance*). nieustrasżonej dominacji wyraża się poprzez zuchwałość, braki w empatii oraz dominację społeczną; związany jest dodatkowo z

odnajdywaniem się w zawodowych rolach lidera oraz profesjach wysokiego ryzyka, a także wykazuje dodatni związek subiektywnym poczuciem sukcesu. Z kolei czynnik egocentrycznej impulsywności wyraża antyspołeczny, impulsywny i rozhamowany aspekt psychopatii, jest negatywnie skorelowany z subiektywnym poczuciem sukcesu (Eisenbarth i in., 2022; Lilienfeld i in., 2014). Kwestionariusz LSRP mierzy pierwotny i wtórny wymiary psychopatii, który w swoim założeniu miał korespondować z czynnikami 1 i 2 w koncepcji Hare'a. Psychopatia pierwotna wyraża te elementy psychopatycznej struktury osobowości, które odnoszą się do egoistycznej, nieczulej i manipulującej postawy wobec innych ludzi, zaś psychopatia wtórna odzwierciedla impulsywność, pragnienie stymulacji i tendencje autodestruktywne, np. nieumiejętność wyznaczania długofalowych celów życiowych (Levenson i in., 1995). Psychopatia pierwotna jest ujemnie skorelowana z ugodowością (S. R. Ross i in., 2004), z kolei dodatnio z rozhamowaniem i podatnością na znużenie (Levenson i in., 1995), a także z miarami dobrego przystosowania, np. przeżywaniem afektu pozytywnego (Del Gaizo i Falkenbach, 2008), czy wskaźnikami przedsiębiorczości (Akhtar i in., 2013). Psychopatia wtórna jest unikalnym predyktorem ryzykownego podejmowania decyzji (Dean i in., 2013), koreluje też dodatnio z przeżywanym afektem negatywnym i lękiem (Del Gaizo i Falkenbach, 2008; Hofmann i in., 2021) oraz aleksytymią (Lander i in., 2012), a także neurotycznością oraz ujemnie z sumiennością i ugodowością (S. R. Ross i in., 2004). Osoby o cechach zarówno psychopatii pierwotnej jak i wtórnej rzadziej wykorzystują adaptacyjne sposoby radzenia sobie z emocjami, np. ich poznawczą reinterpretację (Walker i in., 2022).

Próba integracji klasycznych modeli psychopatii jest koncepcja triachiczna (Patrick i in., 2009), według której psychopatia składa się z trzech wymiarów (w różnym stopniu obecnych we wcześniejszych konceptualizacjach): rozhamowania (*disinhibition*), zuchwałości (*boldness*) oraz bezduszości (*meanness*). Rozhamowanie wyraża psychopatyczną impulsywność (brak umiejętności kontrolowania oraz przewidywania konsekwencji swoich czynów, odraczania

gratyfikacji). Bezduszość wyraża się poprzez brak empatii, wrogość i stosowaną agresję, a także skłonności autodestrukcyjne i poszukiwanie doznań. Zuchwałość odnosi się do bardziej adaptacyjnego oblicza psychopatii i obejmuje zdolność wpływania na ludzi, dominowania, pozwala działać psychopacie w sposób odważny i pewny siebie (Dotterer i in., 2017; Patrick i in., 2009; Pilch i in., 2015). W koncepcji triarchicznej cenne jest uwzględnienie adaptacyjnych aspektów psychopatii, takich jak umiejętność funkcjonowania w stresie, czy zdolność społecznego dostosowania się i pewność siebie w kontaktach z ludźmi (Pilch i in., 2015). Rozhamowanie i bezduszość nakładają się na siebie w stopniu średnim, a u ich podstawy leżą problemy temperamentalne. Bezduszość i zuchwałość również są umiarkowanie ze sobą skorelowane, zaś łączy je niski poziom dyspozycyjnego stresu. Rozhamowanie i zuchwałość są za to skorelowane w stopniu minimalnym (Patrick i in., 2009). Niedawna analiza relacji cech Wielkiej Piątki i komponentów modelu triarchicznego (Hyatt i in., 2020) łączy wspólna konfiguracja cech niskiej neurotyczności, wysokiej ekstrawersji, niskiej ugodowości oraz niskiej sumienności, co oznacza, że w ramach modelu pięcioczynnikowego stanowią one nie trzy osobne wymiary, a jednolity konstrukt. Mimo to, korzyści płynące z rozłącznego pomiaru rozhamowania, bezduszości i zuchwałości pozwalają na tworzenie modeli przewidujących różne manifestacje psychopatii (Pilch i in., 2015).

Joshua Miller i Donald Lynam (2003) podjęli próbę opisaną osobowości psychopatycznej za pomocą konfiguracji cech mieszczących się w repertuarze pięcioczynnikowego modelu osobowości. Zgodnie z uzyskanymi przez nich rezultatami, osobę psychopatyczną określa połączenie bardzo niskich wyników na skali ugodowości i sumienności, wysokich na skali ekstrawersji, oraz mieszanych jeżeli chodzi o podskale neurotyczności - tutaj konfiguracja składa się z wysokiej impulsywności i gniewnej wrogości, lecz niskiego lęku, depresji, nieśmiałości i nadwrażliwości. Jednostki o takim właśnie układzie cech częściej nadużywają

substancji psychoaktywnych, stosują więcej przemocy, mają niższy wiek inicjacji seksualnej, oraz częściej uprawiają ryzykowny seks z większą liczbą partnerów.

Kobiety i mężczyźni różnią się poziomem psychopatii (mężczyźni uznawani są za bardziej psychopatycznych), jednak różnice te mogą wynikać z odmiennego sposobu wyrażania tych cech przez obie płcie (Dolan i Völlm, 2009; Wynn i in., 2012). Na przykład, badaniach populacji ogólnej mężczyźni uzyskali wyższe niż kobiety wyniki w zakresie psychopatii pierwotnej, zaś w przypadku psychopatii wtórnej nie wykazano różnic między płciami, zaś unikalnym predyktorem psychopatii pierwotnej u kobiet okazał się być wysoki lęk (Laskey, 2016). Z psychopatią kobiet wiąże się częstsze występowanie trudności emocjonalnych w porównaniu do mężczyzn (Kreis i Cooke, 2011). Psychopatia koreluje również dodatnio z miarami męskości i ujemnie z miarami kobiecości (Jonason i Davis, 2018; Preston i in., 2018), wskazując na rolę nie tylko samej płci, ale i ról płciowych w jej różnicowaniu.

2.4. Makiawelizm

Termin „makiawelizm” (ang. *machiavellianism*) wprowadzili do psychologii Richard Christie i Florence Geis (1970), opisując zespół cech charakterystycznych dla osoby i cynicznej, skupionej na sobie i swoich korzyściach, chłodnej emocjonalnie, nieufnej wobec innych, stosującej manipulację i wykorzystującej ludzi w celu osiągnięcia swoich celów (D. N. Jones i Paulhus, 2009; Paulhus i Williams, 2002; Pilch, 2008, 2014; Rauthmann i Will, 2011). Zarówno nazwa tego typu osobowości, jak i jej właściwości inspirowane były „Księciem” renesansowego myśliciela N. Machiavellego, a więc jedną z najsłynniejszych postaci w dziejach filozofii politycznej, swoisty poradnik i drogowskaz każdego, kto pragnie utrzymać się u władzy bez względu na ewentualnie poniesione ofiary. Makiawelizm został włączony w poczet „Ciemnej Triady” ze względu na współdzielony czynnik bezduszości oraz antagonizm w relacjach interpersonalnych (Rauthmann, 2012), zaś osobowość makiawelisty w sposób najpełniejszy manifestuje się w sposobie, w jaki utrzymuje on relacje społeczne (Pilch, 2008).

To, co charakteryzuje makiawelistę i odróżnia go od przedstawicieli dwóch pozostałych cech „Ciemnej Triady” można opisać w kategoriach afektywnych, poznawczych behawioralnych, oraz motywacyjnych (Rauthmann i Will, 2011). Na poziomie emocjonalnym charakteryzuje go chłód i nieczułość, która daje mu możliwość starannego planowania działań, gdzie nie ma miejsca na reagowanie impulsywnością i wrogością (D. N. Jones i Paulhus, 2009). Badania potwierdzają także negatywny związek pomiędzy makiawelizmem a inteligencją emocjonalną (Ali i in., 2009) oraz empatią (Ali i Chamorro-Premuzic, 2010; Andrew i in., 2008). Na poziomie poznawczym makiawelistę charakteryzują negatywne przekonania o świecie i ludziach, pragmatyzm i sztywność myślenia, dopuszczająca zasadność nieetycznych działań (swoista „elastyczność moralna”; Jonason i in., 2015). Na przykład, u kobiet makiawelizm związany jest zarówno z wyższą skłonnością do stosowania manipulacji emocjonalnej w przyjaźniach z innymi kobietami, jak i postrzeganiem innych kobiet jako manipulujących (Abell i in., 2016). Zachowanie makiawelisty obejmuje również sterowanie własną reputacją, np. poprzez ukrywanie swoich słabości, które inni mogliby wykorzystać (Sherry i in., 2006). Co więcej, makiawelizm skorelowany jest z młodocianą przestępczością (Loftus i Glenwick, 2001), a także szeregiem innych zachowań okołagresywnych (zob. np. Abell i Brewer, 2014; Harrel, 1980; Pilch i Turska, 2015; Wisse i Sleebos, 2016). Zachowania te zdają się być logiczną konsekwencją faktu, iż motywacje i pragnienia makiawelisty są bardziej sprawcze niż wspólnotowe (D. N. Jones i Paulhus, 2012; Rauthmann i Kolar, 2013), gdyż większą wagę przywiązuje on do celów związanych z pozycją społeczną i statusem niż do szczyrych i głębokich relacji z ludźmi. Potwierdzają to wyniki badań, w których makiawelizm negatywnie koreluje z satysfakcją czerpaną z przyjaźni (G. Brewer i in., 2014; Lyons i Aitken, 2010), czy te autorstwa Brewer i Abell (2017), w których kobiety o wysokim poziomie makiawelizmu raportowały niższą satysfakcję ze związku, pokładały w partnerze mniejsze nadzieje i deklarowały niższą skłonność do utrzymania relacji. W realizacji

sprawczych celów makiawelistom pomagać może wysoka inteligencja (Kowalski, Kwiatkowska, i in., 2018), bardziej niezależny konstrukt Ja (Jonason i in., 2017) oraz przekonanie o własnej zdolności oszukiwania i zwodzenia innych (Giammarco i in., 2013). Spośród wymiarów osobowości Wielkiej Piątki, makiawelizm koreluje ujemnie z ugodowością, sumiennością oraz dodatnio z neurotycznością (DeShong i in., 2017).

Krytycy makiawelizmu jako wyodrębnionej cechy zwracają uwagę na jej (zbyt) duże podobieństwo konceptualne i psychometryczne do konstrukt psychopatii (J. D. Miller i in., 2017), określając makiawelizm jako rodzaj udanej/zakończony sukcesem/adaptacyjnej psychopatii (successful/adaptive psychopathy; Sharpe i in., 2021) jednak badania zdają się potwierdzać rozłączność tych cech. Na przykład, mimo, że psychopaci i makiaweliści są do siebie podobni w kwestii swojej asertywnej, nieufnej, niewrażliwej, manipulującej, egoistycznej, aroganckiej, pewnej siebie i bezdusznej postawy, to makiawelistę wyróżniają cechy związane z wyższą niż w przypadku większości psychopatów aktywnością, sumiennością, kompetencją, starannym planowaniem i zorientowaniem na cel (Kay i Arrow, 2022; Sharpe i in., 2021).

Klasycznym testem za pomocą którego mierzona jest cecha makiawelizmu jest kwestionariusz MACH, w jego najbardziej rozpowszechnionej wersji MACH-IV (Christie i Geis, 1970). Składa się on z 20 twierdzeń wyrażających makiaweliczny pogląd na ludzi i otaczającą rzeczywistość, tj. słusność stosowania manipulacyjnych technik interpersonalnych, cyniczną wizję ludzkiej natury oraz utylitarystyczną moralność. Zgodnie z założeniem, itemy te miały mierzyć makiawelizm jako pojedynczy konstrukt oraz skutecznie różnicować osoby z wysokim oraz niskim nasileniem tej cechy. Z czasem zaczęto zauważać słabości psychometryczne MACH-IV związane m.in. ze zmienną i niewystarczającą spójnością wewnętrzną narzędzia, jego możliwą wielowymiarowością, czy też wadliwym sposobem sformułowania niektórych twierdzeń (Fehr i in., 1992; Láng, 2017). Jedną z prób ograniczenia

tych słabości było udoskonalenie pomiar makiawelizmu skalą MACH, jej skróconą wersją, ograniczoną do pięciu itemów o najsilniejszym ładunku informacyjnym, wyłonionych za pomocą analizy IRT (tzw. Trimmed MACH; Rauthmann, 2013). W odpowiedzi na niedoskonałość psychometryczną kwestionariusza MACH-IV, badacze od lat podejmują również próby skonstruowania alternatywnego narzędzia pozwalającego na wyłonienie wielowymiarowej struktury makiawelizmu. Jedną z takich prób zaowocowała wyłonieniem czterech czynników: niemoralności, pragnienia posiadania wysokiego statusu, pragnienia kontroli i nieufności wobec innych (Dahling i in., 2009), inna zaś (Collison i in., 2018) ujmuje makiawelizm jako konstrukt trzyczynnikowy, złożony z 13 pomniejszych: sprawczość (złożona ze skal: osiągnięcie, aktywność, asertywność, kompetencja, niewrażliwość i pewność siebie), antagonizm (złożona ze skal: egoizm, bezwstyd, manipulacja, bezduszość, cynizm) oraz planowanie (złożona ze skal: rozważa oraz porządek). Warto także wspomnieć o istnieniu narzędzia do pomiaru makiawelizmu u dzieci (*Kiddie Mach*), również wielowymiarowego, posiadającego 4 skale: brak wiary w naturę ludzką, manipulację, nieuczciwość i nieufność (Andreou, 2004). Mimo wspomnianych trudności z pomiarem makiawelizmu, MACH-IV pozostaje dla wielu „złotym standardem” metodologicznym i pierwszym wyborem jeżeli chodzi o operacjonalizację tej cechy (Láng, 2017).

Podobnie jak pozostałe „ciemne” cechy osobowości, makiawelizm może różnić się nasileniem pomiędzy płciami. W badaniach dzieci chłopcy okazują się być bardziej makiaweliczni od dziewczynek (Andrew i in., 2008; Geng i in., 2016). Ta sama tendencja widoczna jest w przypadku osób dorosłych – mężczyźni charakteryzują się wyższym ogólnym poziomem makiawelizmu niż kobiety, a także uzyskują wyższe od nich wyniki na podwymiarach makiawelizmu związanych antagonizmem i dominacją społeczną (Collison i in., 2021).

2.5. Kontrowersje wokół Ciemnej Triady oraz jej rozszerzenia

Przez ostatnie 20 lat intensywnego zainteresowania badaczy cechami „Ciemnej Triady” powstało wiele tekstów krytycznie odnoszących się zarówno do samego konceptu, jak i badań prowadzonych dotychczas z jego użyciem (Furnham i in., 2013; Kowalski i in., 2021; J. D. Miller i in., 2019; Muris i in., 2017; Rogoza i Ciecuch, 2020). Pierwsza wątpliwość dotyczy stopnia nachodzenia na siebie (teoretycznego, ale - co ważniejsze - i empirycznego) cech CT. Jak wspomniałam we wcześniejszym rozdziale, najlepiej udokumentowane podobieństwo występuje między cechami psychopatii i makiawelizmu, do tego stopnia, że makiawelizm nazywany jest „łagodną formą psychopatii”. Istnieją także wątpliwości co do tego, w jakim stopniu narcyzm wrażliwy oraz psychopatia wtórna rzeczywiście można zakwalifikować jako „ciemne”, skoro w wielu aspektach różnią się od swoich „ciemniejszych” odpowiedników (tj. narcyzmu wielkościowego oraz psychopatii pierwotnej). Sposobem na szybki i rzetelny pomiar cech CT mogą być krótkie, trójwymiarowe skale uwzględniające esencję charakterystyk narcyzmu, psychopatii i makiawelizmu, np. skala *Dirty Dozen* czy *Short Dark Triad* (zob. przegląd narzędzi w Paulhus i Jones, 2015), one jednak nie pozwalają na uchwycenie wielowymiarowości wyżej wymienionych cech. Kolejna wątpliwość badaczy dotyczy tego, czy rzeczywiście „ciemna” strona człowieka powinna zamykać się akurat w trzech, a nie dwóch, czterech, czy nawet pięciu cechach. Alternatywą dla koncepcji „Ciemnej Triady” jest tak zwana „Ciemna Tetrada” (ang. *Dark Tetrad*), która do narcyzmu, psychopatii i makiawelizmu włącza dodatkowo sadyzm (objawiający się wyrachowanym, brutalnym stosowaniem agresji) jako dopełnienie repertuaru „ciemnych” tendencji człowieka (L. K. Johnson i in., 2019; Paulhus i in., 2018) z kolei „Ciemną Diadą” (ang. *Dark Dyad*) nazywa się taką postać „Ciemnej Triady”, w której makiawelizm i psychopatię traktuje się jako jeden konstrukt o dwóch przejawach (Rogoza i Ciecuch, 2020).

ROZDZIAŁ 3. CECHY CIEMNEJ TRIADY A TENDENCJE I ZACHOWANIA AGRESYWNE

3.1. Narcyzm a tendencje i zachowania agresywne

Metaanalizy o badań nad związkiem narcyzmu z agresją (Du i in., 2021; Kjærvi i Bushman, 2021) i przemocą wskazują na kilka najważniejszych wniosków: po pierwsze, wyniki wielu badań wskazują na rolę narcyzmu zarówno w podejmowaniu przemocy, jak i agresji, we wszystkich jej przejawach – proaktywnej, reaktywnej, werbalnej, fizycznej, pośredniej, bezpośredniej, a nawet przeniesionej. Po drugie, związek ten obserwowany jest niezależnie od płci, wieku, czy przynależności kulturowej osób badanych, oraz dotyczy wszystkich najważniejszych wymiarów narcyzmu. Po trzecie, choć związek pomiędzy cechami narcystycznymi a agresją ujawnia się niezależnie od zastosowanej metody badawczej (samoopis, obserwacja), to jest wyraźnie silniej zaznaczony w warunkach prowokacji niż bez niej (Kjærvi i Bushman, 2021). W istocie, zarówno nieadekwatnie podwyższona samoocena narcyzów, jak i jej względna labilność oraz łatwość jej naruszenia przez inne osoby powodują ich niską odporność na wszelkie zagrożenia dla ego (ang. *ego threat*), stanowiące ważny i stabilny predyktor zachowań agresywnych u osób o cechach narcystycznych (Baumeister i in., 1996; Lambe i in., 2018). Narcyzm jest pozytywnie skorelowany z agresją fizyczną (Ojanen i in., 2012) i relacyjną u adolescentów (Golmaryami i Barry, 2010; Lau i Marsee, 2013; Ronald Bell i in., 2018), co może być motywowane chęcią dominacji w grupie (Ojanen i in., 2012).

Chociaż skłonność do reagowania agresją jest jedną z niewielu cech wspólnych narcyzów wielkościowych i wrażliwych (zob. np. Dickinson i Pincus, 2003; J. D. Miller i in., 2011), to różnią się oni intensywnością i sposobem przejawiania różnych rodzajów agresji. Wrażliwa odmiana narcyzmu, ze względu na silny komponent negatywnej emocjonalności, najczęściej związana jest z reaktywną funkcją agresji (Du i in., 2021). Narcyzm wrażliwy i wielkościowy

wykazują odmienne powiązania z agresją relacyjną w dorosłości – pierwszy stanowi pozytywny, zaś drugi negatywny jej predyktor (Knight i in., 2018). W badaniach Ashley Hansen-Brown i Stephanie Freis (2021) potwierdzono istnienie związku pomiędzy narcyzmem wrażliwym a wrogością (tendencją do dokonywania wrogich atrybucji; HAB), mierzonymi zarówno za pomocą winiet, jak i mierzonym podskala Kwestionariusza Agresji Bussa i Perry'ego. Co więcej, związku tego nie zaobserwowano dla narcyzmu wielkościowego mierzonego kwestionariuszem NPI, zaś związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a HAB pozostawał istotny nawet po włączeniu zmiennej kontrolnej w postaci ogólnej samooceny. Istnieją również badania potwierdzające negatywny związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a tendencjami do wrogości (np. D. N. Jones i Neria, 2015). Wyniki te potwierdzają istnienie odmiennych mechanizmów angażowania się w sytuacje konfliktowe u narcyzów wielkościowych i wrażliwych – podczas gdy u narcyzów wielkościowych konflikt służy zazwyczaj osiągnięciu jakichś osobistych korzyści, to u narcyzów wrażliwych wynika raczej z negatywnych osobistych schematów, np. przekonania o tym, że inni nie są godni zaufania i na pewno chcą zadziałać na ich niekorzyść (Hansen-Brown i Freis, 2021; J. D. Miller i in., 2011).

Interesujące wyniki uzyskali Caina Li i in. (2016), odkrywając pozytywny związek między wywołanym stanem chwilowego narcyzmu a sprowokowaną agresją, mediowanym przez HAB oraz odczuwany gniew. W badaniu Esther Calvete i Izaskun Orue (2012) narcyzm był pozytywnie związany z odczuwaną złością oraz prawdopodobieństwem podjęcia agresji u młodzieży z populacji ogólnej. Prócz tendencji do reagowania złością i wrogością, u osób o cechach narcystycznych mogą występować także inne mechanizmy znane z modelu społecznego przetwarzania informacji. Badania Rebeki Ang i in. (2009, 2011) wskazują na związek narcystycznej eksploatacyjności z byciem sprawcą przemocy szkolnej oraz cyberprzemocy, mediowany przez przekonania normalizujące agresję. Podobne wyniki o

mediującej roli przekonań o słuszności stosowania agresji w związku między narcyzmem a agresją u adolescentów uzyskała Jessica Pickard (2011), nie potwierdzając jednak roli HAB w tym związku. Narcyzi mogą również nabrać przekonań o słuszności swojego agresywnego zachowania poprzez mechanizm moralnego dystansowania się do wyrządzonej przez siebie krzywdy, ujawniając tym samym postawę bycia jednostką wyjątkową, której nie dotyczą ogólnie przyjęte zasady moralne (B. D. Jones i in., 2017).

3.2. Psychopatia a tendencje i zachowania agresywne

Spośród wszystkich cech „Ciemnej Triady”, psychopatia posiada najlepiej ugruntowane w badaniach powiązania z agresją, szczególnie jej bezpośrednią, fizyczną (Coyne i in., 2010; Jain i in., 2022; D. N. Jones i Neria, 2015; Pilch i in., 2015), a nierzadko sadystyczną i niesprowokowaną formą (Levenson i in., 1995; Reidy, Zeichner, i in., 2011). Powiązania psychopatii z agresją i wyrządzaniem krzywdy wpisują się w teoretyczny i empiryczny obraz psychopaty, który „naturalnie” predystynowany jest do popełniania przestępstw, szczególnie tych z użyciem przemocy (Hare i Neumann, 2009). Z agresją proaktywną związane są zwykle cechy z repertuaru psychopatii pierwotnej (Cima i Raine, 2009; Reidy, Shelley-Tremblay, i in., 2011), zaś agresja reaktywna koreluje z cechami psychopatii wtórnej (Birkley i in., 2013; Blais i in., 2014; Falkenbach i in., 2015; Guerra i White, 2017; Thomson i Centifanti, 2018). Psychopatia u mężczyzn w populacji ogólnej stanowi unikalny predyktor agresji proaktywnej (Dinić i Wertag, 2018) zaś badania na próbie osadzonych mężczyzn (Cima i Raine, 2009) wskazały na związki pomiędzy psychopatią a zarówno proaktywną, jak i reaktywną funkcją agresji. Choć psychopatia lepiej przewidywała agresję proaktywną niż reaktywną, to pewne szczególne wymiary psychopatii (alienacja, nieustrasżoność) okazały się bardziej związane z agresją reaktywną. Cechy psychopatyczne wiążą się również z wyższym prawdopodobieństwem angażowania się w mniej bezpośrednie formy agresji, np. tzw. cyber-agresję (Goodboy i Martin, 2015; Pabian i in., 2015) oraz agresję relacyjną (Czar i in., 2011;

Knigh t i in., 2018; J. D. Miller i Lynam, 2003; Schmeelk i in., 2008), również romantyczną (Coyne i in., 2010; Czar i in., 2011).

Cechy psychopatyczne mogą predestynować jednostki do konstruowania agresywnych reakcji zgodnie z elementami i założeniami modelu SIP. Dla przykładu, psychopatacy sprawcy przestępstw nadwrażliwością na potencjalnie wrogie sygnały, przypisują innym bardziej wrogie intencje w sytuacji niepewności oraz reagują silniejszym gniewem w sytuacji prowokacji (Schönenberg i Jusyte, 2014; Serin, 1991; Vitale i in., 2005). Nawet u osób z populacji ogólnej i niepopołniającej przestępstw, cechy psychopatyczne predestynują do wykształcenia się swoistej „pamięci drapieżnika”, objawiającej się lepszym zapamiętywaniem sygnałów mimicznych związanych z negatywną emocjonalnością oraz niepowodzeniem niż twarzy wyrażających emocje pozytywne (K. Wilson i in., 2008). Z badań nad adolescentami o cechach psychopatycznych wynika, że doświadczają oni egotystycznych zniekształceń poznawczych, w większym stopniu skupiają się na pozytywnych, a nie negatywnych aspektach aktów agresywnych, a ich przekonania na temat słuszności agresji ulegają normalizacji (Pardini i in., 2003; Yoshizawa i Fukui, 2014). Osoby z populacji nieklinikcznej, o konstelacji cech właściwych psychopatom generują większą ilość agresywnych rozwiązań w sytuacjach interpersonalnych oraz są bardziej skłonni do wprowadzenia w życie agresywnej reakcji (J. D. Miller i Lynam, 2003).

Za tendencje agresywne w psychopatii odpowiadać mogą także mechanizmy związane z rozumieniem i regulacją emocji. W niedawnych badaniach Carla Garofalo i in. (2021) pozytywny związek psychopatii i agresji proaktywnej, reaktywnej, fizycznej, wrogości oraz gniewu, były mediowane przez trudności w zarządzaniu i monitorowaniu swoimi emocjami (zależności te nie potwierdziły się jedynie w przypadku agresji werbalnej). Nimisha Jain i in. (2022) zaobserwowali mediującą rolę ruminacji gniewu w związku pomiędzy psychopatią a tendencjami agresywnymi. W literaturze pojawia się także tendencja do rozumienia

psychopatycznej agresji jako środka dostarczającego sprawcom przyjemności i nagradzającego „dreszczyku emocji” (Porter i in., 2021).

Zarówno płeć jak i preferowana rola i tożsamość płciowa mogą różnicować stosowaną agresję przez jednostki o cechach psychopatycznych. W badaniach przeprowadzonych przez Olivię Preston i in., (2018) poszukiwano związku między wymiarami psychopatii a psychologiczną męskością i kobiecością. Relacja pomiędzy egocentryczną impulsywnością a agresją fizyczną była najsilniejsza, gdy wysoki był poziom moderującej tę zależność męskości (niezależnie od płci biologicznej). W badaniach Oliviera Colinsa i in. (2017) kobiety o cechach psychopatycznych wykazywały się niższą agresją fizyczną, lecz wyższą agresją relacyjną, objawami lękowymi i PTSD niż psychopатыczni mężczyźni. Potwierdza to częstsze występowanie trudności emocjonalnych w obrazie osobowości psychopatycznej kobiet *versus* mężczyzn (Kreis i Cooke, 2011). Dla psychopatycznych kobiet charakterystyczne jest również stosowanie trudniej wykrywalnej agresji emocjonalnej i psychologicznej skierowanej wobec członków rodziny (Gray i Snowden, 2016; Kreis i Cooke, 2011; Mager i in., 2014; Nicholls i in., 2005).

3.3. Makiawelizm a tendencje i zachowania agresywne

W swoim pierwotnym kształcie koncept makiawelizmu miał zakładać niską agresywność, przy jednoczesnej skłonności do manipulowania otoczeniem (Christie i Geis, 1970; D. N. Jones i Paulhus, 2009). Potoczne rozumienie makiawelizmu (jako zbioru przekonań na temat słuszności działań zmierzających do osiągnięcia celu, nawet niemoralnych) kazałoby sądzić, że cecha ta przewiduje głównie agresję o charakterze instrumentalnym. Doniesienia naukowe są jednak w tej kwestii niejednoznaczne. Na przykład z dotychczasowych, nielicznych badań nad związkiem makiawelizmu i agresji relacyjnej wynika konsekwentnie, że makiaweliczny cynizm i skłonność do odwetu przewiduje stosowanie przez nich głównie reaktywnej, zaś w

mniej stopniu proaktywnej AR (Harrel, 1980; Knight i in., 2018; Pursoo, 2013), z kolei makiawelizm może stanowić szczególny predyktor agresji proaktywnej u kobiet (Dinić i Wertag, 2018). Dobrze udokumentowane są także związki makiawelizmu z wrogością (Jain i in., 2022; D. N. Jones i Neria, 2015), która wykazuje teoretyczne powiązania z agresją reaktywną (zob. np. Murray-Close i in., 2010). Makiawelizm może stanowić istotny pozytywny predyktor bycia sprawcą przemocy szkolnej (Andreou, 2004), choć istnieją również badania wskazujące na brak związku między makiawelizmem a bezpośrednimi przejawami agresji – np. w badaniach Katherine Lau i Moniki Marsee (2013) makiawelizm był silnie i szczególnie związany z dysregulacją emocjonalną u adolescentów w wieku 11 do 17 lat, jednak pozostawał bez związku z zachowaniami eksternalizacyjnymi (tj. różnymi przejawami agresji), w przeciwieństwie do cech narcystycznych i psychopatycznych, które okazały się być silnie związane z agresją. Co ciekawe, w jednym z badań adolescentów (Loftus i Glenwick, 2001) makiawelizm był pozytywnie skorelowany z zachowaniami niepożądanymi i eksternalizacyjnymi gdy wzięto pod uwagę dane pochodzące z narzędzi samoopisowych, jednak związek ten nie występował w przypadku ocen dokonywanych przez dorosłych, co może sugerować, że makiaweliczni nastolatki skutecznie ukrywali swoją agresję (D. N. Jones i Paulhus, 2009).

Wyniki badań sugerują, że stosowanie agresji u makiawelistów spełnia funkcję regulującą ich funkcjonowanie społeczne. Badania dzieci w wieku szkolnym (Abell i in., 2015) wykazały, że u chłopców makiawelizm związany był z częstszym podejmowaniem agresji (zarówno pośredniej jak i bezpośredniej), jak i wyższym prawdopodobieństwem zarówno bycia akceptowanym w grupie, jak i przyjmowania rówieśników do swojej grupy. W przypadku makiawelicznych dziewczynek rezultaty okazały się odwrotne - wykazywały one niższy poziom agresji, były mniej akceptowane przez innych oraz mniej skłonne do przyjmowania innych dzieci do swojego kręgu zabaw. Makiawelizm (podobnie jak dwie pozostałe cechy

„Ciemnej Triady”) są pozytywnie skorelowane z nowymi, cyfrowymi formami agresji, tak zwanym *cyberbullyingiem* (Goodboy i Martin, 2015). Kobiety o wysokim poziomie makiawelizmu częściej stosują agresję relacyjną w przestrzeni internetowej (Abell i Brewer, 2014), zaś związek pomiędzy makiawelizmem a skłonnością do uważnego śledzenia aktywności znajomych na portalach społecznościowych (w celu uzyskania informacji służących własnej korzyści) jest mediowany przez wyższą akceptację dla plotkowania jako strategii społecznej (Stiff, 2019). Makiawelizm przełożonych, zwłaszcza przy jednoczesnym wysokim poczuciu władzy i kontroli jest związany z częstszymi nadużyciami wobec pracowników (Corzine, 2005; Wisse i Sleebos, 2016) oraz stanowi predyktor stosowania bullingów w miejscu pracy (Pilch i Turska, 2015).

Nowsze doniesienia wskazują na możliwość istnienia dwóch podstawowych elementów struktury makiawelizmu – zbliżania i unikania (Blötner i Bergold, 2022), z czego pierwszy wiąże się z pragnieniem władzy, zaś drugi związany jest z miarami afektywnymi i agresją fizyczną. Takie rozróżnienie eliminuje potencjalny problem teoretycznego nakładania się na siebie niektórych aspektów makiawelizmu i psychopatii, z którego wynikać mogą niespójności w obrazie związku makiawelizmu i tendencji agresywnych (Andrew i in., 2008; DeShong i in., 2017; Vize i in., 2018). To wymagałoby jednak zastosowania innych niż klasyczne sposobów pomiaru makiawelizmu, które nie są jeszcze dostatecznie rozpowszechnione.

3.4. Podsumowanie

Przytoczone badania dowodzą, że każda z cech „Ciemnej Triady” jest w jakimś stopniu związana z agresją (Barlett, 2016), jednak unikalne powiązania różnią się w zależności od sposobu konceptualizacji oraz operacjonalizacji narcyzmu, psychopatii i makiawelizmu, jak i samej agresji w tych doniesieniach. Nie ulega jednak wątpliwości, że narcyzm, psychopatię i makiawelizm współdzielą pewne kluczowe dla powstawania agresji elementy, takie jak np.

wspólny czynnik bezduszości i manipulacji (D. N. Jones i Neria, 2015), czy niskiej ugodowości (Pailing i in., 2014; Stead i Fekken, 2014), zaś wyjście poza jednowymiarowe rozumienie agresji jako jawnej, fizycznej napaści pozwala na lepsze zrozumienie tego, jak osoby o cechach „Ciemnej Triady” rozumieją i stosują agresję. Jak wynika z przytoczonych wyników badań, przejawy zachowań okołagresywnych u narcyzów, psychopatów i makiawelistów mogą być wyjaśniane za pomocą istniejących teorii agresji, w szczególności modeli GAM oraz SIP.

ROZDZIAŁ 4. BADANIA WŁASNE

Niniejszy rozdział zawiera wyniki trzech badań: dwóch pilotażowych, których celem było opracowanie polskich wersji narzędzi do badania agresji relacyjnej oraz elementów modelu społecznego przetwarzania informacji u dorosłych, oraz jednego właściwego, w którym poszukiwałam związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady”, a agresją proaktywną i reaktywną w świetle wyżej wymienionych procesów społecznego przetwarzania informacji.

4.1. ETAP PRZYGOTOWAWCZY I: OCENA WŁASNOŚCI

PSYCHOMETRYCZNYCH POLSKIEJ WERSJI KWESTIONARIUSZA DO BADANIA AGRESJI RELACYJNEJ (KAR)

4.1.1. Charakterystyka narzędzia

Self-Report of Aggression and Social Behavior Measure (SRASBM; Linder i in., 2002; Morales i Crick, 1998; Murray-Close i in., 2010) to skala szeroko wykorzystywana do badania funkcjonowania społecznego osób dorosłych. Została pierwotnie skonstruowana jako 56-itemowe, niepublikowane nigdzie narzędzie złożone z 11 skal. Wśród nich można wyróżnić trzy skale odnoszące się do agresji relacyjnej osób dorosłych – skalę proaktywnej rówieśniczej agresji relacyjnej, reaktywnej rówieśniczej agresji relacyjnej, oraz agresji relacyjnej w stosunku do partnera romantycznego (tu dalej nazywaną „romantyczną” agresją relacyjną). Te właśnie wydzielone skale (łącznie 16 itemów) stały się podstawą stworzenia osobnego narzędzia, będącego obecnie najbardziej rozpowszechnionym sposobem pomiaru agresji relacyjnej w populacjach osób dorosłych, szczególnie w tzw. *college samples*. Do jego zalet zalicza się dobrą

rzetelność poszczególnych podskal, dobre wskaźniki ich stabilności czasowej, a także trafność, szacowaną na podstawie związków korelacyjnych skal z miarami osobowościowymi i psychopatologicznymi (Clark, 2018; Murray-Close i in., 2010). Pierwszą (i dotychczas jedyną) próbą dokonania szczegółowej oceny psychometrycznej narzędzia (za pomocą konfirmacyjnej analizy czynnikowej) dokonał zespół prof. Dianne Murray-Close i współpracowników (2010). Powstało wówczas narzędzie 14-itemowe (dwa itemy wykluczono z powodu niskich ładunków czynnikowych)

4.1.2. Metoda i przebieg badań

Tłumaczenie skali na język polski przeprowadzono zgodnie z powszechnie obowiązującymi standardami. Zarówno instrukcja, jak i poszczególne twierdzenia zostały przetłumaczone początkowo na język polski przez autorkę adaptacji, następnie zaś przełożone wstecznie przez czterech absolwentów filologii angielskiej (w tym dwóch legitymizujących się dodatkowo wykształceniem psychologicznym). Poszczególne wersje tłumaczeń zostały następnie porównane i odpowiednio skorygowane, aby wykluczyć ewentualne niejasności.

W badaniach wzięły udział osoby rekrutowane spośród społeczności studenckiej łódzkich uczelni. Wszyscy uczestnicy wyrazili pisemną zgodę na udział w badaniu, która zbierana była osobiście przez kierownika projektu. Po udzieleniu zgody oraz otrzymaniu pouczenia o dobrowolności udziału, potencjalni uczestnicy otrzymywali link do zestawu narzędzi testowych do wypełnienia na komputerach osobistych, w dowolnym miejscu i o dowolnym czasie. Udział w badaniu nie wiązał się z otrzymaniem wynagrodzenia. Opisana procedura wyżej procedura uzyskała akceptację Komisji ds. Bioetyki Badań Naukowych Uniwersytetu Łódzkiego (uchwała nr 3/KBBN-UŁ/I/2020 z dnia 10 lutego 2020). Z analizy wyłączono osoby, które w chwili badania nie zadeklarowały pozostawania w związku romantycznym od co najmniej roku.

W ostatecznej próbie znalazły się 462 osoby – 244 kobiet i 218 mężczyzn w wieku od 18 do 36 lat ($M = 23,45$; $SD = 3,02$). Spośród nich, zdecydowana większość reprezentowała kierunki humanistyczne lub społeczne (42,4%) oraz przyrodnicze lub techniczne (43,1%). Osoby badane wypełniały polską wersję Kwestionariusza Agresji Relacyjnej (KAR), składającą się z 16 twierdzeń. Badani byli proszeni o ocenienie, jak bardzo każde z twierdzeń odnosi się do nich. Wzorując się na autorach amerykańskiej adaptacji narzędzia (Murray-Close i in., 2010), zmieniono oryginalną, 7-punktową skalę odpowiedzi, na 5-punktową, przyjmującą wartości od 0 (*w ogóle nieprawdziwe*) do 4 (*całkowicie prawdziwe*). Prócz polskiej wersji KAR, badani wypełniali również narzędzia walidacyjne, służące do pomiaru cech „Ciemnej Triady”, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu. Wypełnienie całego zestawu zajmowało średnio 14 minut.

Trafność adaptowanego narzędzia oszacowałam korelując wyniki poszczególnych skal z konstruktami mającymi ugruntowane w literaturze związki z agresją relacyjną osób dorosłych. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę wybranych do tego celu narzędzi psychometrycznych:

Parszywa Dwunastka. Skala *Dirty Dozen* (pol. *Parszywa Dwunastka*) to 12-itemowe narzędzie służące do pomiaru cech „Ciemnej Triady”, tj. narcyzmu, psychopatii i makiawelizmu w próbach nieklinicznych (Jonason i Webster, 2010). Badani odpowiadają na każde ze stwierdzeń (np. „Chcę, żeby ludzie mnie podziwiali”) na skali od 1 (*wcale nieprawdziwe*) do 5 (*skrajnie prawdziwe*). W bieżącej próbie uzyskano dobre lub bardzo dobre współczynniki rzetelności poszczególnych wymiarów polskiej wersji narzędzia (Cipresso i in., 2016), tj. $\alpha = 0,83$ dla narcyzmu, $\alpha = 0,63$ dla psychopatii, $\alpha = 0,81$ dla makiawelizmu, oraz $\alpha = 0,85$ dla wyniku ogólnego.

Kwestionariusz Agresji Bussa i Perry'ego. Agresja ogólna zmierzona została kwestionariuszem Agresji Bussa i Perry'ego (Buss i Perry, 1992) w polskiej wersji AMITY (Aranowska i Rytel, 2012). Osoby badane odpowiadają na przedstawione im 29 twierdzeń (np. „Jeżeli ktoś mnie uderzy, oddaję mu”) na skali od 1 (*zupełnie do mnie nie pasuje*) do 5 (*całkowicie do mnie pasuje*). Współczynniki rzetelności poszczególnych podskal były zadowalające (skala agresji fizycznej $\alpha = 0,80$, skala agresji słownej $\alpha = 0,64$, skala gniewu $\alpha = 0,80$, skala wrogości $\alpha = 0,75$, wynik ogólny $\alpha = 0,88$).

Skala samotności De Jong Gierveld. Jest to narzędzie służące do pomiaru poczucia samotności (de Jong-Gierveld i Kamphuls, 1985; polska adaptacja: Grygiel i in., 2013) składające się z 11 itemów (przykładowa pozycja: „Jest wiele osób, którym mogę całkowicie zaufać”) ocenianych na skali od 1 (*zdecydowanie tak*) do 5 (*zdecydowanie nie*). Wyższe wyniki oznaczają wyższe poczucie samotności. W bieżącej próbie skala charakteryzowała się wysoką rzetelnością ($\alpha = 0,91$).

Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21). DASS-21 (J. D. Henry i Crawford, 2005) to przesiewowe narzędzie mierzące nasilenie objawów depresji, lęku i stresu w tygodniu poprzedzającym pomiar (przykładowe pozycje: [W okresie ostatniego tygodnia...] „Czułem się podminowany”, „Czułem się przestraszony bez żadnego powodu”). Odpowiedzi podawane są na skali od 0 (*Nie odnosiło się to do mnie w ogóle*) do 3 (*Odnosiło się to do mnie w bardzo dużym stopniu lub przez większość czasu*). W bieżącej próbie podskale polskiej adaptacji DASS-21 (Makara-Studzińska i in., 2022) charakteryzowały się bardzo dobrą spójnością wewnętrzną ($\alpha = 0,89$ dla skali depresji, $\alpha = 0,83$, dla skali lęku, $\alpha = 0,87$, dla skali stresu oraz $\alpha = 0,94$ dla wyniku ogólnego).

Analizę przeprowadziłam z wykorzystaniem pakietu statystycznego *IBM SPSS* (wersja 25) oraz oprogramowania *Rstudio* (RStudio Team, 2015) z zaimplementowaną wtyczką *lavaan*

(Rosseel, 2012), służącą do zaawansowanej analizy zmiennych latentnych, w tym konfirmacyjnej analizy czynnikowej.

4.1.3. Wyniki

4.1.3.1. Weryfikacja struktury i rzetelności narzędzia

Zdecydowałam się estymować model metodą największej wiarygodności z poprawką Satorry-Bentlera (MLM), rekomendowaną w przypadku zmiennych traktowanych jako porządkowe (za porządkową uznawane są niekiedy krótkie skale Likertowskie) oraz silnie skośnych, tj. odbiegających od rozkładu normalnego (C. H. Li, 2016) (zdecydowana większość twierdzeń KAR uzyskała rozkład prawoskośny – jedynie dla 4 twierdzeń skośność < 1). W pierwszej kolejności przetestowano model trójczynnikiowy. Do oceny modelu przyjęto standardowe parametry oceny dopasowania modeli strukturalnych, tj. $CFI > .85$ jako wskaźnik marginalnego dopasowania, zaś $> .90$ jako dobrego dopasowania (Dimitrov, 2012) a także $SRMR$ i $RMSEA$ uzyskujące wartości nieprzekraczające 0,80 (Hooper i in., 2008; Kline, 2011). Model trójczynnikiowy uzyskał marginalne, choć w większości satysfakcjonujące miary dopasowania, tj. $\chi^2/df = 2,68$, $CFI = 0,86$, $SRMR = 0,06$, $RMSEA = 0,07$. Zgodnie z przewidywaniami, proaktywna i reaktywna agresja relacyjna były silnie ze sobą skorelowane ($r = 0,67$; $p < 0,001$), nieco słabszy, lecz nadal silny związek wystąpił pomiędzy proaktywną i romantyczną ($r = 0,51$; $p < 0,001$) oraz reaktywną i romantyczną agresją relacyjną ($r = 0,53$; $p < 0,001$). Z racji względnie silnego skorelowania czynników, zdecydowano się przetestować także modele alternatywne, a więc zakładające nierozłączność wszystkich lub części czynników (podobną strategię porównawczą zastosowali autorzy konfirmacyjnej analizy czynnikowej wersji oryginalnej, Murray-Close i in., 2010). Pierwszym z modeli alternatywnych był model jednoczynnikowy, zakładający istnienie pojedynczego, zgeneralizowanego czynnika agresji relacyjnej (Model A). Drugim z alternatywnych modeli był model dwuczynnikiowy, gdzie pro-

i reaktywna agresja relacyjna tworzyły jeden wymiar tak zwanej rówieśniczej agresji relacyjnej, zaś romantyczna agresja relacyjna traktowana była jako drugi z wymiarów (Model B). Zestawienie miar dopasowania wszystkich testowanych modeli znajduje się w tabeli 2.

Tabela 2

Alternatywne modele dopasowania KAR

Porównywane modele	χ^2	df	χ^2/df	CFI	SRMR	RMSEA	AIC
Model A (jednoczynnikowy)	310,924	104	2,98	0,83	0,06	0,08	17618,459
Model B (dwuczynnikowy)	278,359	103	2,70	0,85	0,06	0,07	17573,269
Model C (trójczynnikowy)	271,120	101	2,68	0,86	0,06	0,07	17568,564

Porównania modeli dokonano za pomocą testu różnicy chi-kwadrat uwzględniającego poprawkę Satorry-Bentlera (2001), korzystając do tego celu kalkulatora stworzonego przez Johna Crawforda i Julie Henry (2003). Najlepszym dopasowaniem charakteryzował się model A, a więc ten zakładający istnienie jednego, zagregowanego czynnika agresji relacyjnej. W porównaniach dokonywanych za pomocą testów różnicy chi-kwadrat wypadał on gorzej zarówno od modelu trójczynnikowego ($\Delta\chi^2(3) = 46,67, p < 0,001, \Delta AIC = 49,895$) jak i dwuczynnikowego ($\Delta\chi^2(1) = 34,64, p < 0,001, \Delta AIC = 45,190$). Porównania modeli B i C również dokonano za pomocą testu różnicy chi-kwadrat, uzyskując potwierdzenie dla hipotezy mówiącej o przewadze dopasowania modelu trójczynnikowego nad dwuczynnikowym ($\Delta\chi^2(2) = 7,82, p = 0,02, \Delta AIC = 4,705$). Oznacza to, że trzy formy agresji relacyjnej tworzą silnie skorelowane (por. Tabela 3) acz względnie odrębne czynniki.

Tabela 3

Korelacje i kowariancje (w nawiasie) pomiędzy skalami KAR

	ROM	REA	PRO
REA	0,53** (0,77)	-	-
PRO	0,51** (0,81)	0,67** (0,92)	-

** $p < 0,01$

W przypadku modelu trójczynnika, wszystkie standaryzowane ładunki czynnikowe osiągnęły wartość $\lambda > 0,4$ (T. A. Brown, 2006) oraz istotność statystyczną (por. Tabela 4).

Tabela 4

Standaryzowane ładunki czynnikowe twierdzeń KAR

	Skala / twierdzenia	λ [std]*
Reaktywna AR	rea3	0,59
	rea6	0,62
	rea7	0,71
	rea8	0,45
	rea9	0,59
	rea14	0,57
Proaktywna AR	pro2	0,52
	pro4	0,53
	pro10	0,57
	pro12	0,55
	pro16	0,66
Romantyczna AR	rom1	0,54
	rom5	0,59
	rom11	0,42
	rom13	0,41
	rom15	0,71

* wszystkie $p < 0,001$

Rzetelność poszczególnych skal kwestionariusza oszacowano posługując się współczynnikiem α Cronbacha, oczekując, że skale proaktywnej i romantycznej agresji relacyjnej mogą wykazywać się niższą od rekomendowanej spójnością wewnętrzną (tj. $\alpha > 0,7$; Nunnally, 1978), tak, jak miało to miejsce w niektórych próbach amerykańskich i co stanowi pewien mankament narzędzia (Clark, 2018). W istocie, w bieżącej próbie skale proaktywnej i romantycznej agresji relacyjnej charakteryzowała się wyższą niż pozostałe rzetelnością (zob. Tabela 5). Co więcej, wymiar tworzony przez łączne traktowanie skal pro- i reaktywnej AR (tutaj nazwany rówieśniczą AR) charakteryzuje się dużo wyższą spójnością wewnętrzną ($\alpha = 0,82$), niż te same skale traktowane rozłącznie, co stanowi kolejny argument za stosowaniem połączonej skali pro- i reaktywnej agresji relacyjnej. Z drugiej strony, współczynniki rzetelności uzyskane przez skale proaktywnej i romantycznej agresji relacyjnej mieściły się w

przywoływanej w literaturze dolnej granicy 0,6 (Taber, 2018), nie odbiegając tym samym w znaczący sposób od wartości współczynników uzyskanych w amerykańskiej próbie walidacyjnej – odpowiednio 0,69 i 0,66; (Murray-Close i in., 2010). Warto również zaznaczyć, że współczynnik α Cronbacha bywa zaniżony w przypadku skal bardzo krótkich (Streiner, 2003), co również ma znaczenie dla bieżącej interpretacji. Z racji silnego skorelowania czynników pro-i reaktywnej agresji relacyjnej, a także tego, że możliwe jest zagregowanie ich wyników i uzyskanie wyniku ogólnej rówieśniczej agresji relacyjnej o wysokiej spójności wewnętrznej, dalsze analizy walidacyjne będą brały pod uwagę wyniki kalkulowane zarówno dla trzech osobnych rodzajów agresji, jak i dla łącznego (proaktywna i reaktywna AR) wyniku rówieśniczej agresji relacyjnej.

Tabela 5
Rzetelność oraz statystyki opisowe skal KAR

Wymiar	Liczba twierdzeń	α	<i>M</i>	<i>SD</i>
Proaktywna AR	5	0,67	0,41	0,51
Reaktywna AR	6	0,74	0,86	0,68
Romantyczna AR	5	0,64	0,77	0,68
Rówieśnicza (Pro+Rea) AR	11	0,82	0,66	0,56

Uwaga. Twierdzenia oceniane były na pięciostopniowej skali – od 0 (*w ogóle nieprawdziwe*) do 4 (*całkowicie prawdziwe*).

4.1.3.2. Weryfikacja trafności narzędzia

Spodziewałam się, że reaktywna oraz romantyczna agresja relacyjna w większym stopniu niż proaktywna agresja relacyjna będą związane z miarami gniewu i wrogości, zaś proaktywna agresja relacyjna, ze względu na swój instrumentalny charakter, wykaże silniejszy niż pozostałe związek z cechami Ciemnej Triady, w szczególności z psychopatią i makiawelizmem. Ponadto oczekiwano, że wszystkie trzy rodzaje agresji wykażą dodatni związek z miarami samotności, depresji, lęku oraz stresu. W Tabeli 6 przedstawiono korelacje pomiędzy skalami KAR

(proaktywną, reaktywną, rówieśniczą oraz romantyczną agresją relacyjną) a opisanymi powyżej konstruktami. Zgodnie z przewidywaniami, proaktywna AR w większym stopniu niż reaktywna AR korelowała dodatnio z wynikiem ogólnym Parszywej Dwunastki, jak i psychopatią oraz makiawelizmem, jednak tylko ostatnia z korelacji była istotnie statystycznie silniejsza ($z = 2,362, p = 0,018$)¹. Reaktywna AR uzyskała wyższą niż proaktywna AR dodatnią korelację z narcyzmem i wrogością, lecz nie z gniewem. Romantyczna AR istotnie słabiej ($z = 7,973, p < 0,001$) korelowała z cechami CT niż rówieśnicza AR (spośród nich najsilniej dodatnio korelowała z makiawelizmem), jednak silniej niż miary rówieśniczej AR korelowała dodatnio z gniewem oraz miarami depresji, lęku ($z = 2,330, p = 0,020$) i stresu ($z = 2,616, p = 0,001$). Dodatkowo korelacje miar poczucia samotności były istotne statystycznie i podobnie niskie w przypadku wszystkich przejawów agresji relacyjnej (r od 0,122 do 0,179).

4.1.3.3. Wyniki reszt standaryzowanych jako „czyste” miary proaktywnej i reaktywnej agresji relacyjnej

Podział na instrumentalną (proaktywną) oraz wrogą (reaktywną) agresję bywa kwestionowany ze względu na niezwykle silne współwystępowanie obu rodzajów agresji w badaniach empirycznych, przez co utrudnione lub niemożliwe staje się statystyczne uchwycenie ich unikalnych związków z innymi zmiennymi (tj. wolnymi od wspólnie dzielonej wariancji). Odpowiedzią na ten problem jest praktyka często stosowana w badaniach nad proaktywną i reaktywną funkcją agresji, jaką jest wykorzystanie tak zwanych *residualized scores* (Cima i Raine, 2009; Clark, 2018; J. D. Miller i Lynam, 2006; Raine i in., 2006). Obliczenia takiego wyniku dokonuje się poprzez przeprowadzenie wzajemnej regresji jednej miary na drugą (oraz drugiej na pierwszą), tak, aby uzyskać „czysty” wynik danego rodzaju agresji, niezależny od

---

¹ Obliczono za pomocą kalkulatora testu różnic między dwoma współczynnikami korelacji pochodzącymi z jednej próby [*Calculation for the test of the difference between two dependent correlations with one variable in common*] (I. A. Lee i Preacher, 2013).

wpływu drugiego z rodzajów. Wzorem procedury Adriana Raine i wsp. (2006), obliczono i zapisano wyniki reszt standaryzowanych Pearsona (każdy o średniej 0 i odchyleniu standardowym 1) dla rówieśniczej proaktywnej oraz reaktywnej agresji relacyjnej. Następnie wyniki te skorelowano ze wspomnianymi wcześniej miarami Ciemnej Triady, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu (Tabela 7).

Tabela 6*Skale KAR a miary CT, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu (N = 462)*

	Proaktywna AR	Reaktywna AR	Romantyczna AR	Rówieśnicza AR
Parszywa Dwunastka - wynik ogólny	0,545**	0,501**	0,264**	0,563**
Narcyzm	0,392**	0,416**	0,162**	0,442**
Psychopatia	0,368**	0,307**	0,145**	0,359**
Makiawelizm	0,525**	0,449**	0,314**	0,520**
BPAQ - wynik ogólny	0,497**	0,514**	0,524**	0,552**
Agresja fizyczna	0,426**	0,399**	0,366**	0,445**
Agresja słowna	0,322**	0,352**	0,279**	0,370**
Gniew	0,340**	0,335**	0,423**	0,367**
Wrogość	0,417**	0,465**	0,484**	0,486**
Skala poczucia samotności De Jong Gierveld	0,122**	0,154**	0,179**	0,154**
DASS-21 - wynik ogólny	0,351**	0,351**	0,474**	0,382**
Depresja	0,335**	0,337**	0,424**	0,366**
Lęk	0,339**	0,333**	0,454**	0,364**
Stres	0,280**	0,281**	0,409**	0,305**

** $p < 0,01$

Tabela 7

Korelacja reszt standaryzowanych pro- i reaktywnej agresji relacyjnej z miarami CT, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu (N = 462)

	Proaktywna AR - reszta standaryzowana	Reaktywna AR - reszta standaryzowana
Parszywa Dwunastka - wynik ogólny	0,280**	0,181**
Narcyzm	0,151**	0,206**
Psychopatia	0,218**	0,080
Makiawelizm	0,301**	0,129**
BPAQ - wynik ogólny	0,203**	0,243**
Agresja fizyczna	0,213**	0,151**
Agresja słowna	0,114**	0,183**
Gniew	0,155**	0,143**
Wrogość	0,140**	0,249**
Skala do pomiaru poczucia samotności De Jong Gierveld	0,026	0,096
DASS-21 - wynik ogólny	0,156**	0,154**
Depresja	0,146**	0,151**
Lęk	0,154**	0,142**
Stres	0,123**	0,125**

** $p < 0,01$

Korelacja „czystych” miar pro- i reaktywnej rówieśniczej agresji relacyjnej ze wspomnianymi wcześniej miarami Ciemnej Triady, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu stanowi argument za traktowaniem tych dwóch skal jako osobnych podwymiarów AR. Dla przykładu, zaobserwowano istotnie silniejszą korelację pomiędzy wynikiem reszty standaryzowanej proaktywnej rówieśniczej agresji relacyjnej a ogólnym wskaźnikiem cech Ciemnej Triady ($z = 2,718$, $p = 0,007$), oraz makiawelizmem ($z = 4,723$, $p < 0,001$). W przypadku psychopatii, korelacja pomiędzy wynikiem reszty standaryzowanej reaktywnej rówieśniczej agresji

relacyjnej stała się nieistotna, zaś jej związek z wynikiem reszty standaryzowanej proaktywnej agresji relacyjnej pozostawał istotny i umiarkowanie silny. Wrogość okazała się być istotnie silniej skorelowana z wynikiem reszty standaryzowanej reaktywnej vs proaktywnej agresji relacyjnej ($z = 2,966, p = 0,003$). Oznacza to, że biorąc pod uwagę „czyste” wskaźniki pro- i reaktywnej AR, agresja proaktywna związana jest z wyższym nasileniem cech Ciemnej Triady (zwłaszcza makiawelizmem, manifestującym się instrumentalnym podejściem do ludzi oraz psychopatią, dla której charakterystyczna jest obniżona empatia oraz brak moralnej refleksji nad własnym postępowaniem). Ponadto, „czysty” wskaźnik reaktywnej rówieśniczej agresji relacyjnej był związany z większą wrogością kierowaną w stronę innych, co zgodne jest zarówno z założeniami teoretycznymi agresji reaktywnej (inaczej „wrogiej”), jak i poprzednimi badaniami w tym zakresie.

4.1.3.4. Różnice międzypłciowe

W kolejnym kroku porównano kobiety i mężczyzn pod względem średnich wyników uzyskanych na skalach proaktywnej, reaktywnej, rówieśniczej oraz romantycznej agresji relacyjnej. Nie odnotowano różnic międzypłciowych w zakresie agresji proaktywnej, reaktywnej i rówieśniczej, jednak, podobnie jak w próbie amerykańskiej, kobiety uzyskały wyższe ($M = 0,98; SD = 0,71$) niż mężczyźni ($M = 0,54; SD = 0,56$) wyniki na skali romantycznej agresji relacyjnej ($t(453,334) = 7,547; p < 0,001; d$ Cohena = 0,70).

4.1.4. Podsumowanie etapu przygotowawczego I

Na podstawie uzyskanych wskaźników psychometrycznych można uznać polską wersję KAR za odpowiednie narzędzie do pomiaru proaktywnej, reaktywnej oraz romantycznej agresji relacyjnej w dorosłości. Prace nad ewentualnym udoskonaleniem skali powinny skoncentrować się na poszerzeniu liczby twierdzeń i ich dokładnej analizie eksploracyjnej. W zależności od potrzeb może okazać się konieczne obliczenie wyników skal pro- i reaktywnej AR w oparciu o

reszty standaryzowane, jednakże warto brać pod uwagę ograniczenia takich rozwiązań (por. Lynam i in., 2006).

4.2. ETAP PRZYGOTOWAWCZY II: OCENA WŁASNOŚCI PSYCHOMETRYCZNYCH POLSKIEJ WERSJI ZESTAWU WINIET SEIP-Q

4.2.1. Cele i założenia

Druga faza etapu przygotowawczego (pilotażowego) polegała na ocenie własności psychometrycznych SEIP-Q (Coccaro i in., 2009; Coccaro, Fanning, i Lee, 2017) czyli narzędzia typu samoopisowego, mającego za zadanie pomiar poszczególnych elementów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji (*Social Emotional Information Processing*; SEIP) w populacji osób dorosłych. Model SEIP (Lemerise i Arsenio, 2000) zakłada, że zachowania agresywne wynikają ze skłonności do tendencyjnego przetwarzania informacji społecznych (np. przypisywania innym wrogich intencji) oraz wiążą się bardziej pozytywną oceną samej reakcji agresywnej oraz wyższymi oczekiwaniami dotyczącymi jej efektów. SEIP jest rozszerzeniem teoretycznym teorii społecznego przetwarzania informacji, ang. *Social Information Processing*, SIP (Crick i Dodge, 1996; Dodge i Crick, 1990), od lat wykorzystywanego w badaniach dzieci. Zmiana względem pierwotnego modelu zakłada włączenie zmiennych związanych z negatywną reakcją emocjonalną (np. na prowokację). Prowadzone od kilkunastu lat badania (np. Chen, Coccaro, Lee, i in., 2012; Coccaro i in., 2022; Coccaro, Fanning, i Lee, 2017) pozwalają przypuszczać, że „dziecięce” sposoby przetwarzania informacji społecznych zachodzą także u dorosłych, stanowiąc tym samym predyktory zachowań agresywnych.

SEIP-Q jest narzędziem samoopisowym składającym się z ośmiu winiet, tj. opracowanych przez Coccaro i wsp. (2009, 2017) historii opisujących niejednoznaczne sytuacje związane z różnego rodzaju prowokacjami – połowa z nich dotyczy prowokacji relacyjnych (np. bycie zignorowanym przez grupę osób), a połowa nierelacyjnych (zwanych przez autorów instrumentalnymi, np. bycie oblanym gorącą kawą). W każdej z winiet badany ma za zadanie wyobrazić sobie daną sytuację prowokacji (zawierającą element interpretacyjnej niejednoznaczności), a następnie odpowiada na szereg pytań związanych z tym wyobrażeniem. Pytania te mają za zadanie mierzyć szereg procesów psychicznych uwzględnionych w modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji, takich jak przypisywanie innym intencji wrogich (np. *Oni chcieli, bym poczuł się mało ważny*), instrumentalnych (*Byli bardziej zajęci rozmową między sobą*), bądź życzliwych (*Nie usłyszeli, że się z nimi przywitałem*), czy ocena własnej negatywnej reakcji emocjonalnej na dany scenariusz (*Jak bardzo prawdopodobne jest, że czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?*). Następnie przedstawione są trzy różne sposoby reakcji na daną sytuację prowokacji – reakcja akceptowana społecznie (np. *Wyobraź sobie, że dalej tam stoisz i czekasz, aż wspomniane osoby skończą rozmawiać i będziesz mógł(mogła) się przedstawić*), reakcja bezpośrednio agresywna (*Wyobraź sobie, że posyłasz im „krzywe spojrzenie” i odchodzisz*), oraz reakcja związana ze stosowaniem agresji relacyjnej (*Wyobraź sobie, że przez najbliższe tygodnie traktujesz te osoby jak powietrze*). Przy każdej z nich badany ocenia dodatkowo: jej słuszność (*Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?*), oczekiwania co do jej wyniku (*Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że te osoby w przyszłości będą reagować na to, co do nich powiesz? Jak czuł(a)byś się z samym/a sobą, gdybyś tak zrobił/a?*), poczucie własnej skuteczności (*Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?*) oraz prawdopodobieństwo, z jakim zastosowałby daną reakcję w rzeczywistości (*Jak bardzo prawdopodobne jest, że*

zachował(a)byś się w taki sposób?). Wszystkie odpowiedzi podawane są na czterostopniowych skalach od 0 do 3.

4.2.2. Metoda

Po otrzymaniu zgody autorów SEIP-Q na przetłumaczenie i zaadaptowanie skali w warunkach polskich, treść winiet i pytań została przetłumaczona początkowo na język polski przez autorkę adaptacji. Następnie dwie osoby dwujęzyczne (w tym dwie legitymizujące się wykształceniem lingwistycznym) przełożyły treść wstecznie z języka polskiego na angielski. Poszczególne wersje tłumaczeń zostały następnie porównane i odpowiednio ujednolicone. Badania adaptacyjne uzyskały pozytywną opinię Komisji ds. Bioetyki Badań Naukowych UŁ (Uchwała nr 7/KBBN-UŁ/I/2020-21 z dnia 15 grudnia 2020). W badaniach wzięło udział 257 osób w wieku od 18 do 36 lat ($M = 23,40$). Trafność adaptowanego narzędzia szacowałam korelując wyniki poszczególnych skal SEIP-Q z wynikami skal konstruktów wykazujących teoretyczny związek z mierzonymi zjawiskami. Były to:

Kwestionariusz Agresji Bussa i Perry’ego. Agresja ogólna zmierzona została Kwestionariuszem Agresji Bussa i Perry’ego (Buss i Perry, 1992) w polskiej wersji AMITY (Aranowska i Rytel, 2012). Osoby badane odpowiadają na przedstawione im 29 twierdzeń (np. „Jeżeli ktoś mnie uderzy, oddaję mu”) na skali od 1 (*zupełnie do mnie nie pasuje*) do 5 (*całkowicie do mnie pasuje*). Poszczególne podskale uzyskały w tej próbie zadowalające wskaźniki rzetelności (skala agresji fizycznej $\alpha = 0,78$, skala agresji słownej $\alpha = 0,64$, skala gniewu $\alpha = 0,79$, skala wrogości $\alpha = 0,79$).

Kwestionariusz Agresji Relacyjnej. Do pomiaru stosowanej agresji relacyjnej wykorzystałam Kwestionariusz Agresji Relacyjnej (Morales i Crick, 1998; Murray-Close i in., 2010) w tłumaczeniu i adaptacji własnej. Zadaniem badanych jest odpowiedzenie na 16 twierdzeń (np. „Gdy jakiś mój znajomy zrani moje uczucia, celowo zaczynam traktować go jak powietrze”)

przy użyciu skali od 0 (*w ogóle nieprawdziwe*) do 4 (*całkowicie prawdziwe*). Dla potrzeb oszacowania trafności SEIP-Q wykorzystałam jedynie wynik łączony rówieśniczej agresji relacyjnej ($\alpha = 0,75$).

Skala instrumentalnych i ekspresyjnych przekonań dotyczących agresji (EXPAGG). Skala instrumentalnych i ekspresyjnych przekonań dotyczących agresji EXPAGG (Campbell i in., 1999; polska wersja: Konopka i in., 2018) to narzędzie samoopisowe składające się z 16 itemów odnoszących się do instrumentalnych ("Najlepsze w agresji fizycznej jest to, że można sobie dzięki niej kogoś podporządkować") i ekspresyjnych ("Po tym jak wyżyję się fizycznie na innej osobie, chciałbym, żeby ta osoba wiedziała jak bardzo jestem niezadowolony i jak bardzo mnie zdenerwowała") przekonań na temat własnej agresji. Odpowiedzi podawane są na skali od 1 (*zdecydowanie nie zgadzam się*) do 5 (*zdecydowanie zgadzam się*). Podskale uzyskały w bieżącym badaniu zadowalające wskaźniki rzetelności ($\alpha = 0,83$ dla przekonań instrumentalnych i $\alpha = 0,79$ dla przekonań ekspresyjnych).

4.2.3. Wyniki

Oceny własności psychometrycznych polskiej wersji SEIP-Q dokonałam za pomocą analizy rzetelności wyrażonego współczynnikiem alfa Cronbacha, analizy czynnikowej, a także analizy korelacji podskal narzędzia z miarami wybranych, pokrewnych konstruktów psychologicznych. Analizę przeprowadziłam z wykorzystaniem pakietu statystycznego *IBM SPSS* (wersja 27).

4.2.3.1. Weryfikacja struktury i rzetelności narzędzia

Wzorując się na autorach narzędzia (Coccaro i in., 2009), w pierwszym kroku dokonałam weryfikacji struktury czynnikowej części SEIP-Q mierzącej dokonywanie trzech rodzajów atrybucji (wrogich, instrumentalnych i życzliwych). W tym celu posłużyłam się analizą czynnikową opartą na rotacji Varimax. Początkowa analiza eksploracyjna wyłoniła aż 10

czynników, co wynikać może z różnic kontekstowych pomiędzy sytuacjami opisanymi w winietach. Aby zminimalizować wpływ tego czynnika, postanowiłam narzucić określoną liczbę (trzech) czynników do wyodrębnienia, co pozwoliło na wyłonienie spójnej struktury twierdzeń pogrupowanych zgodnie z ich konceptualnym przeznaczeniem – tj. pierwszy z czynników skupiał twierdzenia mierzące atrybucje wrogiego typu, drugi – atrybucje typu życzliwego, zaś trzeci – atrybucje o charakterze instrumentalnym (zob. Tabela 8). Wartości procentowe wyjaśnianej wariancji dla poszczególnych czynników okazały się zbliżone do tych uzyskanych w oryginale - 15,84% dla czynnika atrybucji wrogich, 9,67% dla życzliwych, oraz 8,91% dla instrumentalnych (skumulowany procent wyjaśnianej wariancji: 34,42%).

Podobnie jak w wersji oryginalnej, niektóre z pozycji łądowały krzyżowo więcej niż jeden czynnik – na przykład w przypadku REL1_HA1 i REL5_HA1 łądowały one „swój” (wrogi) czynnik dodatnio na niskim poziomie (poniżej 0,3), jednocześnie łądując silnie i ujemnie czynnik będący swoim teoretycznym przeciwieństwem (czynnik atrybucji życzliwych). Z tego powodu (oraz z uwagi na utrzymanie spójnego i symetrycznego rozkładu liczby twierdzeń w przypadku wszystkich ośmiu winiet) zdecydowałam się na pozostawienie tych twierdzeń jako wskaźników dokonywania atrybucji wrogich (włączając w to problematyczne twierdzenie REL5_HA1, który silnie i dodatnio łądowało czynnik atrybucji instrumentalnych, co wynikać może ze sposobu, w jaki zostało sformułowane). W przypadku atrybucji życzliwych i instrumentalnych, niektóre twierdzenia łądowały się krzyżowo w swoim obrębie (niektóre zaś, takie jak REL1_IA nie łądowały dostatecznie silnie żadnego z wyodrębnionych czynników), co świadczyć może o niedostatecznej rozłączności psychometrycznej tych dwóch typów atrybucji.

Tabela 8

Ładunki czynnikowe twierdzeń mierzących trzy rodzaje atrybucji - wrogie, instrumentalne i życzliwe (rotacja Varimax z normalizacją Kaisera, liczba narzuconych czynników: 3)

Twierdzenia	Czynniki		
	1	2	3
OVE8_HA2	0,702	0,103	-0,110
OVE8_HA1	0,676	-0,103	-0,054
REL7_HA2	0,666	-0,229	0,208
OVE4_HA1	0,652	0,058	-0,230
REL6_HA2	0,596	-0,221	0,115
OVE4_HA2	0,592	0,064	-0,209
OVE3_HA2	0,555	-0,003	-0,104
REL5_HA2	0,518	-0,292	0,200
OVE3_HA1	0,515	-0,131	-0,017
OVE2_HA2	0,492	-0,027	-0,011
REL6_HA1	0,491	-0,194	0,193
REL1_HA2	0,467	-0,197	-0,220
REL7_HA1	0,462	-0,350	0,366
OVE2_HA1	0,455	-0,132	0,068
REL1_IA	0,257	-0,192	0,174
REL6_BA	0,036	0,613	0,013
REL5_BA	0,106	0,580	0,013
REL1_BA	-0,111	0,499	0,044
OVE3_BA	-0,035	0,492	0,099
REL7_BA	-0,217	0,485	0,080
REL1_HA1	0,289	-0,469	0,041
OVE8_BA	-0,178	0,460	0,354
OVE2_BA	-0,220	0,447	-0,013
REL5_IA	0,058	-0,127	0,615
REL5_HA1	0,193	-0,306	0,577
OVE3_IA	-0,026	0,173	0,570
OVE8_IA	-0,050	0,352	0,516
OVE4_IA	-0,050	0,357	0,459
OVE4_BA	-0,415	0,214	0,453
REL6_IA	-0,137	0,061	0,419
OVE2_IA	0,109	-0,035	0,411
REL7_IA	-0,172	0,312	0,408

KMO = 0,789; Test sferyczności Bartletta: $\chi^2 = 2438,758$, df = 496, $p < 0,001$

Metoda wyodrębiania czynników: głównych składowych

OVE/REL – winieta z prowokacją bezpośrednią/relacyjną wraz z numerem, HA – twierdzenie mierzące atrybucje wrogie, IA – twierdzenie mierzące atrybucje instrumentalne, BA – twierdzenie mierzące atrybucje życzliwe

Tabela 9

Współczynniki rzetelności alfa Cronbacha skal mierzących atrybucje i negatywną reakcję emocjonalną w polskiej wersji SEIP-Q

Rodzaj winiet	Atrybucje wrogie	Atrybucje instrumentalne	Atrybucje życzliwe	Negatywna reakcja emocjonalna
Winiety z prowokacją relacyjną	0,76	0,30	0,50	0,69
Winiety z prowokacją bezpośrednią	0,76	0,54	0,53	0,62
Wszystkie winiety razem	0,85	0,57	0,66	0,78

Współczynniki rzetelności zaraportowane w Tabeli 9 zdają się być kolejnym argumentem za uznaniem skali atrybucji wrogich za lepszą psychometrycznie od skal atrybucji instrumentalnych i życzliwych. Spójność wewnętrzna skal dotyczących negatywnej reakcji emocjonalnych osiągnęła marginalny, acz akceptowalny poziom (jednakże okazała się wyższa dla winiet z prowokacją relacyjną niż bezpośrednią).

Tabela 10

Współczynniki rzetelności alfa Cronbacha skal związanych z oceną zachowania w polskiej wersji SEIP-Q

Rodzaj reakcji		Ocena słuszności reakcji	Wdrożenie reakcji w życie	Ocena własnej skuteczności	Oczekiwania względem reakcji
Winiety z prowokacją relacyjną	Reakcja akceptowana społecznie	0,52	0,39	0,44	0,90
	Reakcja bezpośrednio agresywna	0,59	0,63	0,66	0,81
	Reakcja relacyjnie agresywna	0,72	0,73	0,72	0,85
	Reakcje agresywne razem	0,74	0,75	0,76	0,86
Winiety z prowokacją bezpośrednią	Reakcja akceptowana społecznie	0,60	0,37	0,46	0,83
	Reakcja bezpośrednio agresywna	0,63	0,71	0,73	0,79
	Reakcja relacyjnie agresywna	0,59	0,51	0,58	0,57
	Reakcje agresywne razem	0,74	0,69	0,76	0,85

Współczynniki rzetelności skal związanych z oceną zachowania (Tabela 10) wskazują na niższą od akceptowanej wartość spójności wewnętrznej skal związanych z reakcją akceptowaną społecznie, zarówno w przypadku winiet z prowokacją relacyjną, jak i bezpośrednią (większość skal $\alpha \leq 0,60$), a także ocen reakcji agresywnych relacyjnie w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie ($0,51 < \alpha < 0,59$), oraz reakcji bezpośrednio agresywnych na prowokacje relacyjne ($0,59 < \alpha < 0,81$), co jednak wynikać może z samej różnicy jakościowej między sytuacją prowokacji a reakcji. Jak wskazują badania, pomiar zmiennych związanych z sytuacjami interpersonalnymi oparty na winietach (np. atrybucji) jest silnie zależny od kontekstu sytuacyjnego konkretnego scenariusza – np. tego, czy historia dotyczy znajomych z pracy, czy bliskiego przyjaciela (Bodecka-Zych i in., 2022; Zajenkowska, Bower Russa, i in., 2021), które to konteksty są różne niemal w każdej z winiet w SEIP-Q. Zdecydowana większość skal związanych z oceną zachowania uzyskała jednak dobre lub bardzo dobre współczynniki rzetelności, wskazując tym samym na ich potencjalną użyteczność w dalszych badaniach.

4.2.3.2. Weryfikacja trafności narzędzia

Weryfikacji trafności skal SEIP-Q dokonałam korelując ich wyniki z miarami związanymi z agresją fizyczną, werbalną i relacyjną, a także instrumentalnymi i ekspresyjnymi przekonaniem na temat agresji własnej. W pierwszej kolejności skorelowałam wymienione powyżej miary z wynikami uzyskanymi przez badanych w skalach dotyczących atrybucji wrogich. Oczekiwałam, że tendencja do dokonywania wrogich atrybucji w przedstawionych winietach będzie dodatnio skorelowana z wrogością, gniewem oraz ekspresyjnymi przekonaniem na temat agresji. Dodatkowo spodziewałam się, że wrogie atrybucje w odpowiedzi na prowokacje relacyjne wykażą dodatnią korelację z miarą agresji relacyjnej, zaś na prowokacje bezpośrednie – z agresją fizyczną.

Tabela 11

Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP-Q (atrybucje wrogie) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG)

Skale SEIP	Miary związane z agresją	<i>r</i> Pearsona
Atrybucje wrogie – winiety z prowokacjami relacyjnymi	BPAQ Gniew	0,292 ***
	BPAQ Wrogość	0,461 ***
	BPAQ Agresja fizyczna	0,237 ***
	BPAQ Agresja werbalna	0,122
	KAR Agresja relacyjna	0,192 **
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,155 *
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,054
Atrybucje wrogie – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	BPAQ Gniew	0,185 **
	BPAQ Wrogość	0,285 ***
	BPAQ Agresja fizyczna	0,204 ***
	BPAQ Agresja werbalna	0,025
	KAR Agresja relacyjna	0,178 **
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,217 ***
Atrybucje wrogie – wszystkie winiety	BPAQ Gniew	0,267 ***
	BPAQ Wrogość	0,417 ***
	BPAQ Agresja fizyczna	0,246 ***
	BPAQ Agresja werbalna	0,083
	KAR Agresja relacyjna	0,206 ***
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,206 ***
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,093

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Wyniki analiz korelacyjnych (Tabela 11) potwierdziły większość powyższych założeń – wrogie atrybucje dokonywane w odpowiedzi na prowokacje relacyjne były dodatnio i najsilniej związane z gniewem ($r = 0,292$; $p < 0,001$) i wrogością ($r = 0,461$; $p < 0,001$), słabiej zaś z agresją relacyjną ($r = 0,192$; $p < 0,01$), oraz – co zaskakujące – przekonaniami instrumentalnymi ($r = 0,155$; $p < 0,05$) oraz agresją fizyczną ($r = 0,237$; $p < 0,001$). Podobny wzorzec wyników dotyczył dokonywania wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie – w tym przypadku silniej korelowały one dodatnio z agresją fizyczną ($r = 0,204$; $p < 0,001$) oraz słabiej z wrogością niż to miało miejsce w przypadku winiety relacyjnych ($r = 0,285$; $p < 0,001$). Biorąc pod uwagę wszystkie winiety razem, ponownie zanotowałam dodatnie korelacje pomiędzy wrogimi atrybucjami a miarami gniewu, wrogości, agresji fizycznej, relacyjnej, oraz przekonań instrumentalnych na temat agresji, przy jednoczesnym braku korelacji z agresją werbalną i przekonaniami ekspresyjnymi. W przypadku atrybucji życzliwych i instrumentalnych, spodziewałam się wystąpienia korelacji negatywnych między nimi a większością zastosowanych miar agresji, w szczególności wrogością. Analizy korelacji (Tabela 12 i 13) ujawniły jednak dość ubogi obraz wyników, mogący świadczyć o ograniczonej użyteczności skal atrybucji życzliwych i instrumentalnych w dalszych badaniach. W przypadku tych pierwszych zanotowałam jedynie słabą, ujemną korelację z wrogością ($r = -0,127$; $p < 0,05$) oraz agresją fizyczną ($r = -0,237$; $p < 0,001$ oraz $r = -0,178$; $p < 0,01$). Z kolei atrybucje instrumentalne korelowały ujemnie jedynie z agresją fizyczną – i to jedynie w przypadku prowokacji bezpośrednich ($r = -0,145$; $p < 0,05$).

Tabela 12

Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP-Q (atrybucje życzliwe) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG)

Skale SEIP	Miary związane z agresją	<i>r</i> Pearsona
Atrybucje życzliwe – winiety z prowokacjami relacyjnymi	BPAQ Gniew	-0,074
	BPAQ Wrogość	-0,127 *
	BPAQ Agresja fizyczna	-0,074
	BPAQ Agresja werbalna	-0,072
	KAR Agresja relacyjna	-0,045
	EXPAGG przekonania instrumentalne	-0,006
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,021
Atrybucje życzliwe – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	BPAQ Gniew	0,014
	BPAQ Wrogość	-0,054
	BPAQ Agresja fizyczna	-0,237 ***
	BPAQ Agresja werbalna	-0,024
	KAR Agresja relacyjna	-0,099
	EXPAGG przekonania instrumentalne	-0,124 *
Atrybucje życzliwe – wszystkie viniety	BPAQ Gniew	-0,038
	BPAQ Wrogość	-0,109
	BPAQ Agresja fizyczna	-0,178 **
	BPAQ Agresja werbalna	-0,058
	KAR Agresja relacyjna	-0,083
	EXPAGG przekonania instrumentalne	-0,073
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,013

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela 13

Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP-Q (atrybucje instrumentalne) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG)

Skale SEIP	Miary związane z agresją	<i>r</i> Pearsona
Atrybucje instrumentalne – winiety z prowokacjami relacyjnymi	BPAQ Gniew	0,120
	BPAQ Wrogość	0,102
	BPAQ Agresja fizyczna	-0,030
	BPAQ Agresja werbalna	0,106
	KAR Agresja relacyjna	0,093
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,035
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,109
Atrybucje instrumentalne – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	BPAQ Gniew	-0,008
	BPAQ Wrogość	0,064
	BPAQ Agresja fizyczna	-0,145 *
	BPAQ Agresja werbalna	0,079
	KAR Agresja relacyjna	-0,071
	EXPAGG przekonania instrumentalne	-0,079
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	-0,064
Atrybucje instrumentalne – wszystkie winiety	BPAQ Gniew	0,069
	BPAQ Wrogość	0,100
	BPAQ Agresja fizyczna	-0,105
	BPAQ Agresja werbalna	0,112
	KAR Agresja relacyjna	0,014
	EXPAGG przekonania instrumentalne	-0,026
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,028

* $p < 0,05$

Tabela 14

Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP (negatywna odpowiedź emocjonalna) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG)

Skale SEIP	Miary związane z agresją	<i>r</i> Pearsona
Negatywna odpowiedź emocjonalna – winiety z prowokacjami relacyjnymi	BPAQ Gniew	0,432 ***
	BPAQ Wrogość	0,432 ***
	BPAQ Agresja fizyczna	0,083
	BPAQ Agresja werbalna	0,164 **
	KAR Agresja relacyjna	0,240 ***
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,096
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,268 ***
Negatywna odpowiedź emocjonalna – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	BPAQ Gniew	0,444 ***
	BPAQ Wrogość	0,393 ***
	BPAQ Agresja fizyczna	0,152 *
	BPAQ Agresja werbalna	0,187 **
	KAR Agresja relacyjna	0,236 ***
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,168 **
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,298 ***
Negatywna odpowiedź emocjonalna – wszystkie winiety	BPAQ Gniew	0,494 ***
	BPAQ Wrogość	0,465 ***
	BPAQ Agresja fizyczna	0,132 *
	BPAQ Agresja werbalna	0,198 **
	KAR Agresja relacyjna	0,269 ***
	EXPAGG przekonania instrumentalne	0,149 *
	EXPAGG przekonania ekspresyjne	0,319 ***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Weryfikując trafność skal negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje relacyjne i bezpośrednie spodziewałam się, że będą one dodatnio korelowały z użytymi miarami związanymi z agresją, w szczególności z gniewem, wrogością oraz ekspresyjnymi przekonaniami na temat agresji. Wyniki tych analiz przedstawia Tabela 14. Zgodnie z oczekiwaniami, negatywna odpowiedź emocjonalna w przypadku zarówno winiet relacyjnych jak i bezpośrednich korelowała najsilniej z gniewem oraz wrogością ($r \sim 0,4$), słabiej zaś z agresją relacyjną i werbalną, oraz jedynie w przypadku prowokacji bezpośrednich – fizyczną. Przekonania instrumentalne korelowały dodatnio z negatywną odpowiedzią emocjonalną jedynie w przypadku prowokacji bezpośrednich, zaś przekonania ekspresyjne korelowały z nią na podobnym poziomie w przypadku obu rodzajów winiet ($r = 0,268$; $p < 0,001$ oraz $r = 0,268$; $p < 0,001$).

Tabele 15 i 16 przedstawiają macierz korelacji pomiędzy skalami SEIP związanymi z oceną reakcji na prowokacje relacyjne i bezpośrednie a wynikami podskal BPAQ, KAR i EXPAGG. W przypadku obu typów prowokacji spodziewałam się negatywnych związków między pozytywną oceną reakcji akceptowanej społecznie a wszystkimi miarami związanymi z agresją, oraz odwrotnego schematu wyników w przypadku pozytywnych ocen reakcji bezpośrednio i relacyjnie agresywnych. Przewidywania te w większości znalazły swoje potwierdzenie w wynikach. Dla przykładu, z gniewem najsilniej korelowały: ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji akceptowanej społecznie (korelacja ujemna; winiety relacyjne), prawdopodobieństwo wdrożenia reakcji bezpośrednio agresywnej w życie (korelacja dodatnia; winiety relacyjne oraz bezpośrednie), ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji bezpośrednio agresywnej (korelacja dodatnia; winiety relacyjne i bezpośrednie), wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie (korelacja dodatnia; winiety relacyjne i bezpośrednie), ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie (korelacja dodatnia; winiety relacyjne i bezpośrednie). Z wrogością najsilniej

korelowała ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji akceptowanej społecznie (korelacja ujemna; winiety relacyjne), prawdopodobieństwo wdrożenia w życie reakcji bezpośrednio agresywnej (korelacja dodatnia; winiety relacyjne i bezpośrednie), ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie (korelacja dodatnia; winiety relacyjne), wdrożenie reakcji agresywnej relacyjnie w życie (korelacja dodatnia; winiety relacyjne i bezpośrednie), czy ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie ocena własnej skuteczności w stosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie (korelacja dodatnia; winiety relacyjne i bezpośrednie). Agresja fizyczna oraz relacyjna korelowały ujemnie ze wszystkimi miarami oceny reakcji akceptowanej społecznie oraz dodatnio z większością miar pozytywnych ocen reakcji agresywnych bezpośrednio oraz relacyjnie. Agresja werbalna, choć praktycznie nie korelowała z postrzeganiem i oceną reakcji akceptowanych społecznie, to korelowała w sposób umiarkowany bądź silnie z ewaluacją większości reakcji agresywnych. W przypadku instrumentalnych przekonań dotyczących agresji, korelowały one dodatnio i silniej z miarami oceny reakcji bezpośrednio niż relacyjnie agresywnych, z kolei ekspresyjne przekonania dotyczące agresji korelowały dodatnio i najsilniej z oceną własnej skuteczności w stosowaniu reakcji bezpośrednio agresywnych (winiety relacyjne) oraz z prawdopodobieństwem wdrożenia ich w życie (winiety bezpośrednie).

Tabela 15

Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP (zmiennie związane z oceną zachowania) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG) – winiety relacyjne

Skale SEIP		BPAQ Gniew	BPAQ Wrogość	BPAQ Agresja fizyczna	BPAQ Agresja werbalna	KAR Agresja relacyjna	EXPAGG przekonania instrumentalne	EXPAGG przekonania ekspresyjne	
Winiety relacyjne	Reakcja akceptowana społecznie	Wdrożenie reakcji w życie	-0,130 *	-0,086	-0,227 ***	-0,114	-0,198 **	-0,180 **	-0,012
		Ocena słuszności reakcji	-0,092	-0,005	-0,256 ***	-0,094	-0,214 ***	-0,138 *	0,066
		Ocena własnej skuteczności	-0,223 ***	-0,176 **	-0,192 **	-0,127 *	-0,205 ***	-0,144 *	-0,132 *
		Oczekiwanie względem reakcji	-0,138 *	-0,094	-0,273 ***	-0,162 **	-0,203 **	-0,229 ***	-0,026
	Reakcja bezpośrednio agresywna	Wdrożenie reakcji w życie	0,421 ***	0,353 ***	0,416 ***	0,360 ***	0,320 ***	0,336 ***	0,203 **
		Ocena słuszności reakcji	0,177 **	0,151 *	0,380 ***	0,264 ***	0,205 ***	0,326 ***	0,091
		Ocena własnej skuteczności	0,395 ***	0,243 ***	0,465 ***	0,376 ***	0,333 ***	0,351 ***	0,218 ***
		Oczekiwanie względem reakcji	0,195 **	0,120	0,352 ***	0,284 ***	0,264 ***	0,337 ***	0,042
	Reakcja agresywna relacyjnie	Wdrożenie reakcji w życie	0,343 ***	0,402 ***	0,149 *	0,178 **	0,333 ***	0,178 **	0,134 *
		Ocena słuszności reakcji	0,173 **	0,194 **	0,242 ***	0,182 **	0,226 ***	0,175 **	-0,008
		Ocena własnej skuteczności	0,308 ***	0,264 ***	0,221 ***	0,168 **	0,382 ***	0,223 ***	0,108
		Oczekiwanie względem reakcji	0,167 **	0,128 *	0,198 **	0,194 **	0,294 ***	0,159 *	-0,018

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela 16

Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP (zmiennie związane z oceną zachowania) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG) – winiety z prowokacjami bezpośrednimi

Skale SEIP		BPAQ Gniew	BPAQ Wrogość	BPAQ Agresja fizyczna	BPAQ Agresja werbalna	KAR Agresja relacyjna	EXPAGG przekonania instrumentalne	EXPAGG przekonania ekspresyjne	
Winiety z prowokacjami bezpośrednimi	Reakcja akceptowana społecznie	Wdrożenie reakcji w życie	-0,021	0,049	-0,154 *	0,081	-0,096	-0,066	0,074
		Ocena słuszności reakcji	-0,062	0,015	-0,187 **	-0,052	-0,192 **	-0,123 *	0,005
		Ocena własnej skuteczności	-0,137 *	-0,097	-0,155 *	0,095	-0,157 *	-0,108	-0,096
		Oczekiwania względem reakcji	-0,097	-0,091	-0,234 ***	-0,095	-0,153 *	-0,163 **	-0,054
	Reakcja bezpośrednio agresywna	Wdrożenie reakcji w życie	0,322 ***	0,221 ***	0,418 ***	0,341 ***	0,297 ***	0,435 ***	0,263 ***
		Ocena słuszności reakcji	0,137 *	0,142 *	0,303 ***	0,197 **	0,281 ***	0,321 ***	0,110
		Ocena własnej skuteczności	0,273 ***	0,113	0,431 ***	0,373 ***	0,281 ***	0,385 ***	0,191 **
		Oczekiwania względem reakcji	0,172 **	0,134 *	0,321 ***	0,251 ***	0,310 ***	0,348 ***	0,075
	Reakcja agresywna relacyjnie	Wdrożenie reakcji w życie	0,300 ***	0,269 ***	0,132 *	0,175 **	0,439 ***	0,126 *	0,143 *
		Ocena słuszności reakcji	0,128 *	0,173 **	0,240 ***	0,122	0,316 ***	0,179 **	0,065
		Ocena własnej skuteczności	0,261 ***	0,215 ***	0,098	0,139 *	0,386 ***	0,160 *	0,137 *
		Oczekiwania względem reakcji	0,160 *	0,176 **	0,230 ***	0,186 **	0,393 ***	0,211 ***	0,055

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

4.2.4. Różnice międzypłciowe

Ostatni krok analizy poświęciłam na eksplorację różnic międzypłciowych w zakresie wyników skal SEIP-Q. Wyniki tego porównania przedstawiają tabele 17 i 18.

Tabela 17

Różnice międzypłciowe w wynikach uzyskanych na skalach dotyczących atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej

	Skale SEIP	Kobiety		Mężczyźni		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i> Cohena
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>				
Winiety z prowokacjami relacyjnymi	Atrybucje wrogie	1,62	0,49	1,65	0,49	-0,485	255	0,628	-0,06
	Atrybucje życzliwe	1,59	0,54	1,46	0,56	1,860	255	0,064	0,24
	Atrybucje instrumentalne	2,25	0,37	2,23	0,43	0,287	255	0,774	0,04
	Negatywna reakcja emocjonalna	2,24	0,45	2,09	0,42	2,713	255	0,007	0,34
Winiety z prowokacjami bezpośrednimi	Atrybucje wrogie	0,94	0,44	0,97	0,49	-0,498	255	0,619	-0,06
	Atrybucje życzliwe	2,03	0,50	1,89	0,47	2,255	255	0,025	0,29
	Atrybucje instrumentalne	2,31	0,40	2,25	0,37	1,291	255	0,198	0,16
	Negatywna reakcja emocjonalna	1,88	0,42	1,76	0,47	2,270	255	0,024	0,29
Wszystkie winiety	Atrybucje wrogie	1,28	0,42	1,31	0,44	-0,546	255	0,585	-0,07
	Atrybucje życzliwe	1,81	0,46	1,68	0,41	2,416	255	0,016	0,31
	Atrybucje instrumentalne	2,28	0,32	2,24	0,33	0,944	255	0,346	0,12
	Negatywna reakcja emocjonalna	2,06	0,39	1,92	0,38	2,820	255	0,005	0,36

W przypadku obu rodzajów winiet (prowokacje relacyjne i bezpośrednie) kobiety uzyskały wyższy wynik w zakresie negatywnych reakcji emocjonalnych na prowokację niż mężczyźni ($M = 2,24, SD = 0,45$ vs $M = 2,09, SD = 0,42$ oraz $M = 1,88, SD = 0,42$ vs $M = 1,76, SD = 0,47$),

a także dokonywały częściej niż mężczyźni atrybucji życzliwych w przypadku prowokacji bezpośrednich ($M = 2,03$, $SD = 0,50$ vs $M = 1,89$, $SD = 0,47$).

Niektóre z wyników uzyskanych na skalach dotyczących oceny własnej reakcji na prowokację relacyjną bądź bezpośrednią także różniły się w zależności od płci – kobiety wyżej niż mężczyźni oceniali prawdopodobieństwo wdrożenia w życie ($M = 1,56$, $SD = 0,49$ vs $M = 1,41$, $SD = 0,60$), słuszność ($M = 2,01$, $SD = 0,42$ vs $M = 1,87$, $SD = 0,59$), oraz swoje oczekiwania ($M = 1,60$, $SD = 0,41$ vs $M = 1,47$, $SD = 0,53$) względem reakcji akceptowanej społecznie na prowokacje relacyjne, a także wyżej oceniali wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację relacyjną ($M = 1,02$, $SD = 0,40$ vs $M = 0,90$, $SD = 0,40$), oraz wyżej oceniali swoją potencjalną skuteczność w zastosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną ($M = 1,60$, $SD = 0,41$ vs $M = 1,47$, $SD = 0,53$).

W przypadku reakcji na prowokacje bezpośrednie, kobiety wyżej oceniły słuszność ($M = 2,49$, $SD = 0,38$ vs $M = 2,36$, $SD = 0,54$) oraz oczekiwania wobec reakcji akceptowanej społecznie ($M = 2,00$, $SD = 0,37$ vs $M = 1,89$, $SD = 0,46$), z kolei mężczyźni wyżej ocenili prawdopodobieństwo wdrożenia w życie ($M = 1,01$, $SD = 0,64$ vs $M = 0,78$, $SD = 0,61$), słuszność ($M = 0,71$, $SD = 0,48$ vs $M = 0,58$, $SD = 0,43$), oczekiwania ($M = 0,84$, $SD = 0,35$ vs $M = 0,73$, $SD = 0,34$) oraz własną skuteczność ($M = 1,09$, $SD = 0,66$ vs $M = 0,85$, $SD = 0,62$) w zastosowaniu reakcji bezpośrednio agresywnej w odpowiedzi na prowokację bezpośrednią. W odpowiedzi na ten sam rodzaj prowokacji kobiety wyżej niż mężczyźni oceniły własną skuteczność w zastosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie ($M = 1,07$, $SD = 0,55$ vs $M = 0,87$, $SD = 0,59$). Zarysowany powyżej obraz wyników sugeruje zatem tendencję kobiet do bardziej pozytywnej ewaluacji reakcji nieagresywnych bądź agresywnych relacyjnie (zwłaszcza na prowokacje relacyjne, ale – co ciekawe – także bezpośrednie), zaś mężczyzn do bardziej pozytywnej ewaluacji reakcji bezpośrednio agresywnych w odpowiedzi na analogiczny do nich rodzaj prowokacji.

Tabela 18

Różnice międzyplciowe w wynikach uzyskanych na skalach dotyczących zmiennych związanych z oceną zachowania

	Skale SEIP	Kobiety		Mężczyźni		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i> Cohena	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>					
Winy z prowokacjami relacyjnymi	Reakcja akceptowana społecznie	Wdrożenie reakcji w życie	1,56	0,49	1,41	0,60	2,200	255	0,029	0,28
		Ocena słuszności reakcji	2,01	0,42	1,87	0,59	2,218	255	0,027	0,28
		Ocena własnej skuteczności	1,30	0,54	1,26	0,57	0,531	255	0,596	0,07
		Oczekiwania względem reakcji	1,60	0,41	1,47	0,53	2,218	255	0,027	0,28
	Reakcja bezpośrednio agresywna	Wdrożenie reakcji w życie	0,85	0,57	0,91	0,59	-0,888	255	0,376	-0,11
		Ocena słuszności reakcji	0,70	0,44	0,80	0,46	-1,628	255	0,105	-0,21
		Ocena własnej skuteczności	1,00	0,60	1,03	0,66	-0,407	255	0,684	-0,05
		Oczekiwania względem reakcji	0,65	0,36	0,69	0,37	-0,897	255	0,370	-0,11
	Reakcja agresywna relacyjnie	Wdrożenie reakcji w życie	1,02	0,40	0,90	0,40	2,425	255	0,016	0,31
		Ocena słuszności reakcji	1,31	0,59	1,31	0,55	-0,030	255	0,976	-0,004
		Ocena własnej skuteczności	1,68	0,70	1,51	0,68	1,990	255	0,048	0,25
		Oczekiwania względem reakcji	1,01	0,45	0,94	0,41	1,359	255	0,175	0,17
Winy z prowokacjami bezpośrednimi	Reakcja akceptowana społecznie	Wdrożenie reakcji w życie	2,15	0,47	2,04	0,51	1,825	255	0,069	0,23
		Ocena słuszności reakcji	2,49	0,38	2,36	0,54	2,213	255	0,028	0,28
		Ocena własnej skuteczności	1,87	0,51	1,91	0,56	-0,522	255	0,602	-0,07
		Oczekiwania względem reakcji	2,00	0,37	1,89	0,46	2,111	255	0,036	0,27
	Reakcja bezpośrednio agresywna	Wdrożenie reakcji w życie	0,78	0,61	1,01	0,64	-2,917	255	0,004	-0,37
		Ocena słuszności reakcji	0,58	0,43	0,71	0,48	-2,229	255	0,027	-0,28
		Ocena własnej skuteczności	0,85	0,62	1,09	0,66	-2,941	255	0,004	-0,37
		Oczekiwania względem reakcji	0,73	0,34	0,84	0,35	-2,506	255	0,013	-0,32
	Reakcja agresywna relacyjnie	Wdrożenie reakcji w życie	1,01	0,49	0,79	0,54	3,432	255	<0,001	0,43
		Ocena słuszności reakcji	0,69	0,39	0,66	0,47	0,608	255	0,543	0,08
		Ocena własnej skuteczności	1,07	0,55	0,87	0,59	2,779	255	0,006	0,35
		Oczekiwania względem reakcji	0,71	0,29	0,70	0,33	0,390	255	0,697	0,05

4.2.5. Podsumowanie etapu przygotowawczego II

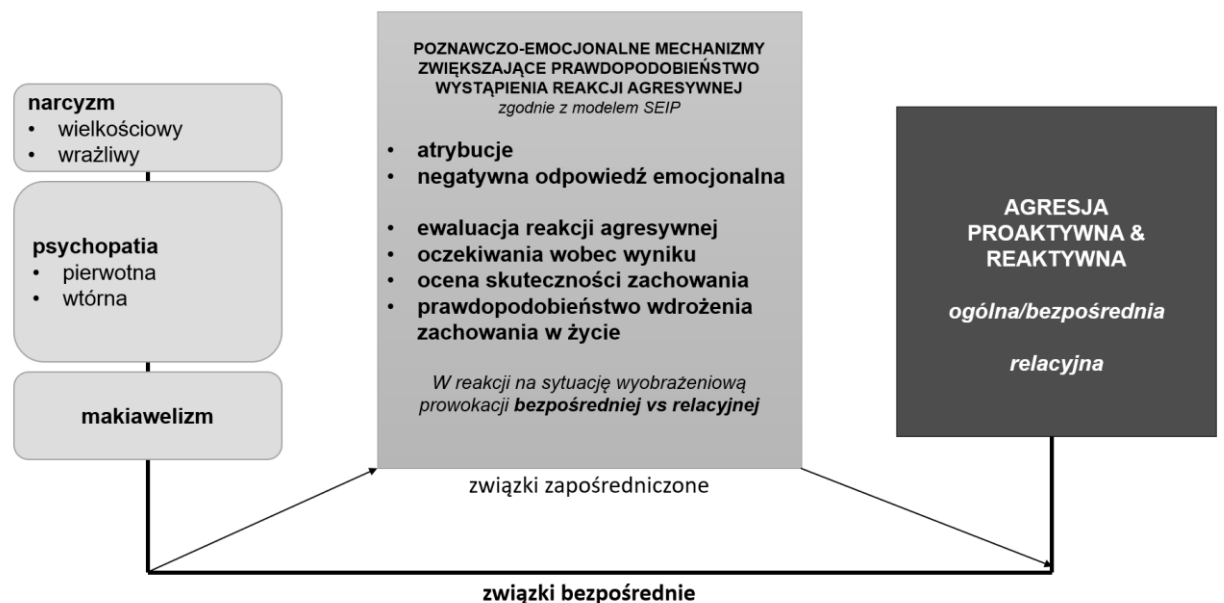
Przeprowadzone badania są jedynie wstępną próbą oceny własności psychometrycznych polskiej wersji zestawu winiet SEIP-Q, przeprowadzoną na stosunkowo niewielkiej i względnie homogenicznej próbie. Mimo to, w świetle przedstawionych wyników można uznać większość podskal za użyteczne narzędzie do badania mechanizmów uwzględnionych w modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji u dorosłych. Na korzyść trafności W przypadku skal dotyczących atrybucji instrumentalnych i życliwych, a także ocen reakcji akceptowanych społecznie na prowokacje przyjmuję jednak ostrożność w interpretacji uzyskanych wyników, ze względu na ich niższą spójność wewnętrzną oraz trafność.

4.3. ETAP BADAŃ WŁAŚCIWYCH

4.3.1. Cele i założenia badań właściwych

W badaniach właściwych poszukiwałam związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a agresją proaktywną i reaktywną (zarówno relacyjną jak i ogólną/jawną), biorąc przy tym pod uwagę mechanizmy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji. Zgodnie z podejściem stosowanym w dotychczasowych badaniach (np. Ang i in., 2011; Law i Falkenbach, 2018; C. Li i in., 2016; Liu i in., 2022; Stickle i in., 2009), model oparłam na teoretycznym założeniu, że poszczególne elementy (mechanizmy) SEIP będą stanowiły mediatory związków pomiędzy wybranymi cechami (w tym przypadku cechami osobowości) a deklarowanymi rzeczywistymi zachowaniami agresywnymi osób badanych. Dotychczasowe badania koncentrowały się na pojedynczych elementach modelu SEIP (głównie na dokonywaniu wrogich atrybucji oraz normatywnych przekonaniach na temat agresji), brakuje jednak badań, które w sposób kompleksowy i szczegółowy eksplorowałyby zależności pomiędzy (niemal) wszystkimi elementami modelu, a więcej niż jedną formą i funkcją agresji. Co więcej, wcześniejsze badania sugerują, że osoby o cechach narcystycznych, psychopatycznych i makiawelicznych w odmienny niż reszta populacji sposób interpretują zarówno otaczający ich świat społeczny, jak i samych siebie i swoje działania w tym świecie (Edwards i Bond, 2012; Maxwell i Le Sage, 2009; Rauthmann, 2012), a także w różny sposób reagują na trudne sytuacje interpersonalne, np. odrzucenie (Reis i in., 2021; Stone i Bartholomay, 2020). Stąd, problem badawczy niniejszego projektu można określić za pomocą ogólnego pytania: w jakim stopniu posiadanie „ciemnych” cech osobowości przekłada się na sposób interpretacji potencjalnie agresogennych bodźców z otoczenia oraz sposób myślenia o agresji, a to z kolei na podejmowanie rzeczywistych zachowań agresywnych o różnym charakterze? Ilustrację przyjętego modelu badań przedstawia rysunek 4.

Rysunek 4
Model badań własnych

4.3.2. Pytania badawcze i hipotezy

W badaniach właściwych postawiłam następujące pytania badawcze i hipotezy:

P1. Czy istnieje związek pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej?

H1.1. Narcyzm wielkościowy będzie ujemnie, a narcyzm wrażliwy dodatnio związany z agresją relacyjną (we wszystkich jej formach).

H1.2. Narcyzm wielkościowy będzie dodatnio związany z ogólną proaktywną, zaś narcyzm wrażliwy z ogólną reaktywną formą agresji.

H1.3. Psychopatia pierwotna będzie dodatnio związana z agresją proaktywną zaś psychopatia wtórna z agresją reaktywną (zarówno relacyjną jak i ogólną).

H1.4. Makiawelizm będzie dodatnio związany zarówno z agresją reaktywną jak i proaktywną (zarówno relacyjną jak i ogólną).

Dotychczasowe badania nad związkami pomiędzy „Ciemną Triadą” a agresją w podziale na jej proaktywną i reaktywną funkcję dostarczają różnych, nierzadko sprzecznych ze sobą wyników; z których jednak możliwe jest wyłonienie powtarzających się tendencji i kierunków tych związków. Powyższe hipotezy zostały zatem oparte na wynikach badań sugerujących ujemny związek narcyzmu wielkościowego oraz dodatni narcyzmu wrażliwego z agresją relacyjną (Knight i in., 2018), a także przeważającą liczbą badań wiążącą narcyzm wielkościowy z agresją proaktywną, zaś wrażliwy z agresją reaktywną (Dinić i Wertag, 2018; Du i in., 2021; Lobbestael i in., 2014). Większość z zacytowanych w części teoretycznej badań wskazuje także na powiązania psychopatii pierwotnej z agresją proaktywną (Cima i Raine, 2009; Glenn i Raine, 2009; Reidy, Shelley-Tremblay, i in., 2011), oraz wtórnej z reaktywną (Blais i in., 2014; Falkenbach i in., 2015; Guerra i White, 2017), a także makiawelizmu z obiema funkcjami agresji (Dinić i Wertag, 2018; Harrel, 1980; Knight i in., 2018; Pursoo, 2013).

P2. Czy istnieje związek pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a mechanizmami modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji?

H2.1. Narcyzm wielkościowy będzie dodatnio związany z dokonywaniem atrybucji wrogich, ale i instrumentalnych i życzliwych.

H2.2. Narcyzm wrażliwy będzie dodatnio związany z dokonywaniem atrybucji wrogich i negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje, oraz ujemnie z dokonywaniem atrybucji życzliwych.

H2.3. Psychopatia pierwotna i wtórna będą dodatnio związane z dokonywaniem atrybucji wrogich i instrumentalnych, oraz ujemnie z dokonywaniem atrybucji życzliwych, zaś psychopatia wtórna dodatkowo będzie dodatnio związana z negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje.

H2.4. Makiawelizm będzie dodatnio związany z dokonywaniem atrybucji wrogich i instrumentalnych, oraz ujemnie z dokonywaniem atrybucji życzliwych.

H2.5. Wszystkie zastosowane miary cech „Ciemnej Triady” będą dodatnio związane z pozytywną ewaluacją, oceną własnej skuteczności, oczekiwaniami wobec reakcji agresywnych, oraz prawdopodobieństwem wcielenia tych reakcji w życie.

H2.5 Wszystkie zastosowane miary cech „Ciemnej Triady” będą ujemnie związane z pozytywną ewaluacją, oceną własnej skuteczności, oczekiwaniami wobec reakcji akceptowanych społecznie, oraz prawdopodobieństwem wcielenia tych reakcji w życie.

Powyższe założenia mają swoje źródło w badaniach dotyczących specyficznych sposobów przetwarzania informacji społecznych i emocjonalnych przez przedstawicieli „ciemnych” cech osobowości. Na przykład, ogólne wyczulenie narcyza wielkościowego na odrzucenie i zagrożenie samooceny (Lambe i in., 2018; Reis i in., 2021; Twenge i Campbell, 2003) będą predysponowały go do zakładania wrogich intencji, zaś jego eksploatacyjna i manipulacyjna natura może motywować go również do pozorowania bycia osobą, która zakłada brak wrogich ze strony innych (Hart i in., 2017; Kowalski, Rogoza, i in., 2018). Narcyzm wrażliwy zaś charakteryzuje się wysoką wrogością i negatywną emocjonalnością (Czarna i in., 2021; Hansen-Brown i Freis, 2021; J. D. Miller i in., 2011), podobnie jak psychopatia wtórna (Blackburn i Lee-Evans, 1985; Curtis i Jones, 2020). Istniejące badania sugerują także powiązania psychopatii pierwotnej z tendencyjnym przetwarzaniem informacji społecznych, zwłaszcza negatywnych (Schönenberg i Jusyte, 2014; Serin, 1991; Vitale i in., 2005; K. Wilson i in., 2008), podobnie jak makiawelizm łączony jest z negatywnymi przekonaniem na temat świata i ludzi, co skutkować może większą wrogością (Jain i in., 2022; D. N. Jones i Neria, 2015; Monaghan i in., 2018). Co więcej, każda z wymienionych cech „Ciemnej Triady” daje przesłanki teoretyczne oraz empiryczne by zakładać ogólną tendencję osób obdarzonych tymi

cechami do traktowania swojej agresji jako bardziej uprawnionej oraz znormalizowanej (Ang i in., 2009; Calvete i Orue, 2012; B. D. Jones i in., 2017; Pardini i in., 2003; Pickard, 2011; Stiff, 2019; Yoshizawa i Fukui, 2014).

P3. Jaką rolę pełnią mechanizmy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji w związku pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej?

H3.1. Mechanizmy SEIP będą pełnić rolę pośredniczącą pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej

H3.1.1. Dokonywanie wrogich atrybucji oraz negatywna reakcja emocjonalna będą mediować związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a wskaźnikami agresji reaktywnej oraz relacyjnej agresji romantycznej.

H3.1.2. Dokonywanie wrogich atrybucji będzie mediować związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a wskaźnikami agresji proaktywnej, reaktywnej i romantycznej.

H3.1.3. Dokonywanie wrogich atrybucji będzie mediować związek pomiędzy psychopatią pierwotną a wskaźnikami agresji proaktywnej, reaktywnej i romantycznej.

H3.1.4. Dokonywanie wrogich atrybucji oraz negatywna reakcja emocjonalna będą mediować związek pomiędzy psychopatią wtórną a wskaźnikami agresji reaktywnej oraz relacyjnej agresji romantycznej.

H3.1.5. Dokonywanie wrogich atrybucji będzie mediować związek pomiędzy makiawelizmem a wskaźnikami agresji proaktywnej, reaktywnej i romantycznej.

H3.1.6. Zmienne związane z ewaluacją, oceną własnej skuteczności, oczekiwaniami wobec reakcji agresywnych, oraz prawdopodobieństwem wcielenia tych reakcji w życie będą mediować związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a wskaźnikami agresji proaktywnej.

H3.1.7. Zmienne związane z ewaluacją, oceną własnej skuteczności, oczekiwaniami wobec reakcji agresywnych, oraz prawdopodobieństwem wcielenia tych reakcji w życie będą mediować związek pomiędzy psychopatią pierwotną a wskaźnikami agresji proaktywnej.

H3.1.8. Zmienne związane z ewaluacją, oceną własnej skuteczności, oczekiwaniami wobec reakcji agresywnych, oraz prawdopodobieństwem wcielenia tych reakcji w życie będą mediować związek pomiędzy makiawelizmem a wskaźnikami agresji proaktywnej.

Z uwagi na rolę, jaką mechanizmy SEIP pełnią w modelu teoretycznym, zdecydowałam się sformułować szereg hipotez, w których postawiłam je w miejsce mediatorów pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej. Wykorzystanie pojedynczych lub zgrupowanych mechanizmów SIP/SEIP jako zmiennych pośredniczących pojawiało się już w badaniach, ma zatem zarówno umocowanie teoretyczne, jak i empiryczne (zob. np. Ang i in., 2011; Calvete i Orue, 2012; Farrell i in., 2022). Ograniczyłam liczbę modeli do tych mających najsilniejsze uzasadnienie teoretyczne oraz wynikające z wcześniejszych badań nad „Ciemną Triadą”, a agresją i jej wyzwalaczami u osób posiadających określone dyspozycje osobowościowe.

Postawiłam również jedno pytanie eksploracyjne:

PE: Które z mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji stanowią najważniejsze predyktory agresji proaktywnej i reaktywnej?

Pytanie to pozwolić miało na ewentualną replikację kierunków związków zaobserwowaną w badaniach dzieci (Crick i Dodge, 1996), według których za agresją proaktywną stoją zmienne związane z przypisywaniem innych wrogich intencji, zaś za agresję reaktywną odpowiadają późniejsze mechanizmy modelu SIP, tj. ewaluacja oczekiwań wobec rezultatów reakcji agresywnej.

Eksploracyjnie potraktowałam również analizy międzypłciowe, ograniczając je jednak do porównań średnich między kobietami i mężczyznami w początkowej fazie analiz wstępnych.

4.3.3. Metoda

Procedura badania oraz wszystkie zastosowane w nim metody uzyskały pozytywną opinię Komisji ds. Bioetyki Badań Naukowych UŁ (uchwała nr 28(I)/KBBN-UŁ/I/2021-22 z dnia 9 listopada 2021).

4.3.3.1. Procedura i osoby badane

Badanie przeprowadziłam w całości drogą internetową przy jednoczesnej dbałości o zminimalizowanie ewentualnych wad tego typu badań. Kwestionariusze zaimplementowane zostały w systemie ankietowym należącym do Uniwersytetu Łódzkiego: <http://ankiety.uni.lodz.pl>, zaś zaproszenie do udziału wraz z linkiem przekierowującym do ankiety on-line zamieszczałam na forach internetowych oraz na portalach społecznościowych, bądź też przekazywałam ją osobom badanym bezpośrednio. Po zapoznaniu się z opisem i celami badania oraz po wyrażeniu stosownych zgód (na udział w badaniu oraz na przetwarzanie minimalnej ilości danych potrzebnych do realizacji badania) uczestnicy wypełnili opisane wcześniej narzędzia w zrandomizowanej kolejności. Ze względu na dość długi czas potrzebny na wypełnienie wszystkich kwestionariuszy (około 30-40 min), zdecydowałam się zastosować powszechnie w badaniach ankietowych pytania mające na celu

kontrolę uwagi osób wypełniających, tzw. *attention checks* (Abbey i Meloy, 2017), aby móc później wykluczyć z analiz odpowiedzi niższej jakości. W badaniu wzięło udział 421 osób, jednak po wykluczeniu danych osób niespełniających kryterium uwagowego w ostatecznej próbie znalazło się 390 osób w wieku od 18 do 38 lat ($M = 23,26$), w tym 199 kobiet, 185 mężczyzn, oraz 6 osób deklarujących inną identyfikację płciową. Większość próby stanowiły osoby studiujące, mieszkające w dużych miastach oraz pozostające w związku romantycznym w momencie badania (szczegółowy rozkład zmiennych demograficznych przedstawiony jest w tabelach 19-21).

Tabela 19

Liczebności podgrup wyróżnionych ze względu na stopień wykształcenia

Wykształcenie	n	%
Podstawowe/zawodowe	2	0,51
Wyższe - nie studiuję	64	16,41
Wyższe - studiuję	31	7,95
Średnie - nie studiuję	66	16,92
Średnie - studiuję	227	58,21

Tabela 20

Liczebności podgrup wyróżnionych ze względu na miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania	n	%
Duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców)	247	63,33
Mniejsze miasto (poniżej 100 tys. mieszkańców)	90	23,08
Wieś	53	13,59

Tabela 21

Liczebności podgrup wyróżnionych ze względu na pozostawanie w związku romantycznym

Czy obecnie jesteś w związku?	n	%
Nie	191	48,97
Tak - dłużej niż rok	159	40,77
Tak - krócej niż rok	40	10,26

4.3.3.2. Narzędzia

Narcissistic Personality Inventory (NPI-13)

Nasilenie cechy narcyzmu wielkościowego zmierzyłam za pomocą polskiej adaptacji (Żemojtel-Piotrowska i in., 2019) skróconej wersji (Gentile i in., 2013) kwestionariusza NPI-40 (Raskin i Terry, 1988). NPI-13 składa się z 13 par twierdzeń opisujących różne sytuacje, uczucia i postawy. Z każdej pary osoba badana ma wybrać jedną, która bardziej go/ją opisuje. Narzędzie mierzy trzy przejawy narcyzmu wielkościowego: przywództwo/autorytet („Nalegam, by okazywano należny mi szacunek”), wielkościowy ekshibicjonizm („Lubię patrzeć na siebie w lustrze”) oraz roszczeniowość/eksploatacyjność („Ludzie zawsze zdają się uznawać moją władzę”). Dla potrzeb niniejszej analizy zdecydowałam się na użycie jedynie ogólnego wyniku narcyzmu wielkościowego.

Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS)

Narzędzie do pomiaru cechy narcyzmu wrażliwego (Hendin i Cheek, 1997) w polskiej wersji językowej (Czarna i in., 2014) składa się z 10 twierdzeń, do których badani ustosunkowują się na skali od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*) do 5 (*zdecydowanie się zgadzam*). Przykładowe twierdzenia to np. „Często interpretuję uwagi innych w osobisty sposób”; „Moje uczucia łatwo urazić drwiną czy lekceważącymi uwagami ze strony innych”. Dla potrzeb niniejszej analizy użyłam ogólnego wyniku narcyzmu wrażliwego.

Levenson Self-Report Psychopathy Scale (LSRP)

Do pomiaru cechy subklinicznej psychopatii wykorzystałam skalę Michaela Levensona (Levenson i in., 1995) w polskiej wersji językowej (Rogoza i Ciecuch, 2020). Narzędzie liczy 26 twierdzeń mierzących wskaźniki cech psychopatii pierwotnej (np. „W walce o sukces przetrwają tylko najlepsi, a przegrani mnie nie obchodzą”) i wtórnej (np. „Ludzie, którzy są na

tyle głupi aby dać się oszukać, są sami sobie winni”). Odpowiedzi podawane są na skali od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*) do 4 (*zdecydowanie się zgadzam*). Dla potrzeb niniejszej analizy zdecydowałam się na osobne użycie skal pierwotnej i wtórnej psychopatii.

Skala makiawelizmu MACH IV

Skala makiawelizmu MACH IV (Christie i Geis, 1970; polska wersja za: Pospiszyl, 2000) składa się z 20 twierdzeń diagnostycznych dla makiawelizmu (np. „Nigdy nie mów nikomu o prawdziwych powodach twojego postępowania, chyba że uznasz to za pożyteczne”). Odpowiedzi podawane są na skali od 1 (*całkowicie się nie zgadzam*) do 7 (*całkowicie się zgadzam*). W analizie wyników posłużyłam się wynikiem ogólnym skali.

Zestaw winiet SEIP-Q

Jest to narzędzie samoopisowe autorstwa Emila Coccaro i in. (2009; 2017) w adaptacji własnej (patrz rozdział 4.2). Składa się z ośmiu winiet opisujących niejednoznaczne sytuacje związane z różnego rodzaju prowokacjami – połowa z nich dotyczy prowokacji relacyjnych (np. bycie zignorowanym przez grupę osób), a połowa nierelacyjnych (zwanych przez autorów instrumentalnymi, np. bycie oblanym gorącą kawą). W każdej z winiet badany ma za zadanie wyobrazić sobie daną sytuację prowokacji (zawierającą element interpretacyjnej niejednoznaczności), a następnie odpowiada na szereg pytań związanych z tym wyobrażeniem. Pytania te mają za zadanie mierzyć szereg procesów psychicznych uwzględnionych w modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji. Odpowiedzi podawane są na skalach od 0 do 3.

Reactive-Proactive Aggression Scale for Adults (RPQ-A)

Do pomiaru ogólnej proaktywnej i reaktywnej agresji wykorzystałam kwestionariusz RPQ (Brugman i in., 2017; Raine i in., 2006) w polskiej wersji opracowanej przez Zbigniewa

Małysza (2020). Osoby badane określają częstotliwość podejmowania danego zachowania na skali od 0 (*nigdy*), poprzez 1 (*czasami*), do 2 (*często*). Podskalę agresji reaktywnej tworzy 12 twierdzeń (np. „Używać siły fizycznej, aby zmusić innych do robienia tego, co chcesz”), zaś agresji reaktywnej – 11 twierdzeń (np. „Krzyżeć na innych, gdy cię zirytowali”). W niniejszej analizie posłużyłam się wynikami obu skal.

Kwestionariusz Agresji Relacyjnej

Do pomiaru stosowanej agresji relacyjnej (proaktywnej, reaktywnej i romantycznej) wykorzystałam Kwestionariusz Agresji Relacyjnej (Morales i Crick, 1998; Murray-Close i in., 2010), w tłumaczeniu i adaptacji własnej. Zadaniem badanych jest odpowiedzenie na 16 twierdzeń (np. „Gdy nie jestem gdzieś zaproszony(a) przez grupę ludzi, przestaję uwzględniać te osoby w moich późniejszych planach towarzyskich”) przy użyciu skali od 0 (*w ogóle nieprawdziwe*) do 4 (*całkowicie prawdziwe*). W niniejszej analizie posłużyłam się wynikiem wszystkich trzech skal (przejawów) AR.

4.3.4. Wyniki

4.3.4.1. Statystyki opisowe i analizy wstępne

W pierwszej kolejności dokonałam inspekcji podstawowych właściwości zmiennych użytych w badaniu. Narcyzm wrażliwy był dodatnio, lecz słabo skorelowany z narcyzmem wielkościowym ($r = 0,128$, $p = 0,012$), oraz psychopatią pierwotną ($r = 0,141$, $p = 0,005$), silniej zaś z psychopatią wtórną ($r = 0,348$, $p < 0,001$) oraz makiawelizmem ($r = 0,294$, $p < 0,001$). Narcyzm wielkościowy korelował dodatnio z psychopatią pierwotną ($r = 0,294$, $p < 0,001$) oraz słabo z makiawelizmem ($r = 0,140$, $p = 0,006$). Dodatnia korelacja wystąpiła również pomiędzy psychopatią wtórną i pierwotną ($r = 0,302$, $p < 0,001$), a także makiawelizmem i psychopatią pierwotną ($r = 0,592$, $p < 0,001$) i wtórną ($r = 0,325$, $p < 0,001$). Wynika z tego, że najsilniej nachodzącymi na siebie konstruktami w bieżącej próbie był makiawelizm i psychopatia

pierwotna, potwierdzając tym samym doniesienia o wysokim skorelowaniu tych cech (Sharpe i in., 2021).

Tabela 22 przedstawia statystyki opisowe oraz wyniki analiz porównań między płciowych² w zakresie cech „Ciemnej Triady” oraz wskaźników agresji. Kobiety uzyskały istotnie wyższe niż mężczyźni wyniki na skalach narcyzmu (zarówno wielkościowego jak i wrażliwego, $d = 0,21$) oraz romantycznej agresji relacyjnej ($d = 0,52$), niższe zaś na skali psychopatii pierwotnej ($d = -0,84$) oraz makiawelizmu ($d = -0,66$). Porównania między płciowe zaprezentowane w tabeli 23 wskazują, że kobiety uzyskały istotnie wyższy niż mężczyźni średni wynik na skali atrybucji instrumentalnych w odpowiedzi na prowokacje relacyjne ($d = 0,22$) i bezpośrednie ($d = 0,54$), a także atrybucji życzliwych w odpowiedzi na prowokacje relacyjne ($d = 0,38$) i bezpośrednie ($d = 0,52$) oraz negatywne reakcje emocjonalne na prowokacje relacyjne ($d = 0,42$) i bezpośrednie ($d = 0,31$). Innymi słowy, kobiety w obliczu obu rodzajów prowokacji interpersonalnych zdają się doświadczać więcej emocji negatywnych, mimo to wybierają bardziej instrumentalny bądź życzliwy sposób interpretacji czyjegoś zachowania niż przedstawiciele płci męskiej.

W przypadku winiet z prowokacjami relacyjnymi (tabela 24), kobiety uzyskały wyższy wynik od mężczyzn w zakresie ocenianego prawdopodobieństwa wdrożenia w życie ($d = 0,25$), słuszności ($d = 0,37$), oraz oczekiwań ($d = 0,44$) względem reakcji społecznie akceptowanej. W przypadku prowokacji o bezpośrednim charakterze (tabela 25) kobiety uzyskały wyższe wyniki na skali wdrożenia w życie reakcji społecznie akceptowanej, ale również wdrożenia w życie reakcji agresywnej relacyjnej ($d = 0,38$), słuszności reakcji społecznie akceptowanej ($d = 0,29$), oraz oczekiwań względem reakcji społecznie akceptowanej ($d = 0,22$). Z kolei mężczyźni ocenili wyżej niż kobiety prawdopodobieństwo wdrożenia przez siebie reakcji bezpośrednio

---

² Z uwagi na liczebność grup porównałam jedynie kobiety i mężczyzn, wyłączając z analiz grupę osób identyfikujących się poza binarnym podziałem płci.

agresywnej ($d = -0,44$) oraz jej słusność ($d = -0,50$), własną skuteczność w jej stosowaniu ($d = -0,38$) oraz oczekiwania co do niej ($d = -0,48$).

Tabela 22

Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 1

Narzędzie	Zmienna	M	SD	Min	Max	Skośność	α	Kobiety		Mężczyźni		t	df	p	d Cohena
								M	SD	M	SD				
HSNS	Narcyzm wrażliwy	3,21	0,58	1,50	4,90	-0,07	0,66	3,26	0,62	3,14	0,55	2,032	382	0,043	0,21
NPI-13	Narcyzm wielkościowy	0,29	0,20	0,00	0,92	0,429	0,66	0,31	0,20	0,27	0,19	2,008	382	0,045	0,21
LSRP	Psychopatia pierwotna	2,03	0,50	1,00	3,69	0,513	0,85	1,85	0,42	2,24	0,50	-8,208	382	<0,001	-0,84
	Psychopatia wtórna	2,14	0,46	1,10	3,50	0,243	0,65	2,10	0,45	2,18	0,47	-1,593	382	0,112	-0,16
MACH-IV	Makiawelizm	3,92	0,62	2,30	6,10	0,314	0,72	3,74	0,59	4,13	0,59	-6,436	382	<0,001	-0,66
	Proaktywna agresja relacyjna	0,51	0,55	0,00	3,40	1,732	0,67	0,47	0,49	0,58	0,62	-1,904	382	0,058	-0,19
KAR	Reaktywna agresja relacyjna	0,95	0,63	0,00	3,33	0,772	0,68	0,94	0,61	0,97	0,67	-0,434	382	0,664	-0,04
	Romantyczna agresja relacyjna	0,69	0,66	0,00	3,00	0,972	0,64	0,84	0,66	0,51	0,62	3,882	221	<0,001	0,52
RPQ-A	Ogólna agresja proaktywna	2,04	2,48	0,00	24,00	3,623	0,77	1,83	1,72	2,32	3,10	-1,952	382	0,052	-0,20
	Ogólna agresja reaktywna	7,94	3,69	0,00	22,00	0,463	0,77	8,15	3,36	7,74	4,01	1,103	382	0,271	0,11

Uwaga. Pogrubioną czcionką zaznaczone są istotne różnice średnich między kobietami i mężczyznami.

Tabela 23

Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 2

Zmienne	M	SD	Min	Max	Skośność	α	Kobiety		Mężczyźni		t	df	p	d Cohena
							M	SD	M	SD				
Atrybucje wrogie - prowokacje relacyjne	1,49	0,50	0,00	3,00	0,122	0,77	1,47	0,53	1,52	0,47	-0,908	382	0,364	-0,09
Atrybucje wrogie - prowokacje bezpośrednie	0,92	0,44	0,00	2,50	0,358	0,74	0,90	0,44	0,94	0,44	-0,777	382	0,438	-0,08
Atrybucje instrumentalne - prowokacje relacyjne	2,28	0,39	0,75	3,00	0,265	0,32	2,32	0,37	2,24	0,41	2,162	382	0,031	0,22
Atrybucje instrumentalne - prowokacje bezpośrednie	2,27	0,38	0,50	3,00	-0,422	0,50	2,37	0,35	2,17	0,38	5,279	382	<0,001	0,54
Atrybucje życzliwe - prowokacje relacyjne	1,59	0,56	0,00	3,00	-0,428	0,53	1,69	0,56	1,48	0,54	3,693	382	<0,001	0,38
Atrybucje życzliwe - prowokacje bezpośrednie	1,94	0,50	0,00	3,00	-0,495	0,52	2,06	0,48	1,81	0,49	5,074	382	<0,001	0,52
Negatywna reakcja emocjonalna - prowokacje relacyjne	2,06	0,45	0,75	3,00	-0,061	0,70	2,16	0,46	1,97	0,43	4,084	382	<0,001	0,42
Negatywna reakcja emocjonalna - prowokacje bezpośrednie	1,74	0,47	0,50	3,00	-0,317	0,69	1,81	0,50	1,67	0,43	3,059	382	0,002	0,31

Uwaga. Pogrubioną czcionką zaznaczone są istotne różnice średnich między kobietami i mężczyznami.

Tabela 24

Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 3

Zmienne	M	SD	Min	Max	Skośność	α	Kobiety		Mężczyźni		t	df	p	d Cohena	
							M	SD	M	SD					
WINIETY Z PROWOKACJAMI RELACYJNYMI	Wdrożenie w życie reakcji społecznie akceptowanej	1,64	0,58	0,00	3,00	-0,275	0,56	1,69	0,59	1,55	0,54	2,454	382	0,015	0,25
	Wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej	0,76	0,52	0,00	3,00	0,911	0,56	0,78	0,50	0,76	0,53	0,347	382	0,729	0,04
	Wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie	1,58	0,66	0,00	3,00	-0,047	0,67	1,64	0,66	1,53	0,65	1,737	382	0,083	0,18
	Ocena słuszności reakcji społecznie akceptowanej	2,12	0,47	0,50	3,00	-0,621	0,54	2,20	0,46	2,03	0,46	3,580	382	<0,001	0,37
	Ocena słuszności reakcji bezpośrednio agresywnej	0,66	0,42	0,00	2,75	0,845	0,56	0,65	0,39	0,68	0,44	-0,529	382	0,597	-0,05
	Ocena słuszności reakcji agresywnej relacyjnie	1,21	0,54	0,00	3,00	0,316	0,65	1,18	0,53	1,25	0,55	-1,235	382	0,218	-0,13
	Ocena własnej skuteczności – reakcja akceptowana społecznie	1,50	0,57	0,00	3,00	-0,109	0,52	1,49	0,58	1,49	0,55	-0,147	382	0,884	-0,01
	Ocena własnej skuteczności – reakcja bezpośrednio agresywna	0,86	0,54	0,00	2,75	0,611	0,58	0,89	0,52	0,84	0,55	0,937	382	0,349	0,10
	Ocena własnej skuteczności – reakcja agresywna relacyjnie	1,50	0,68	0,00	3,00	-0,046	0,68	1,52	0,68	1,48	0,69	0,656	382	0,513	0,07
	Oczekiwania względem reakcji społecznie akceptowanej	1,68	0,42	0,25	2,75	-0,211	0,85	1,76	0,44	1,58	0,38	4,274	382	<0,001	0,44
	Oczekiwania względem reakcji bezpośrednio agresywnej	0,65	0,29	0,00	1,56	0,329	0,73	0,65	0,27	0,65	0,31	-0,170	382	0,865	-0,02
	Oczekiwania względem reakcji agresywnej relacyjnie	0,93	0,34	0,00	2,13	0,01	0,74	0,94	0,33	0,93	0,35	0,304	382	0,761	0,03

Uwaga. Pogrubioną czcionką zaznaczone są istotne różnice średnich między kobietami i mężczyznami.

Tabela 25

Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 4

Zmienne	M	SD	Min	Max	Skośność	α	Kobiety		Mężczyźni		t	df	p	d Cohena	
							M	SD	M	SD					
WINIETY Z PROWOKACJAMI BEZPOŚREDNIMI	Wdrożenie w życie reakcji społecznie akceptowanej	2,15	0,47	0,25	3,00	-0,424	0,34	2,21	0,48	2,08	0,45	2,818	382	0,005	0,29
	Wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej	0,77	0,56	0,00	2,75	0,572	0,62	0,66	0,53	0,90	0,57	-4,308	382	<0,001	-0,44
	Wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie	0,89	0,54	0,00	2,75	0,370	0,60	0,99	0,55	0,79	0,52	3,709	382	<0,001	0,38
	Ocena słuszności reakcji społecznie akceptowanej	2,47	0,40	0,75	3,00	-0,881	0,52	2,52	0,38	2,41	0,41	2,836	382	0,005	0,29
	Ocena słuszności reakcji bezpośrednio agresywnej	0,59	0,43	0,00	2,25	0,602	0,61	0,49	0,39	0,70	0,45	-4,908	382	<0,001	-0,50
	Ocena słuszności reakcji agresywnej relacyjnie	0,64	0,39	0,00	2,00	0,306	0,60	0,65	0,41	0,64	0,38	0,196	382	0,845	0,02
	Ocena własnej skuteczności – reakcja akceptowana społecznie	1,91	0,55	0,50	3,00	-0,168	0,52	1,88	0,56	1,93	0,54	-0,895	382	0,371	-0,09
	Ocena własnej skuteczności – reakcja bezpośrednio agresywna	0,83	0,59	0,00	3,00	0,518	0,69	0,73	0,57	0,95	0,60	-3,714	382	<0,001	-0,38
	Ocena własnej skuteczności – reakcja agresywna relacyjnie	0,97	0,58	0,00	2,75	0,348	0,64	1,03	0,58	0,92	0,58	1,788	382	0,075	0,18
	Oczekiwania względem reakcji społecznie akceptowanej	1,90	0,38	0,50	2,88	-0,183	0,80	1,94	0,38	1,86	0,37	2,109	382	0,036	0,22
	Oczekiwania względem reakcji bezpośrednio agresywnej	0,71	0,31	0,06	1,88	0,586	0,73	0,64	0,27	0,79	0,33	-4,729	382	<0,001	-0,48
	Oczekiwania względem reakcji agresywnej relacyjnie	0,63	0,28	0,00	1,75	0,279	0,71	0,64	0,29	0,63	0,27	0,267	382	0,789	0,03

Uwaga. Pogrubioną czcionką zaznaczone są istotne różnice średnich między kobietami i mężczyznami.

4.3.4.2. Analiza związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej

Poniższe analizy służyły odpowiedzi na pytania oraz weryfikacji hipotez dotyczących związków pomiędzy narcyzmem, psychopatią i makiawelizmem a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej. Analiza korelacji (tabela 26) ujawniła istnienie dodatnich związków o różnej sile pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej, zarówno ogólnej jak i relacyjnej. Spośród analizowanych zmiennych, jedynie romantyczna agresja relacyjna nie była związana istotnie z cechami narcyzmu wielkościowego, psychopatii pierwotnej oraz makiawelizmu, korelowała jednak dość silnie z narcyzmem wrażliwym i psychopatią wtórną ($r > 0,3$; $p < 0,001$). Wbrew wcześniejszym założeniom, zarówno narcyzm wrażliwy, jak i wielkościowy były dodatnio związane z proaktywną i reaktywną agresją relacyjną, z czego wyższa korelacja dotyczyła narcyzmu wrażliwego i reaktywnej AR w porównaniu z proaktywną jej formą, jednak różnica ta nie uzyskiwała statystycznej istotności ($z = 1,027$; $p = 0,304$). Ogólna agresja reaktywna korelowała najsilniej z psychopatią wtórną ($r = 0,370$; $p < 0,001$), zaś najslabiej z narcyzmem wielkościowym ($r = 0,171$, $p < 0,001$) Ogólna agresja proaktywna była związana silniej z makiawelizmem i psychopatią pierwotną niż z miarami narcyzmu wrażliwego ($z = 3,599$; $p < 0,001$ oraz $z = 4,240$, $p < 0,001$), wielkościowego ($z = 2,507$, $p = 0,012$ oraz $z = 3,815$; $p < 0,001$), a także silniej z psychopatią pierwotną niż wtórną ($z = 2,628$; $p < 0,01$). Z kolei relacyjna odmiana agresji proaktywnej korelowała z psychopatią wtórną w niemal takim samym stopniu co psychopatia pierwotna ($r = 0,401$; $p < 0,001$ vs $r = 0,387$, $p < 0,001$).

Tabela 26

Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej

Zmienne	Narcyzm wrażliwy	Narcyzm wielkościowy	Psychopatia pierwotna	Psychopatia wtórna	Makiawelizm
Proaktywna agresja relacyjna	0,277***	0,229***	0,387***	0,401***	0,274***
Reaktywna agresja relacyjna	0,341***	0,261***	0,350***	0,384***	0,284***
Romantyczna agresja relacyjna	0,371***	0,093	0,074	0,306***	0,065
Ogólna agresja proaktywna	0,163**	0,212***	0,424***	0,283***	0,368***
Ogólna agresja reaktywna	0,297***	0,171***	0,242***	0,370***	0,230***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,3$).

4.3.4.3. Analiza związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a mechanizmami modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji

Zgodnie z wynikami przedstawionymi w tabeli 27, stosowanie wrogich atrybucji (zarówno w odpowiedzi na prowokacje relacyjne, jak i bezpośrednie) korelowało dodatnio ze wszystkimi z zastosowanych miar cech „Ciemnej Triady”, z wyjątkiem narcyzmu wielkościowego. Co więcej, wbrew wcześniejszym oczekiwaniom, wielkościowa odmiana narcyzmu nie wykazywała istotnych związków również z atrybucjami życzliwymi i instrumentalnymi (tabele 28 i 29), posiadanie tej cechy nie współwystępowało także z wystąpieniem negatywnej reakcji emocjonalnej na zaprezentowane prowokacje (tabela 30). Potwierdziło się za to zakładane wcześniej dodatnie powiązanie pomiędzy stosowaniem atrybucji wrogich a narcyzmem wrażliwym, psychopatią wtórna i makiawelizmem.

Tabela 27

Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a dokonywaniem atrybucji wrogich

Zmienne	Atrybucje wrogie – winiety z prowokacjami relacyjnymi	Atrybucje wrogie – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	Atrybucje wrogie – wszystkie winiety
Narcyzm wrażliwy	0,268 ***	0,189 ***	0,256 ***
Narcyzm wielkościowy	0,003	0,002	0,003
Psychopatia pierwotna	0,153 **	0,180 ***	0,183 ***
Psychopatia wtórna	0,169 ***	0,154 **	0,179 ***
Makiawelizm	0,282 ***	0,218 ***	0,279 ***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,2$).

Większość cech CT wykazała ujemne związki z dokonywaniem atrybucji życzliwych (tabela 28), które mogą być uznane za pewnego rodzaju odwrotność atrybucji o wrogim charakterze. Z mniejszą częstotliwością stosowania atrybucji życzliwych w największym stopniu współwystępowało natężenie cechy psychopatii pierwotnej ($-0,182 < r < -0,220$; $p < 0,001$) oraz makiawelizmu ($-0,226 < r < -0,226$; $p < 0,001$)

Tabela 28

Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a dokonywaniem atrybucji życzliwych

Zmienne	Atrybucje życzliwe – winiety z prowokacjami relacyjnymi	Atrybucje życzliwe – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	Atrybucje życzliwe – wszystkie winiety
Narcyzm wrażliwy	-0,177***	-0,096	-0,160**
Narcyzm wielkościowy	-0,055	-0,011	-0,040
Psychopatia pierwotna	-0,182***	-0,202***	-0,220***
Psychopatia wtórna	-0,091	-0,066	-0,091
Makiawelizm	-0,230***	-0,226***	-0,263***

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,2$).

Tylko niektóre z cech CT okazały się ujemnie korelować z dokonywaniem atrybucji instrumentalnych (tabela 29). Wśród nich znalazły się psychopatia pierwotna (jedynie dla prowokacji bezpośrednich; $r < -0,224$; $p < 0,001$), psychopatia wtórna (jedynie dla prowokacji bezpośrednich; $r < -0,165$; $p < 0,01$), a także makiawelizm (jedynie dla prowokacji bezpośrednich; $r < -0,167$; $p < 0,001$).

Tabela 29

Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a dokonywaniem atrybucji

Zmienne	Atrybucje instrumentalne – winiety z prowokacjami relacyjnymi	Atrybucje instrumentalne – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	Atrybucje instrumentalne – wszystkie winiety
Narcyzm wrażliwy	0,007	0,032	0,023
Narcyzm wielkościowy	0,048	0,065	0,068
Psychopatia pierwotna	-0,089	-0,224***	-0,187***
Psychopatia wtórna	-0,061	-0,165**	-0,135**
Makiawelizm	-0,012	-0,167***	-0,106*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,2$).

Doświadczanie negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne i bezpośrednie (tabela 30) korelowało dodatnio z większością analizowanych cech CT, w szczególności z narcyzmem wrażliwym ($0,412 < r < 0,357$; $p < 0,001$) i psychopatią wtórną ($0,200 < r < 0,212$; $p < 0,001$), co zgodne jest z postawionymi wcześniej hipotezami. Słabsze, lecz wciąż istotne dodatnie korelacje wystąpiły także w przypadku negatywnych reakcji emocjonalnych i makiawelizmu ($r \sim 0,150$). W przedstawionej analizie korelacji negatywne reakcje emocjonalne nie wykazały żadnych istotnych związków z narcyzmem wielkościowym ani psychopatią pierwotną.

Tabela 30

Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje relacyjne i bezpośrednie

Zmienne	Negatywna reakcja em. – winiety z prowokacjami relacyjnymi	Negatywna reakcja em. – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	Negatywna reakcja em. – wszystkie winiety
Narcyzm wrażliwy	0,412***	0,357***	0,417***
Narcyzm wielkościowy	0,016	-0,045	-0,017
Psychopatia pierwotna	-0,073	-0,008	-0,043
Psychopatia wtórna	0,200***	0,212***	0,223***
Makiawelizm	0,138**	0,149**	0,156**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,3$).

Zgodnie z postawioną wcześniej hipotezą, zmienne dotyczące oceny reakcji społecznie akceptowanej na prowokacje były ujemnie skorelowane z większością miar cech „Ciemnej Triady” (tabele 31 i 32). Wyjątek stanowił narcyzm wielkościowy, który korelował dodatnio z prawdopodobieństwem wdrożenia w życie, oceną własnej skuteczności, oraz oczekiwaniami względem reakcji społecznie akceptowanej ($r \sim 0,150$). Oznacza to, że narcyzi wielkościowi jako jedyni spośród przedstawicieli cech CT deklarują pozytywny stosunek do reagowania w sposób nieagresywny, jednak dotyczy to jedynie prowokacji bezpośrednich, a nie relacyjnych (w ich przypadku narcyzm wielkościowy w ogóle nie koreluje z oceną reakcji akceptowanej społecznie). W przypadku prowokacji relacyjnych, najsilniejsze korelacje wystąpiły między narcyzmem wrażliwym a prawdopodobieństwem wdrożenia w życie reakcji agresywnej relacyjnie (związek dodatni, $r \sim 0,3$), a także między makiawelizmem a wdrożeniem w życie reakcji społecznie akceptowanej oraz oczekiwaniami wobec reakcji społecznie akceptowanej (związek ujemny, $r \sim -0,3$). W przypadku prowokacji bezpośrednich, najsilniejsze dodatnie korelacje wystąpiły w przypadku związku psychopatii pierwotnej z prawdopodobieństwem wdrożenia w życie oraz pozytywnych oczekiwań wobec reakcji bezpośrednio agresywnej ($r \sim 0,3$).

Tabela 31

Korelacje pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a zmiennymi dotyczącymi oceny zachowania (reakcji) na prowokacje relacyjne

Zmienna	Narcyzm wrażliwy	Narcyzm wielkościowy	Psychopatia pierwotna	Psychopatia wtórna	Makiawelizm
Wdrożenie w życie reakcji społecznie akceptowanej	-0,079	-0,068	-0,203***	-0,176***	-0,342***
Wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej	0,182***	0,162**	0,212***	0,187***	0,257***
Wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie	0,340***	0,143**	0,164**	0,212***	0,259***
Ocena słuszności reakcji społecznie akceptowanej	0,037	0,069	-0,120*	-0,100*	-0,223***
Ocena słuszności reakcji bezpośrednio agresywnej	0,083	0,172***	0,239***	0,116*	0,250***
Ocena słuszności reakcji agresywnej relacyjnie	0,154**	0,128*	0,234***	0,097	0,276***
Ocena własnej skuteczności – reakcja akceptowana społecznie	-0,166***	-0,004	-0,055	-0,155**	-0,246***
Ocena własnej skuteczności – reakcja bezpośrednio agresywna	0,110*	0,262***	0,227***	0,160**	0,204***
Ocena własnej skuteczności – reakcja agresywna relacyjnie	0,248***	0,151**	0,195***	0,208***	0,237***
Oczekiwania względem reakcji społecznie akceptowanej	-0,100*	0,084	-0,150**	-0,191***	-0,328***
Oczekiwania względem reakcji bezpośrednio agresywnej	0,020	0,272***	0,251***	0,031	0,138**
Oczekiwania względem reakcji agresywnej relacyjnie	0,091	0,199***	0,229***	0,086	0,162**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,3$).

Tabela 32

Korelacje pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a zmiennymi dotyczącymi oceny zachowania (reakcji) na prowokacje bezpośrednie

Zmienna	Narcyzm wrażliwy	Narcyzm wielkościowy	Psychopatia pierwotna	Psychopatia wtórna	Makiawelizm	
WINIETY Z PROWOKACJAMI BEZPOŚREDNIMI	Wdrożenie w życie reakcji społecznie akceptowanej	-0,049	0,129*	-0,132**	-0,189***	-0,226***
	Wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej	0,194***	0,145**	0,309***	0,220***	0,279***
	Wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie	0,248***	0,147**	0,098	0,202***	0,106*
	Ocena słuszności reakcji społecznie akceptowanej	0,039	0,099	-0,104*	-0,096	-0,105*
	Ocena słuszności reakcji bezpośrednio agresywnej	0,054	0,086	0,265***	0,191***	0,256***
	Ocena słuszności reakcji agresywnej relacyjnie	0,059	0,130*	0,186***	0,126 *	0,132**
	Ocena własnej skuteczności – reakcja akceptowana społecznie	-0,209***	0,108*	0,049	-0,199***	-0,136**
	Ocena własnej skuteczności – reakcja bezpośrednio agresywna	0,114*	0,176***	0,292***	0,154**	0,228***
	Ocena własnej skuteczności – reakcja agresywna relacyjnie	0,232***	0,159**	0,149**	0,210***	0,127*
	Oczekiwania względem reakcji społecznie akceptowanej	-0,124*	0,133**	-0,133**	-0,223***	-0,198***
	Oczekiwania względem reakcji bezpośrednio agresywnej	0,028	0,183***	0,328***	0,092	0,231***
	Oczekiwania względem reakcji agresywnej relacyjnie	0,079	0,230***	0,235***	0,143**	0,104*

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Pogrubioną czcionką zaznaczono wybrane najsilniejsze korelacje ($>0,3$).

4.3.4.4. Analiza mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania

informacji jako możliwych predyktorów agresji proaktywnej i reaktywnej

W celu eksploracyjnego zbadania, które z mechanizmów modelu SEIP mogą stanowić istotne predyktory różnych przejawów agresji, posłużyłam się metodą wielokrotnej hierarchicznej regresji liniowej, polegającą na dodawaniu nowych zmiennych w kolejnych blokach (Lewis, 2007; Tabachnick i Fidell, 2007). W każdym z modeli zdecydowałam się na zastosowanie metody wprowadzania oraz podzieliłam zmienne na trzy osobne grupy (bloki): model pierwszy zawsze zawierał zmienną dotyczącą płci (kodowaną dychotomicznie w schemacie 0 = kobieta, 1 = mężczyzna), w modelu drugim do płci dochodziły zmienne związane z atrybucjami oraz negatywną reakcją emocjonalną (jako kilka pierwszych i bardziej „automatycznych” etapów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji), zaś model trzeci dołączał do nich zmienne związane z oceną zachowania. Dzięki takiemu rozwiązaniu możliwe było zaobserwowanie, jak kolejno dodawane zmienne modyfikują predykcyjne właściwości modelu przy jednoczesnej kontroli zmiennych wprowadzanych w poprzednich blokach.

Tabela 33 przedstawia wyniki takiej analizy dla reaktywnej agresji relacyjnej jako zmiennej objaśnianej. Ostateczny model (model 3) był dobrze dopasowany do danych ($F(9, 11,870)$, $p < 0,001$) i wyjaśniał 20,3% wariancji reaktywnej AR. Na podstawie standaryzowanych współczynników beta zaobserwowałam, że pozytywnymi predyktorami reaktywnej AR są: płeć męska, odczuwana negatywna reakcja emocjonalna na prowokacje relacyjne, prawdopodobieństwo wdrożenia w życie reakcji agresywnej relacyjnie w odpowiedzi na relacyjną prowokację, a także wyższe oczekiwania względem takiej właśnie reakcji.

Tabela 33

Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory reaktywnej agresji relacyjnej

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Skoryg. <i>R</i> ²	ΔR^2
<i>Model 1</i>						-0,002	0,000
pleć	0,028	0,065	0,022	0,434	0,664		
<i>Model 2</i>						0,076	0,088
pleć	0,086	0,066	0,068	1,304	0,193		
Atrybucje wrogie	0,170	0,071	0,135	2,387	0,017		
Atrybucje instrumentalne -	-0,018	0,082	-0,011	-0,224	0,823		
Atrybucje życzliwe -	0,037	0,068	0,029	0,540	0,590		
Negatywna reakcja emocjonalna	0,312	0,077	0,224	4,032	0,000		
<i>Model 3</i>						0,203	0,134
pleć	0,136	0,062	0,107	2,193	0,029		
Atrybucje wrogie	0,013	0,070	0,010	0,183	0,855		
Atrybucje instrumentalne	-0,030	0,076	-0,019	-0,399	0,690		
Atrybucje życzliwe	0,077	0,064	0,061	1,204	0,229		
Negatywna reakcja emocjonalna	0,189	0,079	0,136	2,394	0,017		
Wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie	0,429	0,096	0,444	4,496	0,000		
Ocena słuszności reakcji agresywnej relacyjnie	-0,101	0,090	-0,086	-1,123	0,262		
Ocena własnej skuteczności – reakcja agresywna relacyjnie	-0,081	0,083	-0,087	-0,979	0,328		
Oczekiwania względem reakcji agresywnej relacyjnie	0,295	0,122	0,157	2,421	0,016		

Zmienna objaśniana: Reaktywna agresja relacyjna

Pleć: 0 = kobieta, 1 = mężczyzna

Model 1: $F(1, 0,189)$, $p = 0,664$; Model 2: $F(5, 7,340)$, $p < 0,001$; Model 3: $F(9, 11,870)$, $p < 0,001$

W tabeli 34 znajdują się wyniki hierarchicznej analizy regresji dla proaktywnej agresji relacyjnej jako zmiennej objaśnianej. Podobnie jak w poprzedniej analizie, ostateczny model (model 3) był dobrze dopasowany do danych ($F(9, 8,714)$, $p < 0,001$) i wyjaśniał 15,3% wariacji proaktywnej AR. Na podstawie standaryzowanych współczynników beta można stwierdzić, że pozytywnymi predyktorami reaktywnej AR są: pleć męska, atrybucje wrogie, prawdopodobieństwo wdrożenia w życie reakcji agresywnej relacyjnie w odpowiedzi na

relacyjną prowokację, a także wyższe oczekiwania względem takiej właśnie reakcji. Z kolei atrybucje instrumentalne okazały się negatywnie przewidywać proaktywną agresję relacyjną w bieżącej próbie.

Tabela 34

Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory proaktywnej agresji relacyjnej

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Skoryg. <i>R</i> ²	ΔR^2
<i>Model 1</i>						0,007	0,009
pleć	0,108	0,057	0,097	1,904	0,058		
<i>Model 2</i>						0,085	0,088
pleć	0,116	0,058	0,104	2,015	0,045		
Atrybucje wrogie	0,229	0,062	0,206	3,675	0,000		
Atrybucje instrumentalne -	-0,151	0,071	-0,107	-2,118	0,035		
Atrybucje życzliwe -	0,007	0,060	0,006	0,111	0,912		
Negatywna reakcja	0,162	0,067	0,133	2,407	0,017		
emocjonalna							
<i>Model 3</i>						0,153	0,076
pleć	0,154	0,056	0,139	2,753	0,006		
Atrybucje wrogie	0,137	0,063	0,124	2,169	0,031		
Atrybucje instrumentalne	-0,164	0,069	-0,116	-2,383	0,018		
Atrybucje życzliwe	0,028	0,058	0,025	0,482	0,630		
Negatywna reakcja emocjonalna	0,080	0,071	0,065	1,113	0,266		
Wdrożenie w życie reakcji	0,322	0,086	0,380	3,737	0,000		
agresywnej relacyjnie							
Ocena słuszności reakcji	-0,132	0,081	-0,128	-1,624	0,105		
agresywnej relacyjnie							
Ocena własnej skuteczności –	-0,090	0,075	-0,110	-1,206	0,229		
reakcja agresywna relacyjnie							
Oczekiwania względem reakcji	0,252	0,110	0,154	2,294	0,022		
agresywnej relacyjnie							

Zmienna objaśniana: Proaktywna agresja relacyjna

Płeć: 0 = kobieta, 1 = mężczyzna

Model 1: $F(1, 3,626)$, $p = 0,058$; Model 2: $F(5, 8,116)$, $p < 0,001$; Model 3: $F(9, 8,714)$, $p < 0,001$

Tabela 35 przedstawia wyniki hierarchicznej analizy regresji dla romantycznej agresji relacyjnej jako zmiennej objaśnianej. Model 3 (ostatni) również był dobrze dopasowany do danych ($F(9, 6,671)$, $p < 0,001$) i wyjaśniał niecałe 19% wariancji romantycznej AR. Na podstawie standaryzowanych współczynników beta można stwierdzić, że predyktorem tego rodzaju agresji jest płeć żeńska, atrybucje wrogie (pozytywny predyktor) oraz prawdopodobieństwo wdrożenia w życie reakcji agresywnej (pozytywny predyktor).

Tabela 35

Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory romantycznej agresji relacyjnej

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Skoryg. R^2	ΔR^2
<i>Model 1</i>						0,060	0,064
pleć	-0,335	0,086	-0,253	-3,882	0,000		
<i>Model 2</i>						0,124	0,080
pleć	-0,306	0,088	-0,230	-3,471	0,001		
Atrybucje wrogie	0,259	0,096	0,195	2,701	0,007		
Atrybucje instrumentalne -	-0,098	0,118	-0,053	-0,833	0,406		
Atrybucje życzliwe -	0,121	0,089	0,090	1,357	0,176		
Negatywna reakcja emocjonalna	0,202	0,100	0,145	2,021	0,045		
<i>Model 3</i>						0,187	0,076
pleć	-0,214	0,087	-0,161	-2,457	0,015		
Atrybucje wrogie	0,155	0,101	0,117	1,538	0,125		
Atrybucje instrumentalne	-0,129	0,114	-0,070	-1,134	0,258		
Atrybucje życzliwe	0,147	0,086	0,110	1,707	0,089		
Negatywna reakcja emocjonalna	0,097	0,105	0,069	0,922	0,358		
Wdrożenie w życie reakcji agresywnej relacyjnie	0,444	0,138	0,425	3,229	0,001		
Ocena słuszności reakcji agresywnej relacyjnie	-0,230	0,123	-0,184	-1,872	0,063		
Ocena własnej skuteczności – reakcja agresywna relacyjnie	-0,116	0,117	-0,110	-0,991	0,323		
Oczekiwania względem reakcji agresywnej relacyjnie	0,263	0,165	0,135	1,591	0,113		

Zmienna objaśniana: Romantyczna agresja relacyjna

Płeć: 0 = kobieta, 1 = mężczyzna

Model 1: $F(1, 15,069)$, $p < 0,001$; Model 2: $F(5, 7,301)$, $p < 0,001$; Model 3: $F(9, 6,671)$, $p < 0,001$

Model regresji zbudowany dla ogólnej agresji reaktywnej jako zmiennej objaśnianej (tabela 36) wykazywał dobre dopasowanie do danych ($F(9, 8,008)$, $p < 0,001$) i wyjaśniał 14,1% wariacji ogólnej agresji reaktywnej. Na podstawie standaryzowanych współczynników beta można stwierdzić, że pozytywnymi predyktorami tego rodzaju agresji są negatywna reakcja emocjonalna w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie oraz prawdopodobieństwo wdrożenia w życie reakcji bezpośrednio agresywnej.

Tabela 36

Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory ogólnej agresji reaktywnej

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Skoryg. R^2	ΔR^2
<i>Model 1</i>						0,001	0,003
płeć	-0,416	0,377	-0,056	-1,103	0,271		
<i>Model 2</i>						0,083	0,091
płeć	-0,184	0,382	-0,025	-0,483	0,629		
Atrybucje wrogie	1,159	0,472	0,139	2,455	0,015		
Atrybucje instrumentalne -	0,655	0,546	0,067	1,199	0,231		
Atrybucje życzliwe -	-0,361	0,431	-0,049	-0,836	0,404		
Negatywna reakcja emocjonalna	1,600	0,423	0,205	3,777	<0,001		
<i>Model 3</i>						0,141	0,067
płeć	-0,518	0,379	-0,070	-1,364	0,173		
Atrybucje wrogie	0,834	0,470	0,100	1,773	0,077		
Atrybucje instrumentalne	0,642	0,538	0,066	1,194	0,233		
Atrybucje życzliwe	-0,053	0,424	-0,007	-0,124	0,901		
Negatywna reakcja emocjonalna	1,057	0,430	0,135	2,460	0,014		
Wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej	1,312	0,563	0,200	2,332	0,020		
Ocena słuszności reakcji bezpośrednio agresywnej	-0,178	0,605	-0,021	-0,295	0,768		
Ocena własnej skuteczności – reakcja bezpośrednio agresywna	0,976	0,502	0,158	1,942	0,053		
Oczekiwania względem reakcji bezpośrednio agresywnej	-1,083	0,820	-0,090	-1,321	0,187		

Zmienna objaśniana: Ogólna agresja reaktywna

Płeć: 0 = kobieta, 1 = mężczyzna

Model 1: $F(1, 1,218)$, $p = 0,217$; Model 2: $F(5, 7,893)$, $p < 0,001$; Model 3: $F(9, 8,008)$, $p < 0,001$

W tabeli 37 znajdują się wyniki hierarchicznej analizy regresji dla ogólnej agresji proaktywnej jako zmiennej objaśnianej. W tym przypadku również ostateczny model (model 3) był dobrze dopasowany do danych ($F(9, 6,962)$, $p < 0,001$) i wyjaśniał 12,3% wariacji proaktywnej agresji ogólnej. Na podstawie standaryzowanych współczynników beta można stwierdzić, że jedynym istotnym i dodatnim predyktorem tego rodzaju agresji jest dokonywanie wrogich atrybucji.

Tabela 37

Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory ogólnej agresji proaktywnej

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Skoryg. R^2	ΔR^2
<i>Model 1</i>						0,007	0,010
płeć	0,495	0,254	0,099	1,952	0,052		
<i>Model 2</i>						0,074	0,077
płeć	0,344	0,259	0,069	1,327	0,185		
Atrybucje wrogie	1,347	0,320	0,239	4,202	0,000		
Atrybucje instrumentalne -	-0,693	0,371	-0,105	-1,869	0,062		
Atrybucje życzliwe -	0,033	0,293	0,007	0,114	0,909		
Negatywna reakcja emocjonalna	0,167	0,287	0,032	0,580	0,562		
<i>Model 3</i>						0,123	0,057
płeć	0,120	0,259	0,024	0,464	0,643		
Atrybucje wrogie	1,119	0,321	0,198	3,484	0,001		
Atrybucje instrumentalne	-0,627	0,367	-0,095	-1,705	0,089		
Atrybucje życzliwe	0,249	0,290	0,050	0,860	0,390		
Negatywna reakcja emocjonalna	-0,110	0,293	-0,021	-0,375	0,708		
Wdrożenie w życie reakcji bezpośrednio agresywnej	0,695	0,384	0,157	1,809	0,071		
Ocena słuszności reakcji bezpośrednio agresywnej	0,635	0,413	0,110	1,538	0,125		
Ocena własnej skuteczności – reakcja bezpośrednio agresywna	0,439	0,343	0,105	1,278	0,202		
Oczekiwania względem reakcji bezpośrednio agresywnej	-0,974	0,560	-0,120	-1,739	0,083		

Zmienna objaśniana: Ogólna agresja proaktywna

Płeć: 0 = kobieta, 1 = mężczyzna

Model 1: $F(1, 3,810)$, $p = 0,052$; Model 2: $F(5, 7,154)$, $p < 0,001$; Model 3: $F(9, 6,962)$, $p < 0,001$

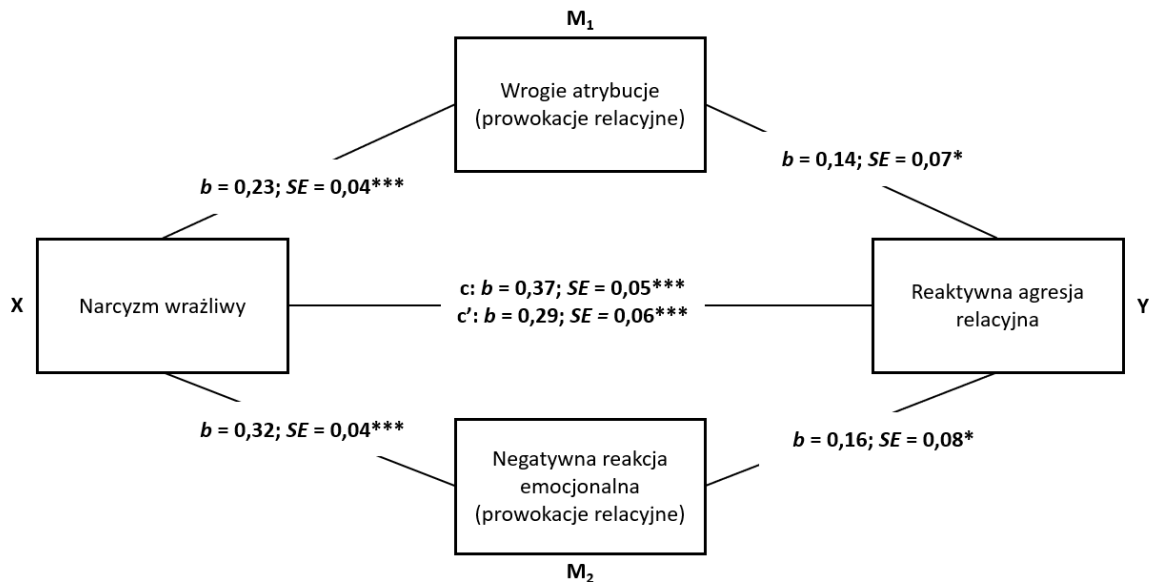
4.3.4.5. Mechanizmy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji jako mediatory związków między cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej

W celu weryfikacji hipotez o pośredniczącym charakterze mechanizmów modelu SEIP w związkach pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej, przeprowadziłam serię analiz mediacyjnych przy pomocy makra PROCESS 4.1 do SPSS (model 4; A. F. Hayes, 2022), które pozwala na testowanie istotności efektu pośredniego przy użyciu metody bootstrappingu (10000 próbek we wszystkich testowanych modelach) ze skorygowanymi przedziałami ufności (95% *PU*). Efekty mediacji uznaje się w tej metodzie za istotne tylko wtedy, gdy wartości efektów pośrednich znajdują się w 95-procentowym przedziale ufności niezawierającym zera. Testowana liczebność próby (390) może być uznana za wystarczającą do przeprowadzenia analizy mediacji z więcej niż dwoma równoległymi mediatorami przy założeniu mocy 0,90 oraz średniej wielkości efektu (współczynnik standaryzowany regresji 0,25) (Schoemann i in., 2017). W zależności od hipotezy, testowałam jednoczesny udział dwóch, trzech, bądź czterech równoległych mediatorów. Ponieważ zmienne objaśniane dotyczą pro- lub reaktywnej funkcji agresji relacyjnej bądź ogólnej, testowałam zmienne dotyczące prowokacji relacyjnych jedynie w odniesieniu do agresji relacyjnej, zaś ogólnych – w odniesieniu do agresji ogólnej.

W pierwszej kolejności przetestowałam model, w którym dokonywanie wrogich atrybucji oraz negatywna reakcja emocjonalna miały mediować związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a wskaźnikami agresji reaktywnej (ogólnej i relacyjnej) oraz romantycznej agresji relacyjnej (rysunki 5, 6 oraz 7).

Rysunek 5

Związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne

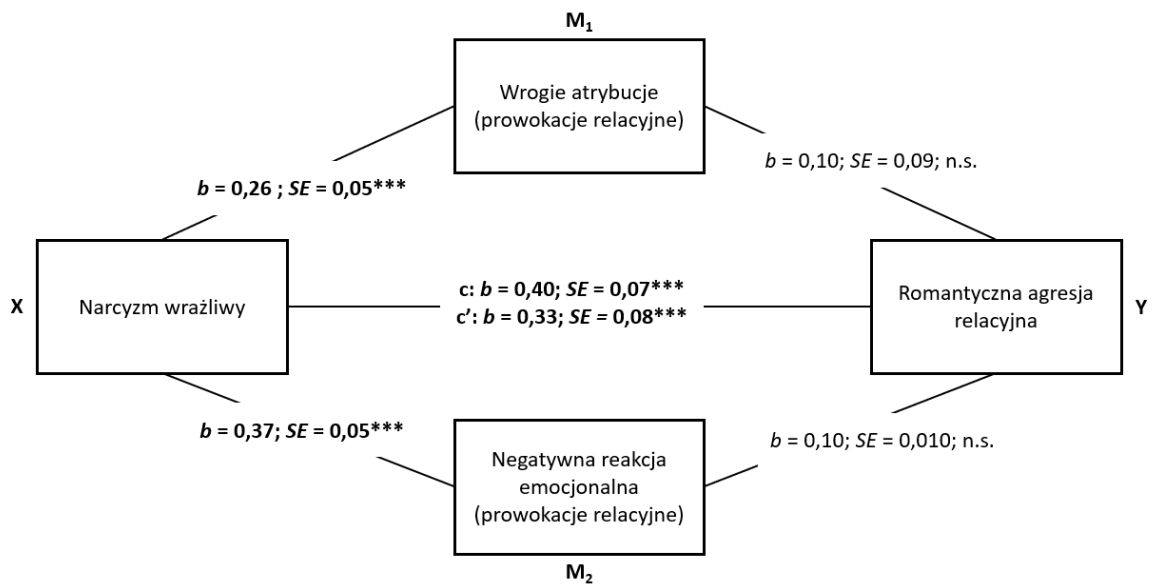

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W przypadku tego modelu wystąpił istotny całkowity efekt pośredni ($b = 0,08; SE = 0,03; 95\% PU: [0,029; 0,143]$) oraz istotny efekt pośredni jednego z mediatorów, tj. negatywnej reakcji emocjonalnej ($b = 0,05; SE = 0,03; 95\% PU: [0,002; 0,105]$), zaś drugi z mediatorów – wrogie atrybucje – okazał się nie pośredniczyć w związku pomiędzy narcyzmem wrażliwym a reaktywną agresją relacyjną ($b = 0,03; SE = 0,02; 95\% PU: [-0,002; 0,074]$). Innymi słowy, narcyzm wrażliwy wiąże się z częstszym stosowaniem reaktywnej AR, ponieważ narcyzi typu wrażliwego doświadczają bardziej negatywnych reakcji emocjonalnych na prowokacje relacyjne, nie zaś ze względu na stosowane przez nich wrogie atrybucje.

Rysunek 6

Związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne

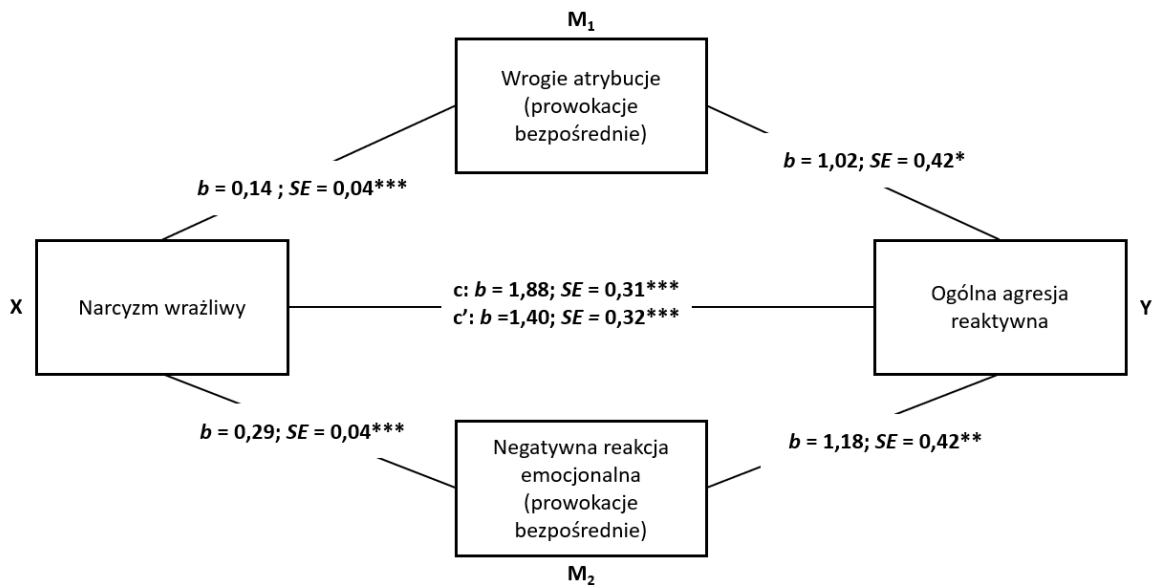

*** $p < 0,001$

Mimo wystąpienia pojedynczych istotnych ścieżek w powyższym modelu (rysunek 6), świadczących o bezpośrednich dodatnich związkach między narcyzmem wrażliwym a pozostałymi zmiennymi), całkowity efekt pośredni narcyzmu wrażliwego na romantyczną agresję relacyjną okazał się nieistotny ($b = 0,06$; $SE = 0,04$; 95% PU : [-0,005; 0,142]). Nie potwierdziła się również mediacyjna rola żadnego z mediatorów, tj. wrogich atrybucji ($b = 0,03$; $SE = 0,03$; 95% PU : [-0,0218; 0,080]) ani negatywnej reakcji emocjonalnej ($b = 0,04$; $SE = 0,04$; 95% PU : [-0,031; 0,114]), co razem świadczy o braku wystąpienia mediacji.

Rysunek 7

Związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne

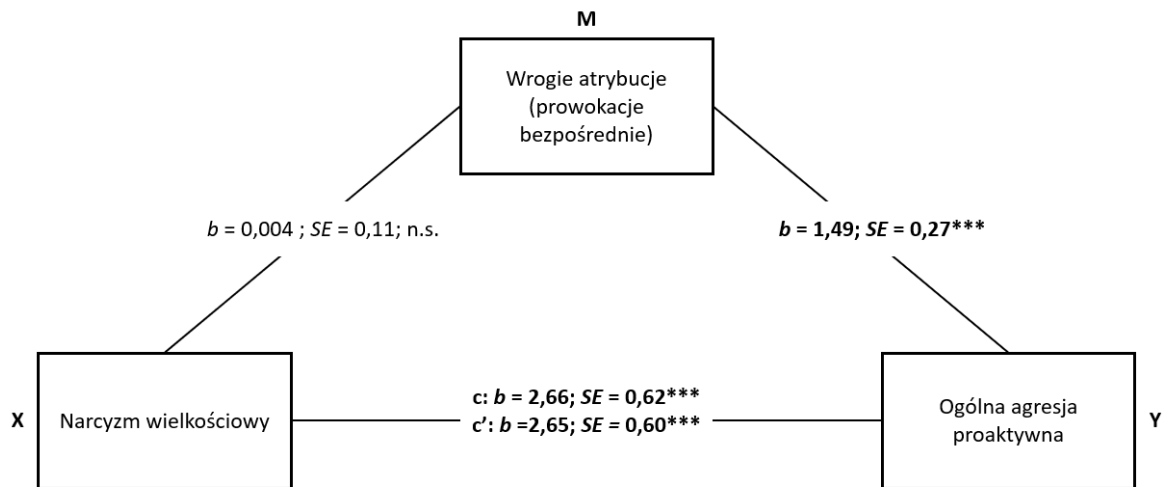

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W przypadku modelu zaprezentowanego na rysunku 7. wystąpił istotny całkowity efekt pośredni ($b = 0,48$; $SE = 0,14$; 95% PU : [0,225; 0,768]) oraz istotny efekt pośredni jednego z mediatorów, tj. negatywnej reakcji emocjonalnej ($b = 0,34$; $SE = 0,24$; 95% PU : [0,071; 0,633]). Wrogie atrybucje nie pośredniczyły w związku pomiędzy narcyzmem wrażliwym a reaktywną agresją relacyjną ($b = 0,15$; $SE = 0,09$; 95% PU : [-0,010; 0,339]). Innymi słowy, narcyzm wrażliwy wiąże się z wyższą ogólną agresją reaktywną, ponieważ narcyzi typu wrażliwego doświadczają bardziej negatywnych reakcji emocjonalnych na prowokacje relacyjne, nie zaś ze względu na stosowane przez nich wrogie atrybucje.

Rysunek 8

Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie

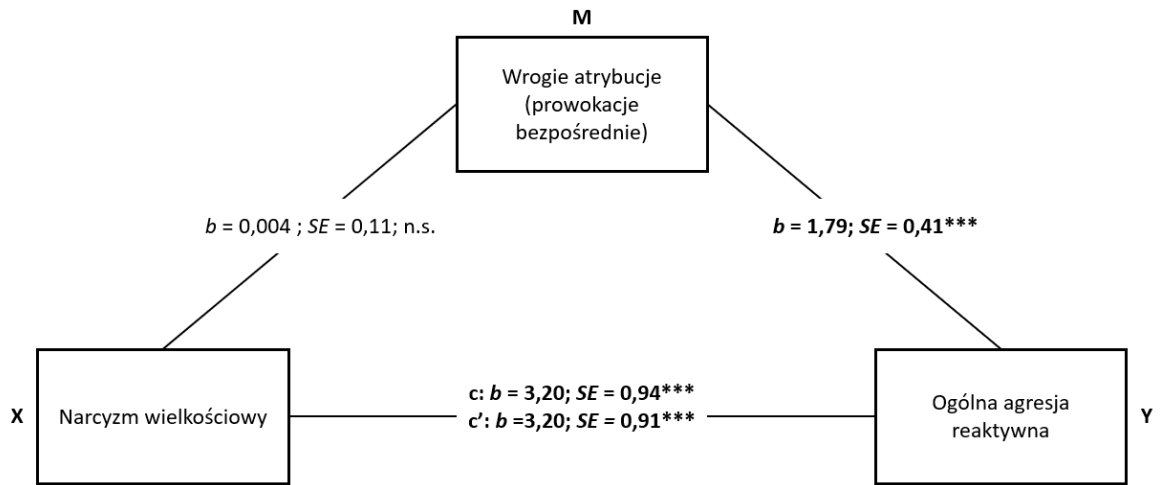

*** $p < 0,001$

Kolejny model (rysunek 8) dotyczył związków pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie. W przypadku tego modelu, pomimo wystąpienia bezpośrednich istotnych związków między większością zmiennych nie zaobserwowałam mediacyjnej roli wrogich atrybucji w związku pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną ($b = 0,006$; $SE = 0,18$; 95% PU : $[-0,337; 0,377]$).

Rysunek 9

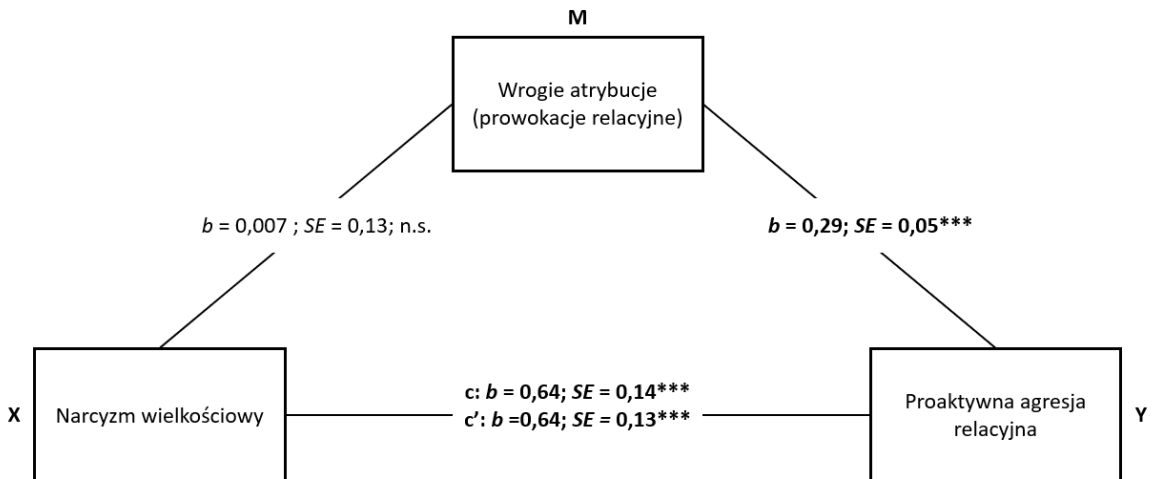
Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie

*** $p < 0,001$

Rysunek 10

Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

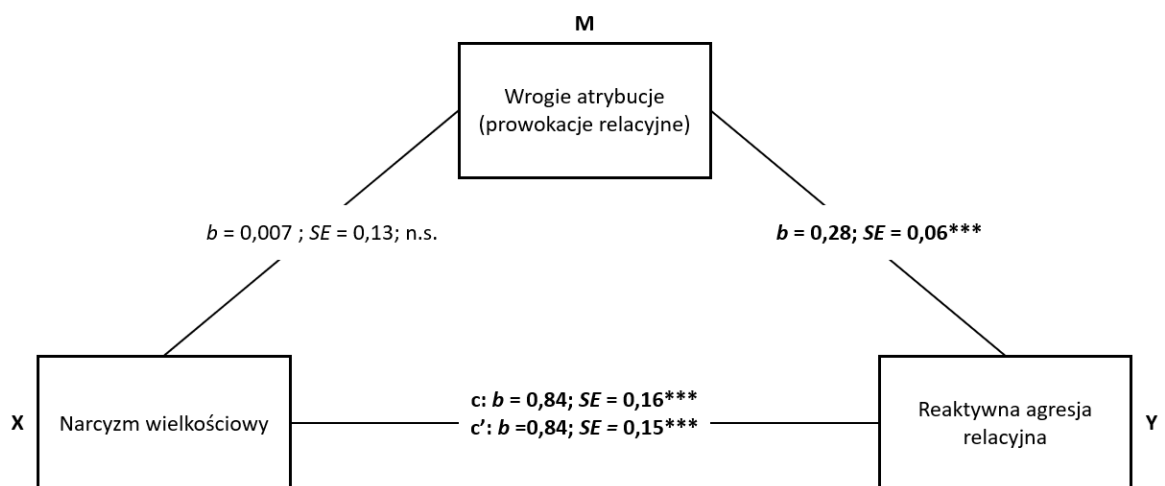

*** $p < 0,001$

Podobny brak mediującej roli wrogich atrybucji zaobserwowałam w przypadku związku narcyzmu wielkościowego z ogólną agresją reaktywną (rysunek 9; efekt pośredni: $b = 0,007$; $SE = 0,21$; 95% PU : [-0,404; 0,440]), a także proaktywną agresją relacyjną (rysunek 10; efekt pośredni: $b = 0,002$; $SE = 0,04$; 95% PU : [-0,072; 0,085]), reaktywną agresją relacyjną (rysunek 11; efekt pośredni: $b = 0,002$; $SE = 0,04$; 95% PU : [-0,070; 0,087]) oraz romantyczną agresją relacyjną (rysunek 12; efekt pośredni: $b = 0,02$; $SE = 0,05$; 95% PU : [-0,083; 0,116]).

Rysunek 11

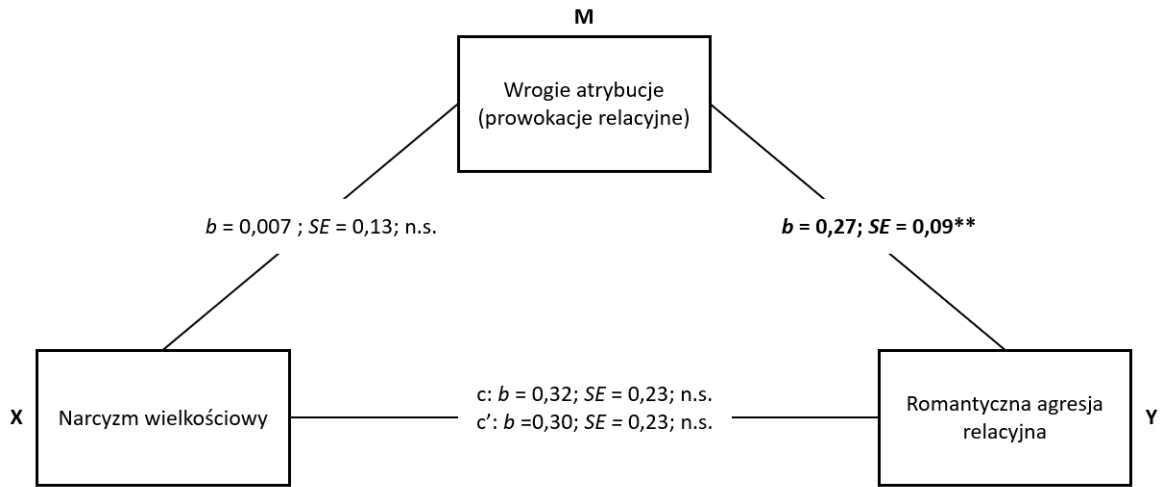
Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

*** $p < 0,001$

Rysunek 12

Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

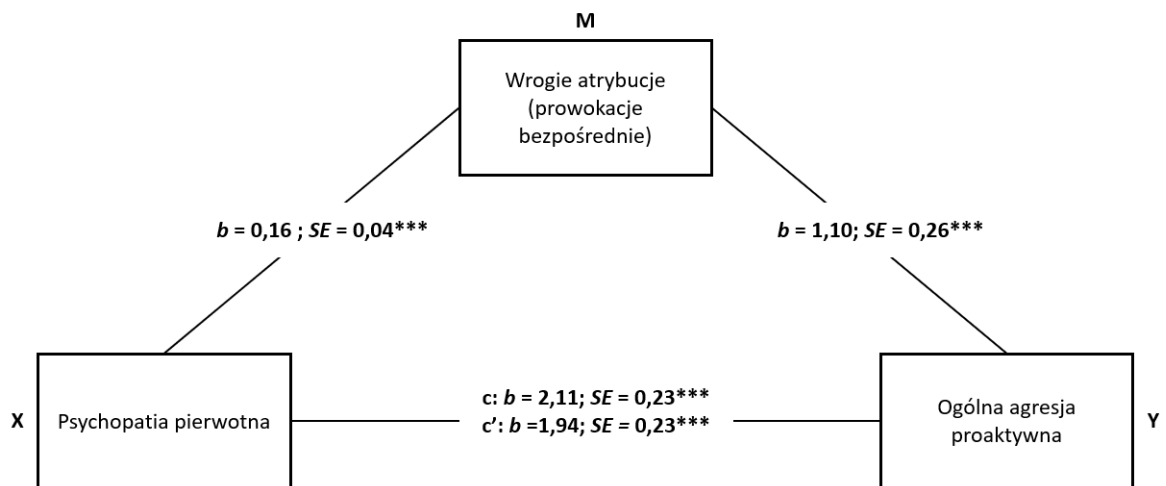

** $p < 0,01$

Modele zaprezentowane na rysunkach 13-17 dotyczą mediującej roli wrogich atrybucji (w reakcji na prowokacje bezpośrednie bądź relacyjne) w związkach pomiędzy psychopatią pierwotną a miarami agresji proaktywnej i reaktywnej (ogólnej bądź relacyjnej/romantycznej).

Rysunek 13

Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a romantyczną ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie

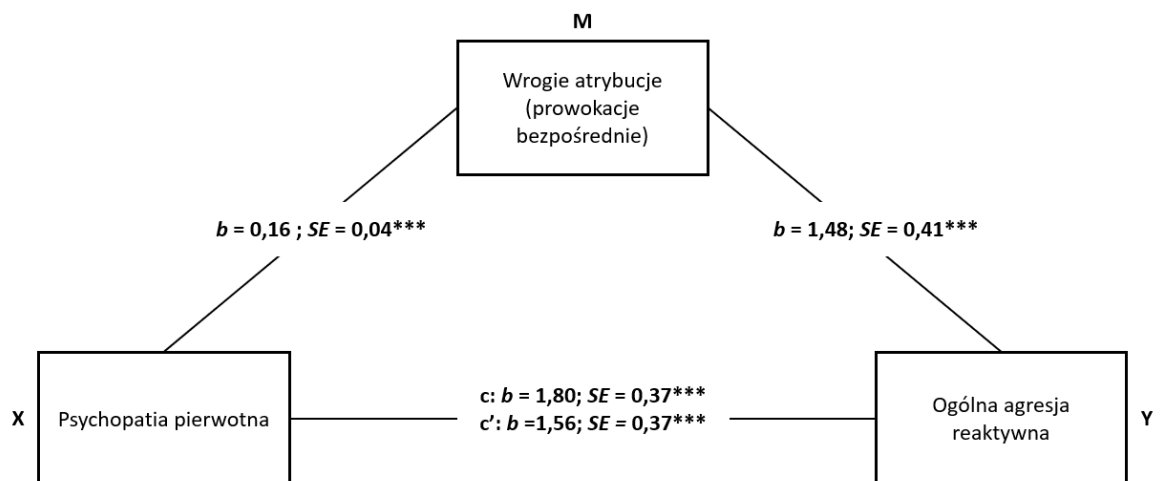
*** $p < 0,001$

Istnienie mediującej roli wrogich atrybucji dokonywanych w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie udało mi się potwierdzić w przypadku związku psychopatii pierwotnej z ogólną agresją proaktywną (rysunek 13; efekt pośredni: $b = 0,18$; $SE = 0,11$; 95% PU : [0,032; 0,434]). Oznacza to, że posiadanie cech psychopatii pierwotnej wiązało się z podejmowaniem agresji proaktywnej *ponieważ* cechy te wiążą się z większą skłonnością do przypisywania ludziom wrogich intencji w sytuacji prowokacji bezpośredniej.

Rysunek 14

Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie

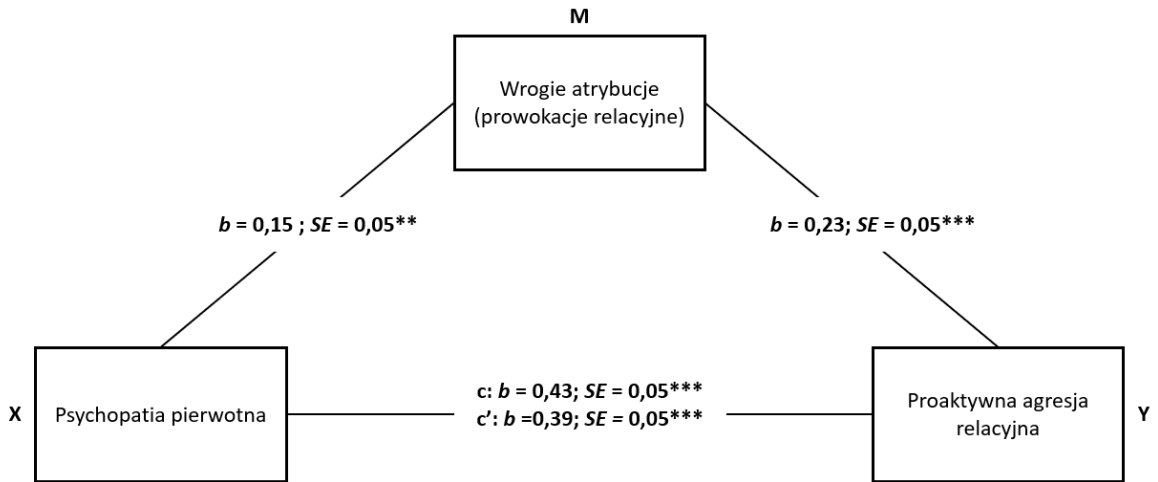

*** $p < 0,001$

Wrogie atrybucje mediowały także w związku psychopatii pierwotnej z ogólną agresją proaktywną (rysunek 14; efekt pośredni: $b = 0,24$; $SE = 0,12$; 95% PU : [0,055; 0,507]). Oznacza to, że posiadanie cech psychopatii pierwotnej wiązało się z podejmowaniem ogólnej agresji reaktywnej, *ponieważ* cechy te wiążą się z większą skłonnością do przypisywania ludziom wrogich intencji w sytuacji prowokacji bezpośredniej.

Rysunek 15

Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

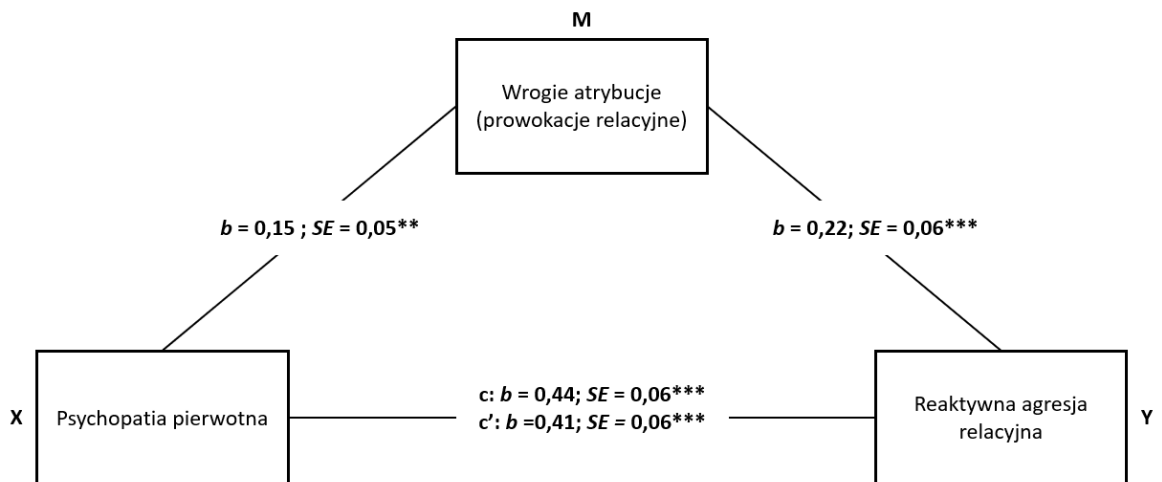

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$

Dokonywanie wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne pośredniczyło również w związku między psychopatią pierwotną a proaktywną agresją relacyjną (rysunek 15; efekt pośredni: $b = 0,04$; $SE = 0,02$; 95% PU : [0,008; 0,074]) i reaktywną agresją relacyjną (rysunek 16, efekt pośredni: $b = 0,03$; $SE = 0,02$; 95% PU : [0,007; 0,075])

Rysunek 16

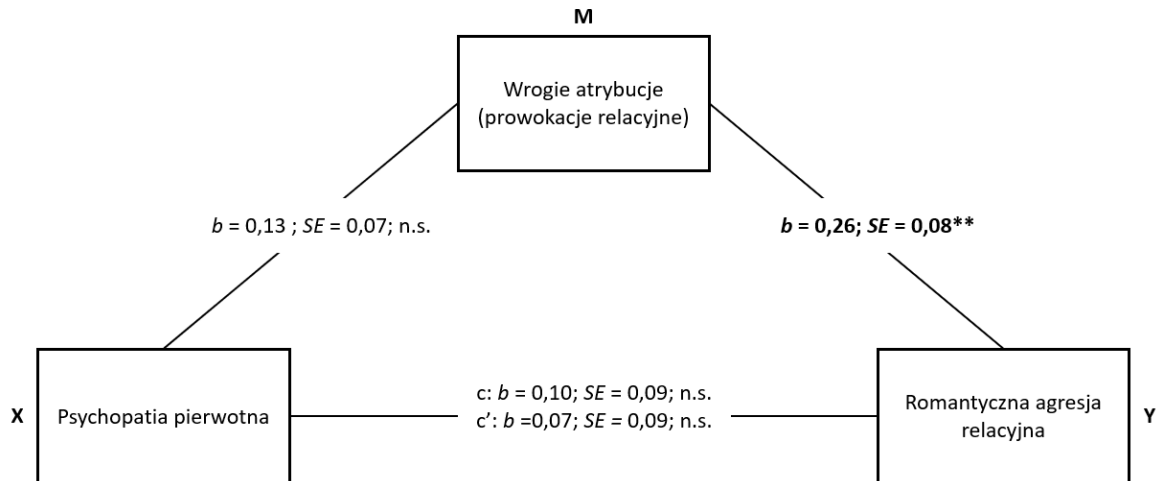
Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$

Rysunek 17

Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

** $p < 0,01$

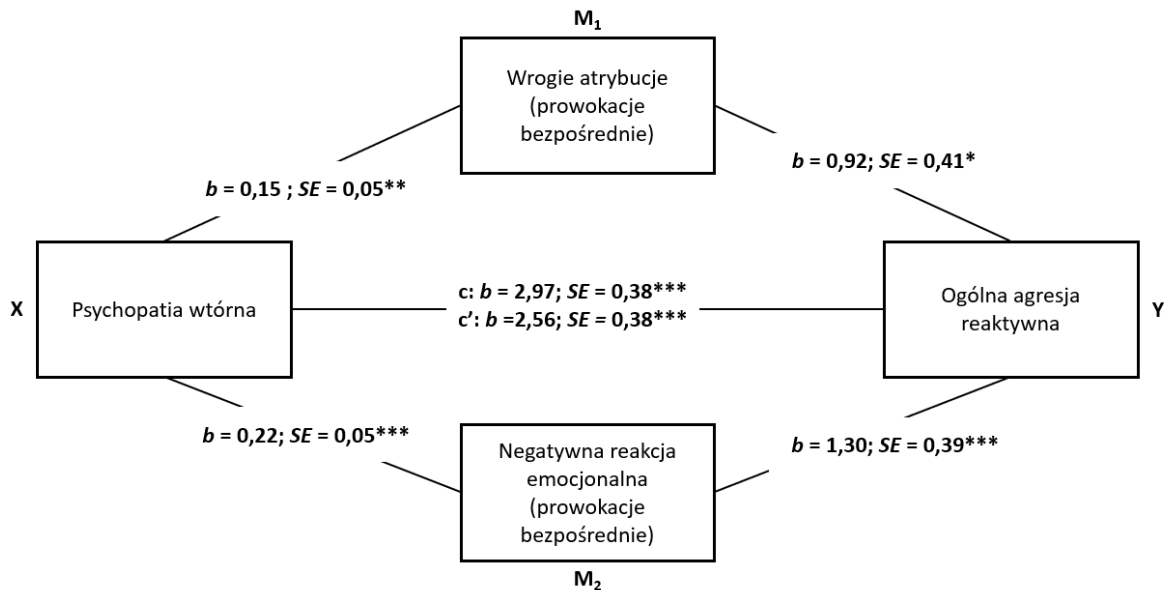
Nie udało mi się potwierdzić istnienia pośredniczącej roli wrogich atrybucji dokonywanych w odpowiedzi na prowokacje relacyjne w przypadku związku psychopatii pierwotnej z romantyczną agresją relacyjną (rysunek 17; efekt pośredni: $b = 0,03$; $SE = 0,02$; 95% PU : [-0,001; 0,085]).

Rysunki 18-20 dotyczą modeli z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje w związku między psychopatią wtórną a różnymi rodzajami agresji. W przypadku modelu dotyczącego ogólnej agresji reaktywnej (rysunek 18) wystąpił istotny całkowity efekt pośredni ($b = 0,42$; $SE = 0,12$; 95% PU : [0,206; 0,688]) oraz istotny efekt pośredni jednego z mediatorów, tj. negatywnej reakcji emocjonalnej ($b = 0,28$; $SE = 0,11$; 95% PU : [0,081; 0,537]), zaś drugi z mediatorów – wrogie atrybucje – okazał się nie pośredniczyć w tym związku ($b = 0,14$; $SE = 0,10$; 95% PU : [-0,010; 0,375]). Innymi słowy, psychopatia wtórna wiąże się z częstszym stosowaniem ogólnej agresji reaktywnej, *ponieważ* osoby z tą cechą osobowości doświadczają bardziej negatywnych reakcji

emocjonalnych na prowokacje bezpośrednie, nie zaś ze względu na stosowane przez nich wrogie atrybucje.

Rysunek 18

Związek pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie

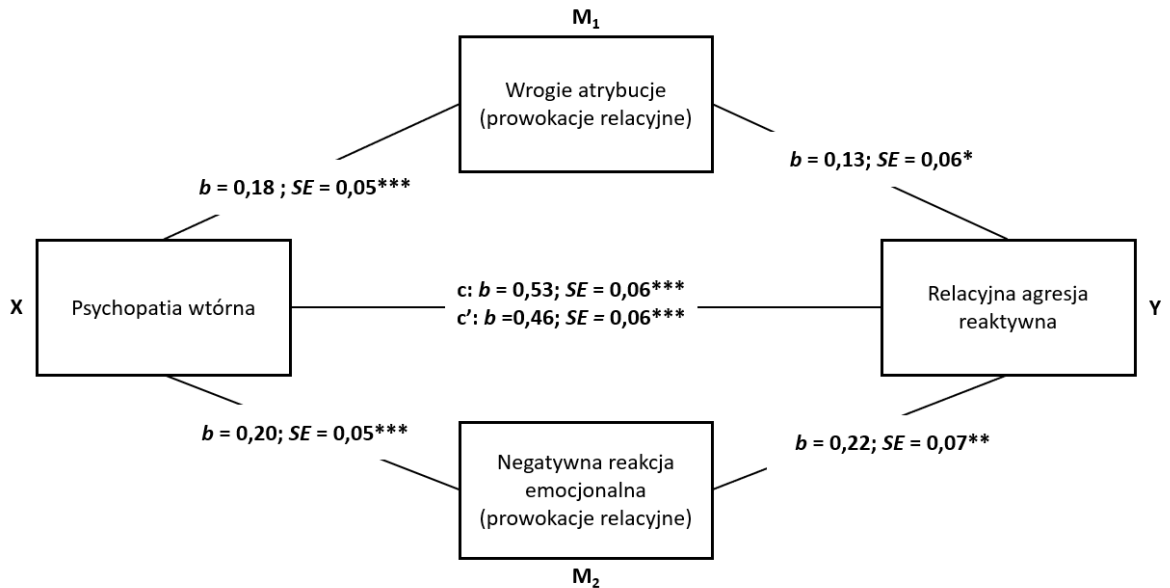

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Podobny schemat dotyczył modelu z reaktywną agresją relacyjną jako zmienną objaśnianą (rysunek 19) – w tym przypadku także wystąpił istotny całkowity efekt pośredni ($b = 0,07$; $SE = 0,02$; 95% PU : [0,032; 0,113]) oraz istotny efekt pośredni jednego z mediatorów, tj. negatywnej reakcji emocjonalnej ($b = 0,04$; $SE = 0,02$; 95% PU : [0,013; 0,082]), zaś drugi z mediatorów – wrogie atrybucje – okazał się nie pośredniczyć w tym związku ($b = 0,02$; $SE = 0,02$; 95% PU : [-0,001; 0,061]).

Rysunek 19

Związek pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną relacyjną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

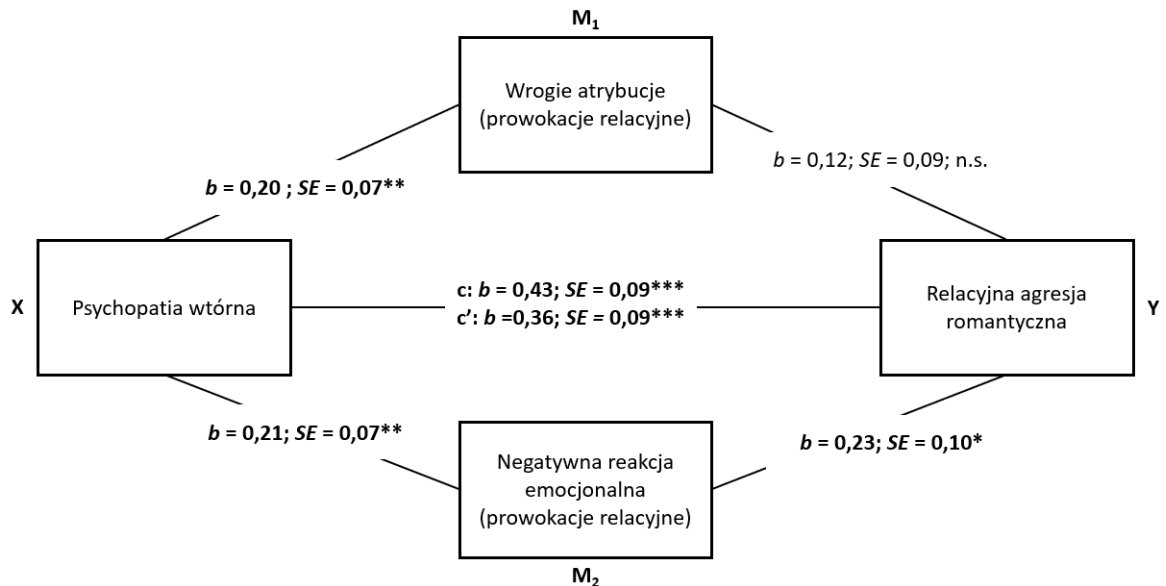

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W przypadku modelu z romantyczną agresją relacyjną jako zmienną objaśnianą (rysunek 20) – ponownie wystąpił istotny całkowity efekt pośredni ($b = 0,07$; $SE = 0,03$; 95% PU : [0,021; 0,141]) oraz istotny efekt pośredni jednego z mediatorów, tj. negatywnej reakcji emocjonalnej ($b = 0,05$; $SE = 0,03$; 95% PU : [0,008; 0,107]), zaś drugi z mediatorów – wrogie atrybucje w odpowiedzi na prowokacje relacyjne – okazał się nie pośredniczyć w tym związku ($b = 0,02$; $SE = 0,02$; 95% PU : [-0,013; 0,070]).

Rysunek 20

Związek pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną relacyjną agresją romantyczną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

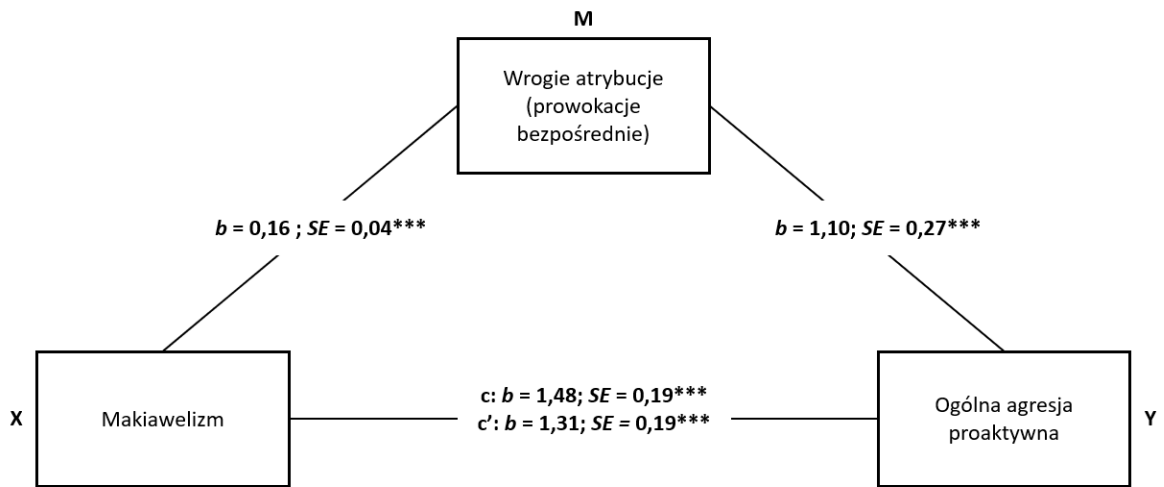

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W modelach zaprezentowane na rysunkach 21-25 testowałam hipotetyczną mediującą rolę wrogich atrybucji (w odpowiedzi na prowokacje relacyjne bądź bezpośrednio) w związku pomiędzy makiawelizmem a różnymi rodzajami agresji. Istnienie takiej mediacji udało się potwierdzić we wszystkich zakładanych przypadkach, tj. dokonywanie wrogich atrybucji wyjaśniało związki pomiędzy cechą makiawelizmu a ogólną agresją proaktywną (efekt pośredni: $b = 0,17$; $SE = 0,09$; 95% PU : [0,038; 0,386]), ogólną agresją reaktywną ($b = 0,22$; $SE = 0,10$; 95% PU : [0,065; 0,449]), relacyjną agresją proaktywną ($b = 0,05$; $SE = 0,02$; 95% PU : [0,020; 0,093]), relacyjną agresją reaktywną ($b = 0,05$; $SE = 0,02$; 95% PU : [0,012; 0,086]), oraz romantyczną agresją relacyjną ($b = 0,07$; $SE = 0,03$; 95% PU : [0,019; 0,129]).

Rysunek 21

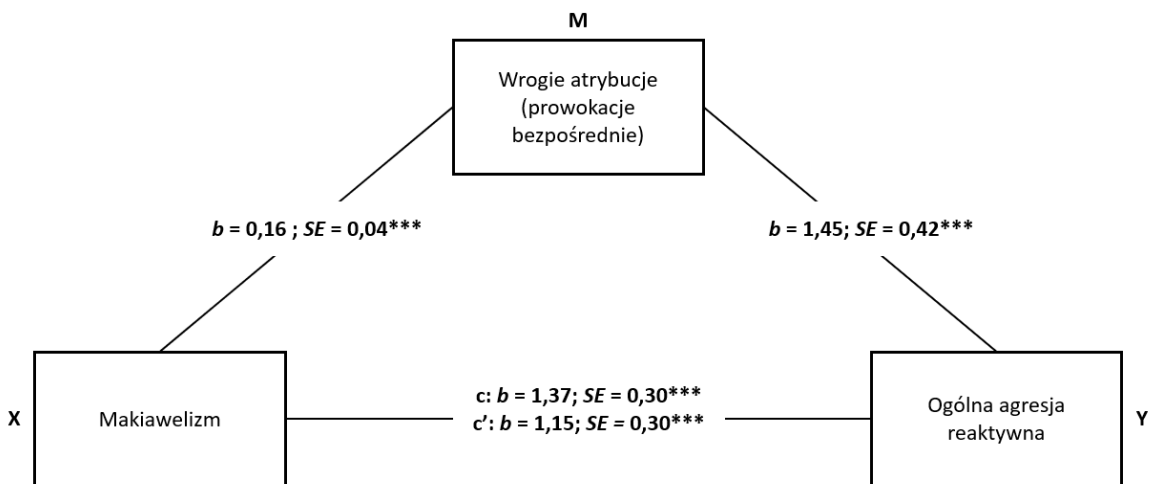
Związek pomiędzy makiawelizmem a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokację bezpośrednie

*** $p < 0,001$

Rysunek 22

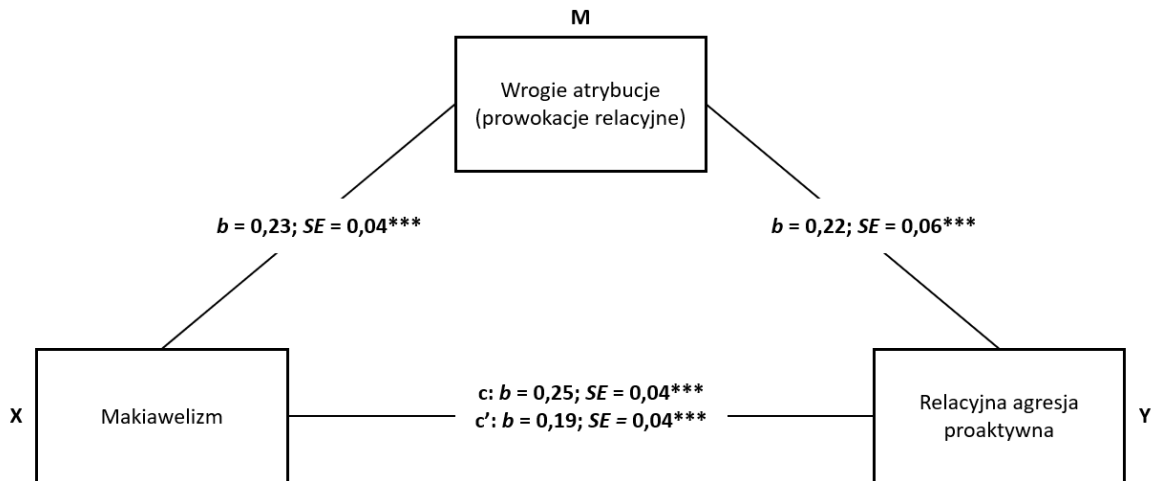
Związek pomiędzy makiawelizmem a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokację bezpośrednie

*** $p < 0,001$

Rysunek 23

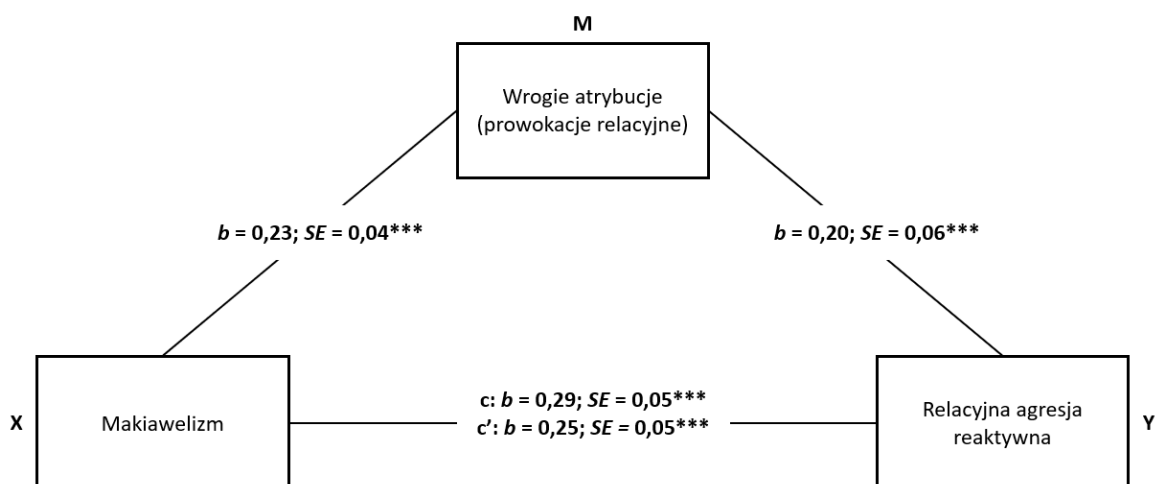
Związek pomiędzy makiawelizmem a relacyjną proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

*** $p < 0,001$

Rysunek 24

Związek pomiędzy makiawelizmem a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

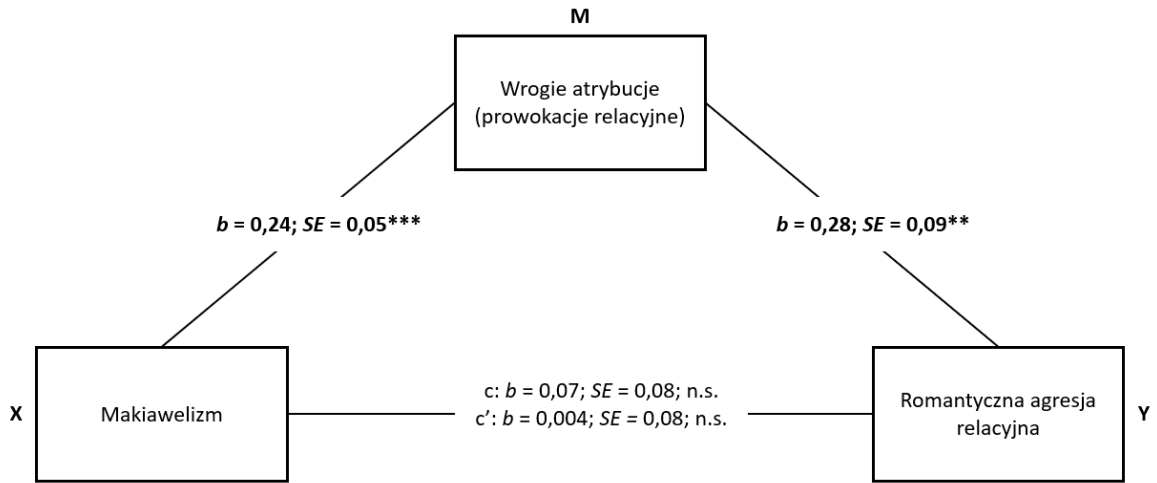

*** $p < 0,001$

Rysunek 25

Związek pomiędzy makiawelizmem a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne

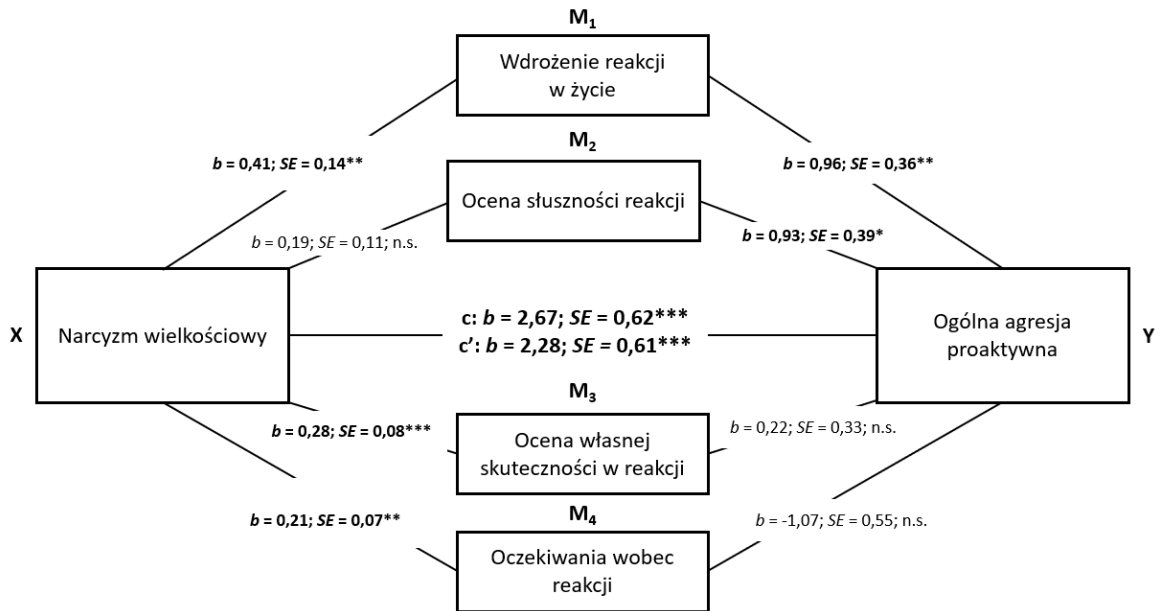

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$

Rysunki 26-31 przedstawiają modele, w których testowałam cztery równoległe mediatory związków pomiędzy wybranymi cechami CT (tj. narcyzmem wielkościowym, psychopatią pierwotną oraz makiawelizmem) a proaktywnymi podtypami agresji. Mediatorami były zmienne związane z ewaluacją reakcji agresywnych według modelu SEIP (mających odzwierciedlenie w zmiennych mierzonych za pomocą winiet SEIP-Q). Wybór tych właśnie trzech cech oraz ograniczenie się do agresji proaktywnej związane było z założeniem, że to właśnie staranna ewaluacja potencjalnej reakcji agresywnej bierze udział w podjęciu decyzji o zastosowaniu agresji instrumentalnej (zorientowanej na cel), zaś jej najsilniejszymi predyktorami są właśnie pierwotna odmiana psychopatii, narcyzm wielkościowy (w odróżnieniu od wrażliwego narcyzmu), oraz makiawelizm.

Rysunek 26

Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację bezpośrednią

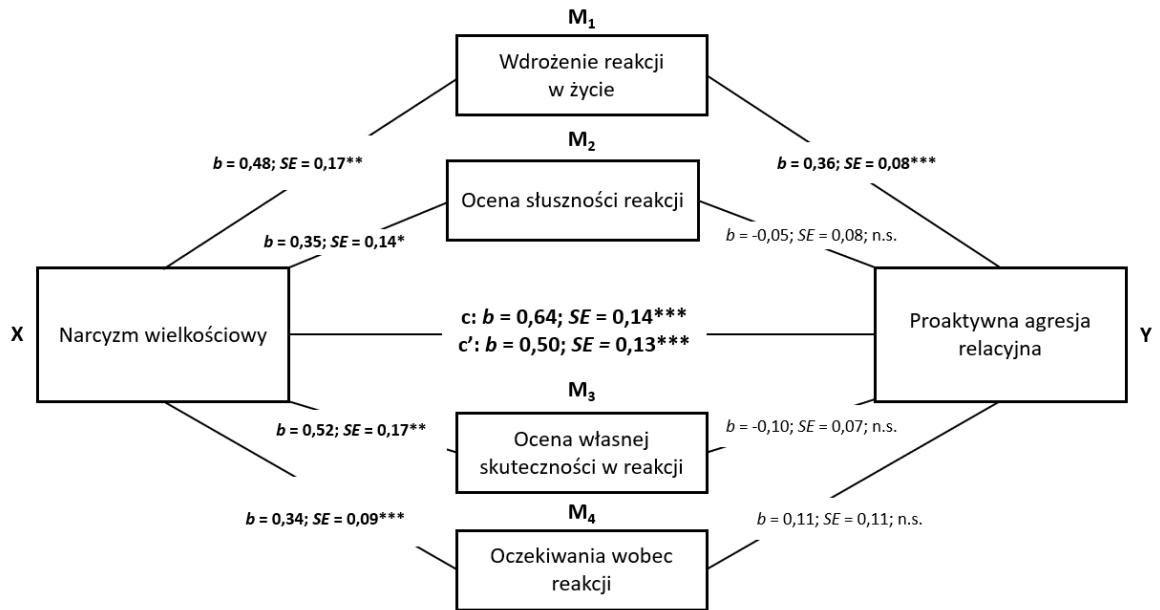

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W związku pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną (rysunek 26) istotny efekt pośredni zaobserwowałam jedynie w przypadku prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji bezpośrednio agresywnej w życie ($b = 0,39; SE = 0,20; 95\% PU: [0,073; 0,856]$), zaś całkowity efekt pośredni okazał się nieistotny ($b = 0,38; SE = 0,26; 95\% PU: [-0,113; 0,915]$), co zinterpretować można jako brak wystąpienia mediacji w obecnym kształcie modelu.

Rysunek 27

Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną

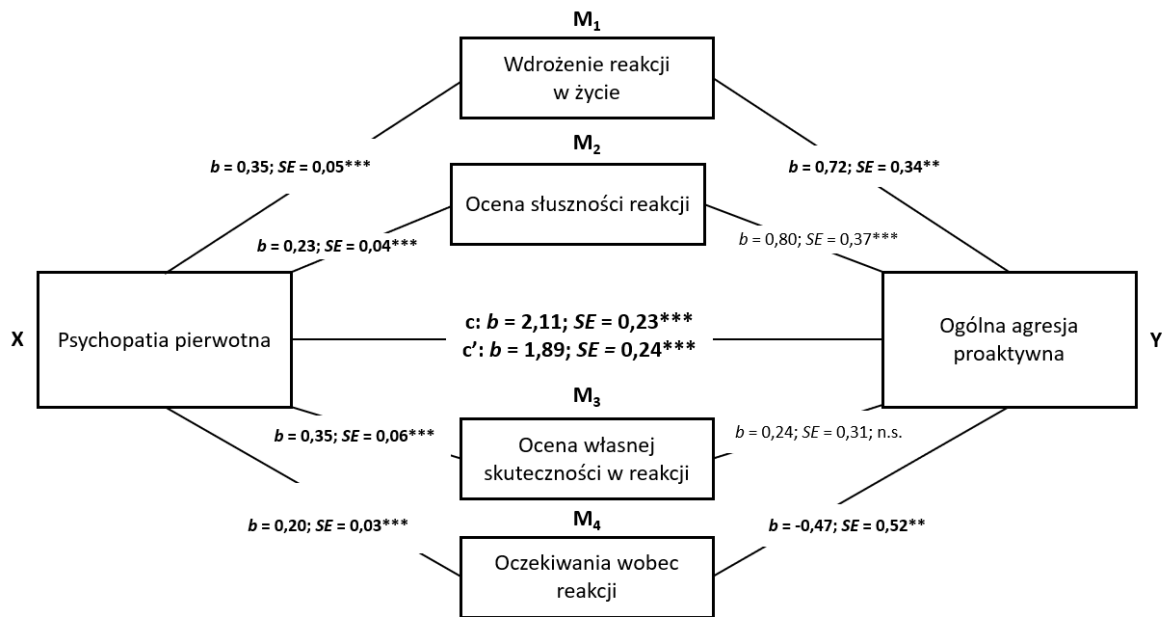

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W przypadku związku pomiędzy narcyzmem wielkościowym a relacyjną agresją proaktywną (rysunek 27) wystąpił całkowity efekt pośredni ($b = 0,39; SE = 0,20; 95\% PU: [0,073; 0,856]$), a także istotny efekt pośredni jednego z mediatorów, tj. prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji agresywnej w życie ($b = 0,17; SE = 0,07; 95\% PU: [0,053; 0,319]$). Oznacza to, że cecha narcyzmu wielkościowego wiąże się z podejmowaniem proaktywnej agresji relacyjnej, zaś związek ten można wyjaśnić za pomocą subiektywnie spostrzeganego wyższego prawdopodobieństwa wdrożenia w życie reakcji agresywnej w odpowiedzi na prowokację relacyjną.

Rysunek 28

Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację bezpośrednią

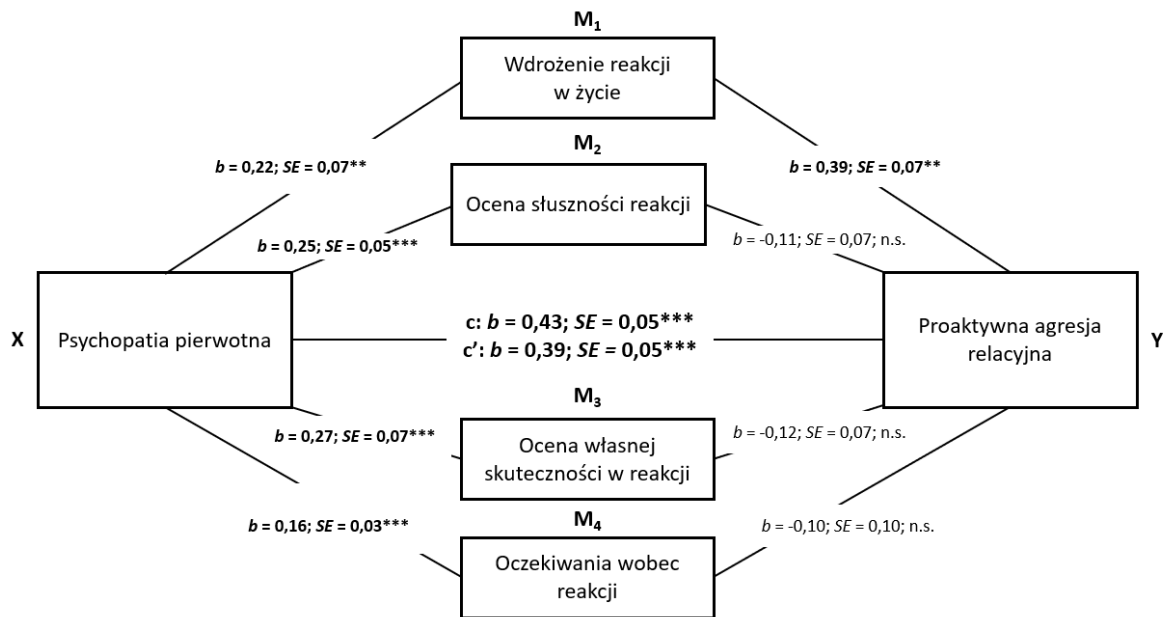

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W przypadku związku pomiędzy psychopatią pierwotną a ogólną agresją proaktywną (rysunek 28) również zaobserwowałam wystąpienie istotnego całkowitego efektu pośredniego ($b = 0,22$; $SE = 0,12$; 95% PU : [0,010; 0,469]), a także istotnego efektu pośredniego jednego z mediatorów, tj. prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji agresywnej w życie, analogicznie jak w modelu poprzednim ($b = 0,25$; $SE = 0,12$; 95% PU : [0,020; 0,502]).

Rysunek 29

Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną

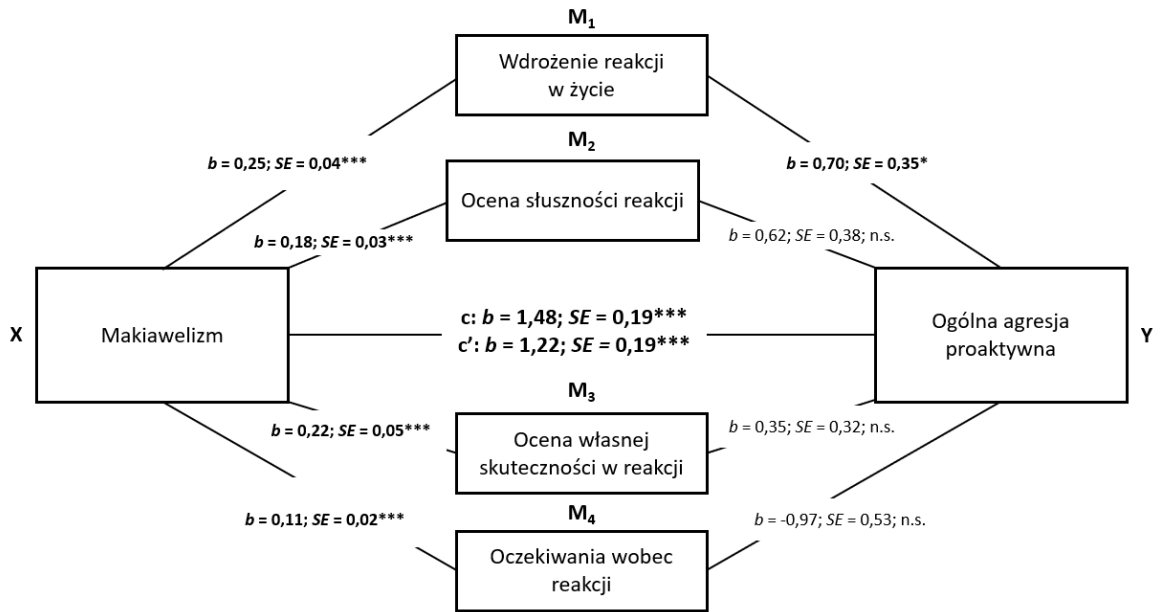
*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

W przypadku związku pomiędzy psychopatią pierwotną a relacyjną agresją proaktywną (rysunek 29) nie zaobserwowałam wystąpienia istotnego całkowitego efektu pośredniego ($b = 0,04; SE = 0,02; 95\% PU: [-0,003; 0,086]$), co świadczy o braku wystąpienia mediacji nawet pomimo istnienia istotnego efektu pośredniego jednego z mediatorów, tj. prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji agresywnej w życie ($b = 0,08; SE = 0,03; 95\% PU: [0,029; 0,149]$).

Związek makiawelizmu z ogólną agresją proaktywną (rysunek 30) był mediowany (całkowity efekt pośredni: $b = 0,25; SE = 0,10; 95\% PU: [0,092; 0,480]$) przez prawdopodobieństwo wdrożenia reakcji bezpośrednio agresywnej w życie ($b = 0,18; SE = 0,09; 95\% PU: [0,005; 0,370]$). Ten sam schemat wyników pojawił się w przypadku makiawelizmu i proaktywnej agresji relacyjnej (rysunek 31), który także był mediowany (całkowity efekt pośredni: $b = 0,06; SE = 0,02; 95\% PU: [0,024; 0,100]$) przez prawdopodobieństwo wdrożenia reakcji bezpośrednio agresywnej w życie ($b = 0,09; SE = 0,03; 95\% PU: [0,045; 0,156]$).

Rysunek 30

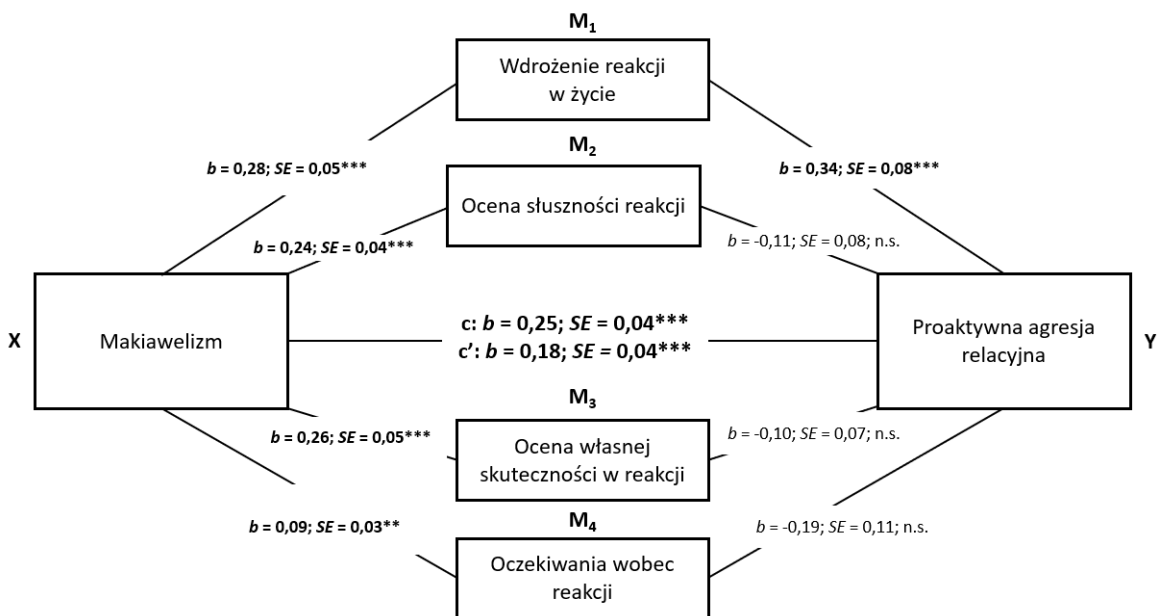
Związek pomiędzy makiawelizmem a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację bezpośrednią

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Rysunek 31

Związek pomiędzy makiawelizmem a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Podsumowując, analizy mediacyjne pozwoliły jedynie na częściowe pozytywne zweryfikowanie hipotez dotyczących pośredniczącej roli mechanizmów SEIP w związkach między cechami CT a agresją proaktywną i reaktywną. Zaobserwowane efekty pośrednie dotyczyły jednego z czterech wprowadzonych mediatorów – tj. prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji agresywnej w życie.

ROZDZIAŁ V – DYSKUSJA

Badania będące podstawą niniejszej rozprawy koncentrowały się na poszukiwaniu związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a agresją proaktywną i reaktywną (zarówno relacyjną jak i ogólną/jawną), przy założeniu, że elementy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji będą stanowiły mechanizmy wyjaśniające te związki. Innymi słowy, głównym postawionym w niej problemem badawczym było określenie w jakim stopniu posiadanie „ciemnych” cech osobowości przekłada się na sposób interpretacji potencjalnie agresogennych bodźców z otoczenia oraz sposób myślenia o agresji, a to z kolei na podejmowanie rzeczywistych zachowań agresywnych o różnym charakterze. Wyniki uzyskane zarówno na etapie przygotowawczym, jak i właściwym świadczą o umiarkowanym udziale mechanizmów modelu SEIP w wyjaśnianiu związków między cechami CT a agresją, jednakże ujawniły także szereg wyzwań związanych z pomiarem tych mechanizmów, w szczególności późniejszych etapów procesu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji.

5.1. Dyskusja etapu przygotowawczego oraz wyników analiz wstępnych etapu właściwego

W świetle wyników badań etapu przygotowawczego można uznać zarówno KAR jak i większość podskal SEIP-Q za użyteczne narzędzie do badania agresji relacyjnej oraz mechanizmów uwzględnionych w modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji u dorosłych. W przypadku KAR wątpliwości wzbudzać może faktyczna rozłączność skal agresji proaktywnej i reaktywnej, co do których wymagane było obliczenie wyników reszt standaryzowanych w celu pełnego uchwycenia trafności teoretycznej wyrażonej korelacjami ze wskaźnikami pochodzącymi z innych narzędzi. W przypadku SEIP-Q, w ślad za innymi badaczami (Coccaro i in., 2009; Coccaro, Fanning, i Lee, 2017) ograniczyłam się do przeprowadzenia analizy czynnikowej jedynie na itemach odnoszących się do dokonywanych

atrybucji, zaś trafność i rzetelność zmiennych związanych z oceną zachowania szacowałam na podstawie innych wskaźników (współczynnika rzetelności oraz macierzy korelacji skal SEIP między sobą, jak i z wykorzystaniem zewnętrznych narzędzi). W związku z tym, poznanie lub skonstruowanie od nowa solidnej i rzetelnej struktury latentnej zmiennych uwzględnionych w modelu SEIP wymagałoby dalszych prac polegających na przykład na stworzeniu winiet grupowanych osobno według kryterium kontekstu społecznego, który może mieć kluczowe znaczenie dla realnej struktury narzędzi tego typu (por. np. Zajenkowska, Bower Russa, i in., 2021; Zajenkowska, Prusik, i in., 2020). Z racji gorszych właściwości psychometrycznych niektórych grup zmiennych (np. atrybucji życzliwych i instrumentalnych, czy niektórych miar oceny słuszności np. reakcji społecznie akceptowanych) wskazana jest ostrożność w interpretacji wyników odwołujących się do nich.

Polem do szerszej interpretacji są wyniki uzyskane w ramach eksploracyjnych analiz wstępnych różnic między kobietami a mężczyznami w zakresie mierzonych zmiennych. Na przykład, w przeciwieństwie do tendencji uzyskiwanych w metaanalizach (Grijalva i in., 2015), w bieżącej próbie kobiety okazały się bardziej narcystyczne od mężczyzn, uzyskując istotnie wyższe wyniki zarówno na skalach narcyzmu wielkościowego, jak i wrażliwego (wartość współczynnika d Cohena wskazywała jednak na niewielką siłę tego efektu). Przewaga kobiet w przypadku cechy narcyzmu wrażliwego znajduje swoje uzasadnienie, bowiem badania wskazują, że kobiety mają tendencję do manifestowania swojego narcyzmu w sposób bardziej ukryty i oparty o strategię autodewaluacji i samopomniejszania niż mężczyźni (Green i in., 2020). Co więcej, narcyzm jako cecha osobowości jest w naturalny sposób bardziej kompatybilna ze społecznie konstruowanym, stereotypowym obrazem sprawczej męskości (pełnym nadkompensacyjnej pewności siebie, dążenia do dominacji, władzy, etc.), zaś społeczne oczekiwania wobec kobiet zdają się być tego przeciwieństwem, bowiem opierają się o cechy bardziej wspólnotowe, niż sprawcze (Green i in., 2021). Niewykluczone, że w obliczu

przemian kulturowych ostatnich dziesięcioleci wymagania stawiane kobietom w tym względzie nie są już tak silne, zaś młodsze pokolenie dziewcząt i młodych kobiet (stanowiących populację bieżącego badania) może być bardziej swobodne w manifestowaniu cech subklinicznego narcyzmu wielkościowego. Analizy różnic międzypłciowych pokazały również, że kobiety w obliczu zarówno bezpośrednich, jak i relacyjnych prowokacji interpersonalnych doświadczają więcej emocji negatywnych niż mężczyźni, co z kolei przypisać można klasycznym sposobom interpretacji kobiecego zachowania jako bardziej ekspresyjnego emocjonalnie. Doniesienia naukowe sugerują natomiast, że kobiety, choć doświadczają złości w takim samym stopniu co mężczyźni, różnią się od nich sposobem jej wyrażania: mają na przykład tendencję do regulowania własnej złości w sposób nieprowadzący do antagonizacji sytuacji społecznych, zwłaszcza, gdy spodziewają się, że taka antagonizacja będzie miała złe skutki dla interakcji społecznej (Evers i in., 2011). To wyjaśnienie w naturalny sposób stałoby się spójne z kolejnym uzyskanym przeze mnie wynikiem, zgodnie z którym, kobiety wybierają bardziej instrumentalny bądź życzliwy sposób interpretacji czyjegoś zachowania niż mężczyźni, co może być wyrazem niechęci kobiet do konfrontacji oraz ich tendencji do unikania konfliktu (Bear i in., 2011; N. Brewer i in., 2002). Co więcej, kobiety wyżej oceniały prawdopodobieństwo wybrania, słuszność, oraz miały większe oczekiwania wobec reakcji społecznie akceptowanej na prowokacje relacyjne. W przypadku prowokacji bezpośrednich kobiety stwierdzały wyższą słuszność oraz większe prawdopodobieństwo zastosowania reakcji społecznie akceptowanej, ale także mniej konfrontacyjnej niż fizyczna reakcja agresywnej relacyjnie. Z kolei mężczyźni więcej oczekiwali od reakcji bezpośrednio agresywnej, uważali, że byliby bardziej do niej skłonni i skuteczni w jej stosowaniu, a także uważali ją za bardziej słuszną. Taki obraz wyników jest zgodny z ogólnie przyjętą tendencją do spostrzegania agresji relacyjnej jako bardziej „kobiecej”, zaś agresji bezpośredniej i fizycznej jako bardziej charakterystycznej dla mężczyzn (Basow i in., 2007; Björkqvist, 2018; Lagerspetz i in., 1988).

5.2. Dyskusja wyników analiz związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej

Na podstawie dotychczasowych doniesień zakładałam, że narcyzm wielkościowy będzie ujemnie związany z agresją relacyjną oraz dodatnio związany z ogólną agresją proaktywną, zaś narcyzm wrażliwy okaże się dodatnio związany z agresją relacyjną (niezależnie od jej podtypu), oraz ogólną reaktywną formą agresji. Wbrew jednej z hipotez, narcyzm wielkościowy nie tylko nie wykazał ujemnej korelacji z którąkolwiek z form/funkcji agresji, ale również korelował dodatnio (i na podobnym poziomie) z nimi wszystkimi (za wyjątkiem romantycznej agresji relacyjnej, z którą nie wykazywał żadnej korelacji). Narcyzm wrażliwy zaś, zgodnie z założeniami był szczególnie silnie skorelowany dodatnio z reaktywną agresją relacyjną, romantyczną agresją relacyjną, oraz ogólną agresją reaktywną (w porównywalnym jednak stopniu, co np. z proaktywną agresją relacyjną, jednak silniej niż z ogólną agresją proaktywną). Choć fakt pozytywnego skorelowania narcyzmu wielkościowego z obiema funkcjami narcyzmu można odnaleźć w istniejących badaniach (Fossati i in., 2010; Vize i in., 2019), to związek narcyzmu wrażliwego zarówno z reaktywną jak i proaktywną funkcją agresji jest zdecydowanie rzadziej obserwowany (por. Lobbestael i in., 2014). Taka obserwacja świadczyć może o istnieniu wspólnego czynnika właściwego dla obu typów narcyzmu, który motywuje ich do wykorzystywania ludzi do swoich celów (A. A. Brown i Brunell, 2017).

W przypadku cechy psychopatii sformułowałam hipotezy dotyczące potencjalnego związku psychopatii pierwotnej z agresją proaktywną oraz psychopatii wtórnej z agresją reaktywną (zarówno relacyjną, jak i ogólną). W większości udało mi się znaleźć potwierdzenie dla tych hipotez w wynikach – mimo, że psychopatia pierwotna korelowała także dodatnio z reaktywnymi formami agresji (z wyjątkiem romantycznej AR, która również ma wymiar głównie reaktywny), to związki z agresją proaktywną były wyraźnie silniejsze. Niezgodnie z wcześniejszymi założeniami, relacyjna odmiana agresji proaktywnej korelowała z psychopatią

wtórną w niemal takim samym stopniu co psychopatia pierwotna. Choć dotychczasowe badania łączyły agresję relacyjną dorosłych zarówno z psychopatią pierwotną jak i wtórną (Czar i in., 2011; Schmeelk i in., 2008), nie brały one pod uwagę podziału agresji relacyjnej na jej proaktywną i reaktywną funkcje. Z kolei badania uwzględniające obie te funkcje oparte były o czteroczynnikowy model psychopatii według kwestionariusza PCL, zaś wyniki kalkulowano w odniesieniu do wyników reszt standaryzowanych proaktywnej i reaktywnej AR. W bieżącym badaniu właściwym zdecydowałam się nie korzystać z wyników reszt standaryzowanych z uwagi na doniesienia o ograniczeniach tej metody (Lynam i in., 2006). Niewykluczone jednak, że jej niezastosowanie uniemożliwiło zaobserwowanie bardziej ukrytych powiązań między zmiennymi, co mogło ograniczyć bieżące badania. Psychopatia wtórna korelowała dodatnio zarówno z proaktywną jak i reaktywną agresją ogólną, jednakże w tym przypadku również korelacja była silniejsza w przypadku agresji reaktywnej.

Odnośnie cechy makiawelizmu spodziewałam się, że będzie on dodatnio związany zarówno z proaktywną, jak i reaktywną agresją (ogólną i relacyjną), co także znalazło potwierdzenie w wynikach. Co ciekawe, wystąpiła pewna prawidłowość polegająca na równoległym braku istotnej korelacji między agresją romantyczną, a narcyzmem wielkościowym, psychopatią pierwotną oraz makiawelizmem. Właściwością łączącą te cechy jest pierwiastek eksploatacyjności, opartej jednak na starannym planowaniu i rozpoznawaniu słabych punktów strony przeciwnej, nie zaś wynikającej z trudności w regulacji emocji (Bacon i Regan, 2016; Glenn i Raine, 2009; Hansen-Brown i Freis, 2021; Monaghan i in., 2016; K. Wilson i in., 2008). Agresja relacyjna wobec partnera romantycznego jest w bieżącym badaniu zoperacjonalizowaną w sposób podkreślający jej reaktywny charakter, a więc odbiegający od typowych strategii stosowanych przez jednostki o wymienionych wcześniej „zimnych” cechach.

5.3. Dyskusja wyników analiz związków pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a mechanizmami modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji

Biorąc pod uwagę fakt, że narcyzi wrażliwi są dużo bardziej niż wielkościowi podatni na negatywne emocje i przypisywanie innym złych intencji postawiłam hipotezę mówiącą, że narcyzm wielkościowy będzie dodatnio związany z dokonywaniem atrybucji instrumentalnych i życzliwych, zaś narcyzm wrażliwy będzie dodatnio związany z dokonywaniem atrybucji wrogich i negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje, oraz negatywnie z dokonywaniem atrybucji życzliwych. Co zaskakujące, narcyzm wielkościowy nie korelował istotnie z żadnym z typów atrybucji (wrogimi, instrumentalnymi, życzliwymi) ani z doświadczaniem negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje. Brak lub istnienie podobnych korelacji związanych z przypisywaniem takich lub innych intencji może bardzo mocno zależeć od samej treści przedstawianych badanym winiet. Skłonność do reagowania wrogością (bądź jej odwrotnością) może w bezpośredni sposób zależeć od tego, czy osoba z cechą narcyzmu wielkościowego odbierze daną prowokację jako zagrażającą jej poczuciu własnej wartości. Choć warunki odrzucenia stanowią jeden z głównych czynników agresogennych u narcyzów (Twenge i Campbell, 2003), to ostatnie badania sugerują subtelne różnice między narcyzami wielkościowymi i wrażliwymi w sposobie radzenia sobie w tego typu warunkach. Narcyzi wielkościowi w obliczu społecznego odrzucenia zdają się stosować zarówno jawne, jak i ukryte strategie pozytywnej autoewaluacji, podczas gdy u narcyzów wrażliwych odrzucenie niemal zawsze nasila negatywny obraz siebie (M. Weiss i Huppert, 2022). Co więcej, narcyzom zależy na pozytywnej opinii innych ludzi, wkładają dużo wysiłku w strategie autoprezentacyjne (Buffardi i Campbell, 2008; Carpenter, 2012; Kowalski, Rogoza, i in., 2018) oraz postrzegają samych siebie jako dominujących, acz przyjaznych (Rauthmann, 2012; Rauthmann i Kolar, 2013). Narcyzm wrażliwy korelował dodatnio z atrybucjami wrogimi i negatywną reakcją emocjonalną, jednakże w przypadku atrybucji życzliwych zakładana ujemna korelacja

ograniczała się jedynie do winiet z prowokacjami typu relacyjnego. Oznacza to, że narcyzm wrażliwy wiązał się z mniejszą skłonnością do przypisywania innym życzliwych intencji w sytuacji agresogennej, jednak tylko w takich, które dotyczyły kontekstów wykluczenia, bycia pominiętym, czy zawiedzionym w relacjach interpersonalnych. W pierwszej chwili wynik ten wydaje się nieintuicyjny i niezgodny z niedawnymi badaniami (Bodecka-Zych i in., 2022), w których narcyzm wrażliwy był powiązany ze stosowaniem wrogich atrybucji szczególnie w kontekstach interakcji z ludźmi, z którymi narcyzm ten nie ma bliskich relacji. Choć trzy z czterech relacyjnych winiet SEIP-Q dotyczyły znajomych/przyjaciół, to należy podkreślić, że mniejsza skłonność do dokonywania atrybucji życzliwych nie jest bezpośrednią odwrotnością skłonności do stosowania atrybucji wrogich, o czym świadczy jednoczesna korelacja dodatnia narcyzmu wrażliwego i atrybucji wrogich w bieżącej próbie.

W odniesieniu do cech subklinicznej psychopatii założyłam, że zarówno psychopatia pierwotna, jak i wtórna będą dodatnio związane z dokonywaniem atrybucji wrogich i instrumentalnych, oraz negatywnie z dokonywaniem atrybucji życzliwych, zaś psychopatia wtórna dodatkowo będzie dodatnio związana z negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje. Założenia te w większości znalazły potwierdzenie w wynikach, z kilkoma wyjątkami: zarówno psychopatia pierwotna, jak i wtórna korelowały z dokonywaniem atrybucji instrumentalnych, ale jedynie w sytuacji prowokacji bezpośredniej, i to nie dodatnio (jak pierwotnie zakładałam), lecz ujemnie. Innymi słowy, posiadanie wyższych wyników na skali psychopatii wiązało się z mniejszą skłonnością do zakładania, że intencje innych ludzi w sytuacji potencjalnej prowokacji mają swoje źródło w zorientowaniu na ich instrumentalne cele. Możliwym wyjaśnieniem tego wyniku może być ogólna tendencja osób o „ciemnych” cechach do postrzegania innych ludzi w sposób negatywny, co obejmuje także postrzeganie ich jako mniej sprawczych, jednak wyniki w tej kwestii nie są jednoznaczne (Rauthmann, 2012). Jednocześnie osoby o cechach psychopatycznych są zdolnymi manipulantom (Glenn i Raine, 2009),

oceniającymi wysoko własną sprawczość (Rauthmann i Kolar, 2013), zaś innych ludzi klasyfikującymi raczej jako swoje ofiary (Wheeler i in., 2009; K. Wilson i in., 2008), a nie osoby równie zdolne do osiągnięcia swoich celów. Ujemna korelacja z dokonywaniem atrybucji życzliwych dotyczyła zaś jedynie pierwotnej, a nie wtórnej psychopatii, co mogłoby świadczyć o jednoczesnym wrogim postrzeganiu osób będących potencjalnymi przeciwnikami osoby o cechach psychopatycznych w sytuacji agresogennej.

Biorąc pod uwagę negatywny obraz świata i ludzi, charakterystyczny dla osób o cechach makiawelicznych (zob. np. Rauthmann, 2012), założyłam, że będą one dodatnio związane z dokonywaniem atrybucji wrogich i instrumentalnych, oraz negatywnie z dokonywaniem atrybucji życzliwych. Wszystkie z tych założeń znalazły potwierdzenie w wynikach, z wyjątkiem braku korelacji między makiawelizmem a atrybucjami instrumentalnymi w odpowiedzi na prowokacje relacyjne. Możliwe, że niska ocena innych ludzi (łącznie z ich sprawczością) przez makiawelistów jest jeszcze bardziej negatywna w przypadku tak niejednoznacznej i nieoczywistej formy prowokacji, jaką jest prowokacja relacyjna – innymi słowy, osoba z cechą makiawelizmu nie spodziewa się po swoim „przeciwniku” szczególnej zdolności do instrumentalnego traktowania innych ludzi, zwłaszcza, gdy postrzega samą siebie jako wrogą i dominującą (Rauthmann i Kolar, 2013).

Dodatkowo (biorąc pod uwagę tendencje osób o cechach CT do podejmowania zachowań ryzykownych i/lub nieakceptowanych społecznie) sformułowałam ogólną hipotezę dotyczącą wszystkich mierzonych cech CT, zakładając, że będą one dodatnio związane z pozytywną ewaluacją, oceną własnej skuteczności, oczekiwaniami wobec reakcji agresywnych, oraz prawdopodobieństwem wcielenia tych reakcji w życie, zaś te same związki będą mieć odwrotny kierunek w przypadku reakcji akceptowanych społecznie. Narcyzm wrażliwy spośród zmiennych dotyczących oceny reakcji na prowokacje w najsilniejszym stopniu korelował dodatnio z prawdopodobieństwem wdrożenia w życie oraz oceną własnej

skuteczności w stosowaniu reakcji agresywnej relacyjnie. Co ciekawe, taki schemat wystąpił zarówno w przypadku prowokacji relacyjnych, jak i bezpośrednich. Innymi słowy, cecha narcyzmu wrażliwego współwystępuje z większą skłonnością do pozytywnej oceny reakcji agresywnej relacyjnie bez względu na to, czy prowokacja ma charakter mniej, czy bardziej bezpośredni. Z kolei narcyzm wielkościowy oraz oba rodzaje psychopatii w podobnym stopniu korelowały dodatnio (choć w większości słabo) z bardziej pozytywną oceną zarówno reakcji agresywnych bezpośrednio, jak i relacyjnie (również bez względu na typ prowokacji). Na podstawie wyników można również stwierdzić, że dla makiawelistów reakcje społecznie akceptowalne są niesłuszne, czują się w nich mniej skuteczni, mają wobec nich mniejsze oczekiwania. Cecha makiawelizmu wykazuje również ujemną zależność z prawdopodobieństwem wdrożenia takiej reakcji w życie. Choć dla większości zmiennych związanych z oceną reakcji akceptowanej społecznie korelacje z cechami CT były ujemnie (zgodnie z hipotezą), to mniej spodziewanym wynikiem był dodatni związek bądź brak jakiegokolwiek związku narcyzmu wielkościowego z ewaluacją i oceną własnej skuteczności w stosowaniu reakcji społecznie akceptowanych. Na przykład, wielkościowa odmiana narcyzmu korelowała istotnie i dodatnio (choć słabo) z większymi oczekiwaniami wobec reakcji społecznie akceptowanej w obliczu prowokacji bezpośredniej (nie zaś relacyjnej), a także z większym prawdopodobieństwem wdrożenia takiej reakcji w życie, co świadczyć może o niekonfrontacyjnej postawie narcyzów typu wielkościowego w niektórych typach sytuacji.

5.4. Mechanizmy modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji jako predyktorów agresji proaktywnej i reaktywnej

Z przeprowadzonych hierarchicznych analiz regresji wynika, że zarówno w modelach wyjaśniających agresję typu proaktywnego jak i reaktywnego, do ich istotnych predyktorów zaliczały się (w większości przypadków) wrogie atrybucje i doświadczanie negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje. Jedynie w przypadku proaktywnej agresji

relacyjnej jako predyktor w modelu ostatecznym weszły także atrybucje instrumentalne, co zgodne jest z teoretyczną konceptualizacją agresji proaktywnej jako instrumentalnej i zorientowanej na obliczony wcześniej cel. Co ciekawe, w przypadku ogólnej agresji proaktywnej, jedynie dokonywanie wrogich atrybucji pozostało istotnym predyktorem w ostatecznym modelu. Wynik ten można interpretować jako związany z rozumieniem agresji proaktywnej jako zaplanowanej akcji odwetowej, której towarzyszy silne poczucie wrogości. Na skomentowanie zasługuje również fakt predykcyjnej roli płci w niektórych z powstałych modeli - dla proaktywnej oraz reaktywnej agresji relacyjnej rolę taką okazała się mieć płć męska, zaś dla romantycznej agresji relacyjnej – płć żeńska.

Co więcej, w przypadku zarówno pro- jak i reaktywnych typów agresji (relacyjnej/romantycznej, jak i ogólnej), najsilniejszym ich predyktorem okazało się deklarowane, subiektywnie spostrzegane prawdopodobieństwo wdrożenia tych reakcji w życie w odpowiedzi na analogiczne (relacyjne bądź bezpośrednie) prowokacje, a także wyższe oczekiwania wobec tych reakcji. Wart przypomnienia jest fakt, że zmienne objaśniające te modele dotyczyły wyobrażonej sytuacji prowokacji, zaś objaśniany był wynik rzeczywistej częstotliwości występowania zachowań agresywnych w życiu codziennym osób badanych. Wynika z tego, że spodziewany wzorec swojej własnej reakcji na prowokację w dość dużym stopniu przewiduje występowanie analogicznego wzorca behawioralnego w realnym życiu.

5.5. Dyskusja wyników analiz mediacji

Założenia o mediacyjnej roli elementów modelu SEIP w relacjach między cechami CT a agresją proaktywną i reaktywną zdołałam potwierdzić jedynie w ograniczonym stopniu. Na przykład, związek między narcyzmem wrażliwym a wskaźnikami agresji reaktywnej oraz romantycznej był mediowany jedynie przez jeden z zakładanych możliwych mediatorów, tj. negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje. Być może trudności w przetwarzaniu i radzeniu sobie z

emocjami u narcyzów wrażliwych przewyższają ich tendencje do zakładania wrogich intencji u innych (Hansen-Brown i Freis, 2021). Mimo, iż narcyzi wrażliwi charakteryzują się wysokim poziomem zarówno dyspozycyjnej złości, jak i wrogości (Czarna i in., 2021), to przeżywana przez nich złość jest szczególnie dotkliwa i zawiera charakterystyczny dla narcyzów element wstydu i nieufności (Krizan i Johar, 2015). Dodatkowo, związek między narcyzmem wrażliwym a złością mediowane są przez neurotyczność, która zdaje się mieć ogromne znaczenie w regulowaniu negatywnych emocji u narcyzów wrażliwych (Maciantowicz i Zajenkowski, 2020). Dokonywanie wrogich atrybucji nie pośredniczyło również między narcyzmem wielkościowym, a żadnym z testowanych rodzajów agresji. Jest to zgodne z wynikami uzyskanymi na przykład przez Helen Law i Dianę Falkenbach (2018), które jednak korzystały z miar wrogich atrybucji o bardzo niskiej rzetelności (0,26) i wątpliwej trafności (HAB skonceptualizowały jako tendencję do dokonywania stałych, zewnętrznych atrybucji dotyczących negatywnych zdarzeń). Mimo to, ich interpretacja uzyskanego wyniku jako dowodu na brak dostatecznych dowodów na to, że narcyzi wielkościowi reagują wrogością w sytuacjach wychodzących poza specyficzne sytuacje zagrożenia ego wydaje się uprawniona także w przypadku bieżących badań.

Potwierdzenie znalazła hipoteza o mediującej roli wrogich atrybucji w związkach pomiędzy psychopatią pierwotną a wszystkimi rodzajami agresji pro- i reaktywnej, z wyjątkiem romantycznej agresji relacyjnej. Hipoteza o mediującej roli wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w związku pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną i relacyjną agresją reaktywną i romantyczną agresją relacyjną potwierdziła się jedynie częściowo – istotnym mediatorem okazała się jedynie negatywna reakcja emocjonalna, bez udziału wrogich atrybucji, co również można wyjaśnić szczególnymi trudnościami osób o cechach psychopatii wtórnej w regulowaniu swoich emocji (Blackburn i Lee-Evans, 1985; Morrison i Gilbert, 2001) oraz ich tendencji do ruminowania (Guerra i White, 2017). Wrogie atrybucje stanowiły jednak istotne

wyjaśnienie związku pomiędzy makiawelizmem, a wszystkimi mierzonymi wskaźnikami agresji pro- i reaktywnej, zgodnie z postawioną wcześniej hipotezą.

Założenia dotyczące mediującej roli zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej w związku między narcyzmem wielkościowym, psychopatią pierwotną i makiawelizmem a agresją proaktywną potwierdziły się w najbardziej ograniczonym stopniu spośród wszystkich postawionych wcześniej hipotez, ponieważ jedyne zaobserwowane efekty pośrednie dotyczyły zaledwie jednego z czterech wprowadzonych mediatorów – tj. prawdopodobieństwa wdrożenia reakcji agresywnej w życie. Jedną z możliwych interpretacji tego rezultatu może być powstanie zwyczajnego metodologicznego artefaktu – być może fakt sformułowania pytania o prawdopodobieństwo zachowania się w sposób agresywny prowadzi do mało zaskakującego powiązania go z wynikiem rzeczywiście podejmowanej agresji. Z drugiej jednak strony, owo prawdopodobieństwo dotyczy sytuacji wyobrażonej i hipotetycznej, zaś agresja jako zmienna objaśniana zoperacjonalizowaną została jako samoopis rzeczywistego zachowania osoby badanej w ciągu jej życia, tak więc fakt możliwości przewidywania go za pomocą pomiaru z użyciem winiet świadczy na ich metodologiczną korzyść (Eifler i Petzold, 2019).

5.6. Ograniczenia badań własnych

Przeprowadzone badania nie są wolne od ograniczeń typowych dla zastosowanych w nim metod. Pierwszym z nich jest celowy dobór próby, przez który uzyskane wyniki nie mogą być generalizowane na ogół populacji. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że większość istniejących badań (zwłaszcza tych dotyczących agresji relacyjnej, powszechnej u młodych dorosłych funkcjonujących w społecznościach szkół wyższych) oparta jest na próbach studenckich (Czar i in., 2011; Dahlen i in., 2013), zaś wczesna dorosłość jest etapem rozwojowym, w którym dochodzi do ostatecznej konsolidacji osobowości, także jej potencjalnych zaburzeń (Clark, 2018; J. G. Johnson i in., 2006), wybór takiej populacji jest uzasadniony.

Pozostałe ograniczenia wynikać mogą z cech zastosowanych narzędzi, w szczególności ich samoopisowej formy oraz częściowej słabości psychometrycznej (dotyczy to w szczególności adaptowanych winiety). W przypadku SEIP-Q mamy do czynienia zarówno z formą deklaratywną (a więc obciążoną mniej lub bardziej uświadomioną potrzebą aprobaty społecznej), jak i procesem wyobrażeniowym (a nie rzeczywistym pomiarem zachowań w realnych sytuacjach). Problem ten zauważają także autorzy, którzy podjęli już próby stworzenia (w ich ocenie bardziej realistycznej) baterii narzędzi do pomiaru mechanizmów modelu SIP w oparciu nie o winiety, a o materiały wideo (Video-SEIP; Coccaro, Fanning, Fisher, i in., 2017). Ewentualna zmiana formy na audiowizualną nie rozwiązałaby jednak wątpliwości dotyczących rzeczywistego charakteru mierzonych procesów, które w zasadzie ograniczają się do reakcji na różnego rodzaju prowokacje – a więc niezależnie od dodatkowych motywów zawsze będą wyrazem głównie reaktywnej funkcji agresji. Stąd też, wnioskowanie chociażby o mechanizmach stojących za stosowaniem agresji proaktywnej (a więc z definicji niesprowokowanej) jest obarczone dość dużym ograniczeniem. Forma winiety zawierających element prowokacji (szczególnie relacyjnej) w naturalny sposób oddziałuje także w sposób nierównomierny na osoby o poszczególnych cechach z repertuaru „Ciemnej Triady” – może być szczególnie dotkliwa dla narcyzów, mocno wrażliwych na interpersonalne odrzucenie i zagrożenie ego (D. N. Jones i Paulhus, 2010; Twenge i Campbell, 2003).

Kwestią stanowiącą zarówno ograniczenie, jak i możliwość potencjalnego poszerzenia przyszłych badań jest uwzględnienie hipotetycznego znaczenia modeli dwutorowych w procesach przetwarzania informacji społecznych (ang. dual mode SIP; Linder i in., 2010; Verhoef i in., 2022). *Dual mode SIP* odnosi się do dwóch sposobów przetwarzania informacji społecznych w omawianym modelu: pierwszy sposób polega na automatycznym, bezrefleksyjnym, szybkim reagowaniu na sygnały, co skutkuje podjęciem impulsywnej reakcji behawioralnej. Drugi sposób związany jest z powolnym, refleksyjnym analizowaniem sytuacji

oraz skutkuje podjęciem przemyślanej reakcji. Zdaniem badaczy to, czy jednostka (w większości przypadków chodzi o dzieci) podda się trybowi automatycznemu czy kontrolowanemu zależy od szeregu czynników, począwszy od stanu pobudzenia, poprzez cechy związane z motywacją czy funkcjami wykonawczymi, skończywszy na typach sytuacji (Verhoef i in., 2022). Badania nad agresją w paradygmacie dwutorowym są coraz bardziej powszechne i pozwalają na interpretację wyników w sposób interakcyjny. Na przykład Jennifer Linder i in., (2010) posłużyły się pomiarem czasu czytania w wyborze odpowiedzi na zadane badaniem winiety i zauważyły, że z wyższą agresją relacyjną wiąże się szybsze i mniej refleksyjne przetwarzanie treści winiety ilustrujących prowokacje relacyjne. Czas reakcji w postrzeganiu cudzych intencji uwzględniły też Anna Zajenkowska i in., (2020). W przeprowadzonym przez nich badaniu, osoby wrażliwe na prowokację dokonujące szybkich, automatycznych ocen intencji przypisywały innym ludziom bardziej (mężczyźni) lub mniej wrogie zamiary (kobiety). W badaniach bieżących nie tylko nie uwzględniłam czasu dokonywania ocen różnego rodzaju scenariuszy, ale również mogę z dużym prawdopodobieństwem założyć, że przy braku ograniczeń czasowych (zwłaszcza w formie badania on-line) przetwarzanie treści zadań związanych z winiętami mógł być zdecydowanie wydłużony, zaś odpowiedzi przemyślane i obarczone chociażby ryzykiem chęci podtrzymania aprobaty społecznej. Stąd, przyszłe badania mogłyby nie tylko dokonywać pomiaru, lub też wręcz manipulacji czasem potrzebnym na dokonanie ocen, lecz także uwzględniać moderującą rolę typu wyobrażonej sytuacji, płci osoby badanej, płci osoby opisanej w winiecie i dokonującej wyobrażonej prowokacji, etc. (por. wyniki Zajenkowska, Rajchert, i in., 2020).

5.7. Znaczenie uzyskanych wyników oraz możliwe kierunki przyszłych badań

Przeprowadzone badania stanowią (według mojej wiedzy) pierwszą próbę całościowego spojrzenia na związki pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a zachowaniami agresywnymi w odniesieniu do mechanizmów modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji u

dorosłych. Do mocnych stron przeprowadzonych badań należy uwzględnienie wielowymiarowości cech CT, a więc uwzględnienie narcyzmu nie tylko wielkościowego, ale i wrażliwego, a także psychopatii pierwotnej i wtórnej. Zgodnie z założeniami modelu SEIP, wskazane było użycie również rozróżnienia na funkcje agresji (pro- i reaktywną), a także jej formy (prócz agresji bezpośredniej podjęłam się także pomiaru często pomijanego rodzaju agresji, jakim jest agresja relacyjna). Pomimo niedoskonałości zastosowanych narzędzi, na podkreślenie zasługuje opracowanie polskich wersji Kwestionariusza Agresji Relacyjnej oraz winiet SEIP-Q, które od teraz mogą być wykorzystywane w przyszłych badaniach, łącznie z badaniami mającymi na celu ich ewentualne udoskonalenie. Szczególnie obiecujące wydają się dalsze próby eksploracji różnic międzypłciowych w zakresie nie tylko zmiennych związanych z kodowaniem wskazówek społecznych oraz dokonywaniem atrybucji, np. wrogich (Zajenkowska i in., 2022; Zajenkowska, Rajchert, i in., 2020), ale także poznawczą oceną słuszności i skuteczności stosowania różnego rodzaju reakcji agresywnych w sytuacjach bardziej lub mniej jawnej i bezpośredniej prowokacji.

Warto rozważyć także możliwość praktycznego wykorzystania uzyskanych wyników w kontekście zapobiegania agresji oraz wspomagania młodych dorosłych (zwłaszcza o cechach subklinicznego narcyzmu czy psychopatii) w radzeniu sobie z konfliktami interpersonalnymi. Takie oddziaływania bądź interwencje mogą być dokonywane zarówno na poziomie dostosowania ich pod konkretne cechy osobowości (i właściwe im schematy funkcjonowania poznawczego), jak i na poziomie samych elementów przetwarzania informacji społecznych. Mając na myśli kryterium osobowościowe, interwencje mogłyby być adresowane do osób przejawiających cechy narcystyczne, psychopatyczne bądź makiaweliczne, choć przeważająca część dostępnych obecnie rozwiązań dotyczy osób o rozpoznaniu psychopatii i koncentruje się na treningu zdrowego przetwarzania emocji (Reidy i in., 2013, 2015). Biorąc jednak pod uwagę fakt, że element negatywnego pobudzenia emocjonalnego na stałe zagościł w

zmodyfikowanym modelu SEIP (Lemerise i Arsenio, 2000), zaś badacze zaczynają podkreślać rolę integracji i wzajemnych oddziaływań emocji i poznawczych mechanizmów przetwarzania informacji społecznej (Smeijers i in., 2020), można oczekiwać powstawania bardziej ogólnych i kompleksowych programów zapobiegania agresji, które w równym stopniu dotyczyć będą sfer poznawczej i afektywnej. Wyniki uzyskane w bieżącym projekcie mogłyby zasilić również bazę teoretyczną rodzaju interwencji ukierunkowanych na zapobieganie aktom agresji, opartych na redukowaniu wrogości i korygowaniu sposobów przypisywania przez agresorów (nie tylko z populacji osób skazanych za przestępstwa, ale również populacji ogólnej) intencji i winy innym ludziom. Skuteczność takich oddziaływań została potwierdzona zarówno w próbach dzieci/młodzieży (Dodge i Godwin, 2013; Fraser i in., 2005; S. J. Wilson i Lipsey, 2006), jak i osób dorosłych (Milner, 2003; Vitale i in., 2005; Zajenkowska, Prusik, i in., 2021). Wyniki bieżących badań, jak i ich przyszłe rozszerzenia mogą również stanowić potencjalne uzasadnienie konieczności poszerzenia tego typu interwencji psychologicznych o trening analizy poznawczej oceny oczekiwanej skuteczności i słuszności własnych reakcji agresywnych (Bond i in., 2004).

5.8. Zakończenie i wnioski

Przeprowadzone badania, choć obarczone ograniczeniami i niedostarczające pełnej odpowiedzi na zadawane pytania, wpisuje się w teoretyczne i paradygmatyczne tło współczesnych badań nad agresją interpersonalną. Uzyskane wyniki pozwoliły wyprowadzić szereg wniosków nie tylko dotyczących roli mechanizmów i procesów poznawczych w postrzeganiu i późniejszym realizowaniu aktów agresji, ale pokazały również szereg logicznych powiązań tych procesów z cechami „Ciemnej Triady”, podkreślając tym samym znaczenie kontrolowania zmiennych osobowościowych w obserwacji procesów poznawczych w sytuacji agresogennej (J. E. Fite i in., 2008; K. Wilson i in., 2008). Odwołanie się do modelu społeczno-emocjonalnego przetwarzania informacji umożliwia poznanie nie tylko sposobów interpretacji sygnałów

społecznych i postrzegania własnej agresji przez subklinicznych narcyzów, psychopatów i makiawelistów, lecz przede wszystkim daje częściową odpowiedź na pytanie, które z tych elementów wyjaśniają *mechanizmy* podejmowania przez nich realnych zachowań agresywnych w zależności od ich *formy* i *funkcji*. Dodatkowo, fakt eksplorowania tych zależności u osób będących na konkretnym etapie życia (tu: we wczesnej dorosłości) pozwala na wypełnienie luk w wiedzy na temat przyczyn agresji na różnych etapach rozwoju, nie tylko w dzieciństwie i adolescencji, ale chociażby u progu gwałtownych zmian życiowych związanych z wkroczeniem w nową rolę człowieka dorosłego (Huesmann i in., 2009).

BIBLIOGRAFIA

- Abbey, J. D., Meloy, M. G. (2017). Attention by design: Using attention checks to detect inattentive respondents and improve data quality. *Journal of Operations Management*, 53–56(1), 63–70. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2017.06.001>
- Abell, L., Brewer, G. (2014). Machiavellianism, self-monitoring, self-promotion and relational aggression on Facebook. *Computers in Human Behavior*, 36(1), 258–262. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.076>
- Abell, L., Brewer, G., Qualter, P., Austin, E. (2016). Machiavellianism, emotional manipulation, and friendship functions in women's friendships. *Personality and Individual Differences*, 88, 108–113. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.09.001>
- Abell, L., Qualter, P., Brewer, G., Barlow, A., Stylianou, M., Henzi, P., Barrett, L. (2015). Why Machiavellianism matters in childhood: The relationship between children's Machiavellian traits and their peer interactions in a natural setting. *Europe's Journal of Psychology*, 11(3), 484–493. <https://doi.org/10.5964/ejop.v11i3.957>
- Ackerman, R. A., Witt, E. A., Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Kashy, D. A. (2011). What does the Narcissistic personality inventory really measure? *Assessment*, 18(1), 67–87. <https://doi.org/10.1177/1073191110382845>
- Akhtar, R., Ahmetoglu, G., Chamorro-Premuzic, T. (2013). Greed is good? Assessing the relationship between entrepreneurship and subclinical psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 54(3), 420–425. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2012.10.013>
- Ali, F., Amorim, I. S., Chamorro-Premuzic, T. (2009). Empathy deficits and trait emotional intelligence in psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 47(7), 758–762. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2009.06.016>
- Ali, F., Chamorro-Premuzic, T. (2010). Investigating Theory of Mind deficits in nonclinical psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 49(3), 169–174. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.03.027>
- Allen, J. J., Anderson, C. A. (2017a). Aggression and Violence: Definitions and Distinctions. W: P. Sturmeý (Red.), *The Wiley Handbook of Violence and Aggression* (s. 1–14). John

- Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva001>
- Allen, J. J., Anderson, C. A. (2017b). General Aggression Model. W: P. Rössler, C. A. Hoffner, & L. Zoonen (Red.), *The International Encyclopedia of Media Effects* (s. 1–15). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118783764.wbieme0078>
- Allen, J. J., Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2018). The General Aggression Model. *Current Opinion in Psychology*, 19, 75–80. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.034>
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5^{TM}, 5th ed.* American Psychiatric Publishing, Inc. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., Rothstein, H. R., Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151–173. <https://doi.org/10.1037/a0018251>
- Andreou, E. (2004). Bully/victim problems and their association with Machiavellianism and self-efficacy in Greek primary school children. *British Journal of Educational Psychology*, 74(2), 297–309. <https://doi.org/10.1348/000709904773839897>
- Andrew, J., Cooke, M., Muncer, S. J. (2008). The relationship between empathy and Machiavellianism: An alternative to empathizing–systemizing theory. *Personality and Individual Differences*, 44(5), 1203–1211. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2007.11.014>
- Ang, R. P., Ong, E. Y. L., Lim, J. C. Y., Lim, E. W. (2009). From Narcissistic Exploitativeness to Bullying Behavior: The Mediating Role of Approval-of-aggression Beliefs. *Social Development*, 19(4), 721–735. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00557.x>
- Ang, R. P., Tan, K. A., Mansor, A. T. (2011). Normative beliefs about aggression as a mediator of narcissistic exploitativeness and cyberbullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(13), 2619–2634. <https://doi.org/10.1177/0886260510388286>
- Aranowska, E., Rytel, J. (2012). Struktura czynnikowa Kwestionariusza Agresji Bussa i Perry’ego (BPQA) w populacji polskiej. *Studia Psychologica UKSW*, 12(2), 135–151.

- Archer, J. (1991). The influence of testosterone on human aggression. *British Journal of Psychology*, 82(1), 1–28. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1991.tb02379.x>
- Archer, J. (2004). Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-Analytic Review. *Review of General Psychology*, 8(4), 291–322. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.4.291>
- Archer, J., Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9(3), 212–230. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0903_2
- Arsenault, D. J., Foster, S. L. (2012). Attentional Processes in Children’s Overt and Relational Aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 58(3), 409–436. <https://doi.org/10.1353/mpq.2012.0015>
- Bacon, A. M., Regan, L. (2016). Manipulative relational behaviour and delinquency: sex differences and links with emotional intelligence. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 27(3), 331–348. <https://doi.org/10.1080/14789949.2015.1134625>
- Bagner, D. M., Storch, E. A., Preston, A. S. (2007). Romantic Relational Aggression: What about Gender? *Journal of Family Violence*, 22(1), 19–24. <https://doi.org/10.1007/s10896-006-9055-x>
- Bailey, C. A., Ostrov, J. M. (2008). Differentiating forms and functions of aggression in emerging adults: Associations with hostile attribution biases and normative beliefs. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(6), 713–722. <https://doi.org/10.1007/s10964-007-9211-5>
- Bandura, A. (1978). Social Learning Theory of Aggression. *Journal of Communication*, 28(3), 12–29.
- Barlett, C. P. (2016). Exploring the correlations between emerging adulthood, Dark Triad traits, and aggressive behavior. *Personality and Individual Differences*, 101, 293–298. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.05.061>
- Baron, R. A., Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. Plenum Press.
- Barratt, E. S., Stanford, M. S., Felthous, A. R., Kent, T. A. (1997). The Effects of Phenytoin on Impulsive and Premeditated Aggression. *Journal of Clinical Psychopharmacology*, 17(5),

341–349. <https://doi.org/10.1097/00004714-199710000-00002>

- Basow, S. A., Cahill, K. F., Phelan, J. E., Longshore, K., McGillicuddy-DeLisi, A. (2007). Perceptions of relational and physical aggression among college students: Effects of gender of perpetrator, target, and perceiver. *Psychology of Women Quarterly*, *31*(1), 85–95. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2007.00333.x>
- Baumeister, R. F., Smart, L., Boden, J. M. (1996). Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, *103*(1), 5–33. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2004). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 171–188.
- Bear, J., Weingart, L., Todorova, G. (2011). Can avoiding conflict be beneficial? A field investigation of gender, conflict avoidance, emotional labor, and emotional exhaustion. *IACM 2011 Istanbul Conference Paper*. <http://ssrn.com/abstract=1866524> Electronic copy available at: <https://ssrn.com/abstract=1866524>
- Belfry, K. D., Kolla, N. J. (2021). Cold-blooded and on purpose: A review of the biology of proactive aggression. *Brain Sciences*, *11*(11), 1412. <https://doi.org/10.3390/brainsci11111412>
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-Aggression Hypothesis; Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, *106*(1), 59–73.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. McGraw-Hill Book Company.
- Birkley, E. L., Giancola, P. R., Lance, C. E. (2013). Psychopathy and the prediction of alcohol-related physical aggression: The roles of Impulsive Antisociality and Fearless Dominance. *Drug and Alcohol Dependence*, *128*(1–2), 58–63. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2012.08.011>
- Bitsola, P. I., Kyranides, M. N. (2021). Relational aggression in romantic relationships: A study into gender differences, correlates and predictors. *Journal of European Psychology Students*, *12*(1), 16. <https://doi.org/10.5334/jeps.528>

- Björkqvist, K. (2018). Gender differences in aggression. *Current Opinion in Psychology*, *19*, 39–42. <https://doi.org/10.1016/J.COPSYC.2017.03.030>
- Björkqvist, K., Österman, K., Kaukiainen, A. (1992). The Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females. W: *Of Mice and Women, Aspects of Female Aggression* (s. 51–64). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-102590-8.50010-6>
- Blackburn, R., Lee-Evans, J. M. (1985). Reactions of primary and secondary psychopaths to anger-evoking situations. *British Journal of Clinical Psychology*, *24*(2), 93–100. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1985.tb01319.x>
- Blais, J., Solodukhin, E., Forth, A. E. (2014). A Meta-Analysis Exploring the Relationship Between Psychopathy and Instrumental Versus Reactive Violence. *Criminal Justice and Behavior*, *41*(7), 797–821. <https://doi.org/10.1177/0093854813519629>
- Blickle, G., Habasch, A., Senft, W. (1998). Verbal Aggressiveness: Conceptualization and Measurement a Decade Later. *Psychological Reports*, *82*(1), 287–298. <https://doi.org/10.2466/pr0.1998.82.1.287>
- Blötner, C., Bergold, S. (2022). To be fooled or not to be fooled: Approach and avoidance facets of Machiavellianism. *Psychological Assessment*, *34*(2), 147–158. <https://doi.org/10.1037/pas0001069>
- Bodecka-Zych, M., Jonason, P. K., Zajenkowska, A. (2022). Hostile attribution biases in vulnerable narcissists depends on the socio-relational context. *Journal of Individual Differences*, *43*(2), 70–78. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000354>
- Bond, A. J., Bauer, A., Wingrove, J. (2004). Outcome of aggression affects processing and can legitimise subsequent aggression: Influence of trait aggressiveness. *Aggressive Behavior*, *30*(4), 284–297. <https://doi.org/10.1002/ab.20025>
- Book, A. S., Starzyk, K. B., Quinsey, V. L. (2001). The relationship between testosterone and aggression: a meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, *6*(6), 579–599. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(00\)00032-X](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(00)00032-X)
- Bowen, K. N., Roberts, J. J., Kocian, E. J., Bartula, A. (2014). An empirical test of social information processing theory and emotions in violent situations. *Western Criminology Review*, *15*(1), 18–33. <https://doi.org/10.21202/1993-047x.11.2017.1.189-207>

- Brewer, G., Abell, L. (2017). Machiavellianism, relationship satisfaction, and romantic relationship quality. *Europe's Journal of Psychology*, 13(3), 491–502. <https://doi.org/10.5964/ejop.v13i3.1217>
- Brewer, G., Lyons, M., Béla, B. (2014). The Relationship between Parental Bonding, Machiavellianism and Adult Friendship Quality. *Individual Differences Research*, 12(4), 191–197. www.idr-journal.com
- Brewer, N., Mitchell, P., Weber, N. (2002). Gender role, organizational status, and conflict management styles. *International Journal of Conflict Management*, 13(1), 78–94. <https://doi.org/10.1108/eb022868>
- Brown, A. A., Brunell, A. B. (2017). The “modest mask”? An investigation of vulnerable narcissists’ implicit self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 119, 160–167. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.020>
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. The Guilford Press.
- Brugman, S., Cornet, L. J. M., Smeijers, D., Smeets, K., Oostermeijer, S., Buitelaar, J. K., Verkes, R. J., Lobbestael, J., de Kogel, C. H., Jansen, L. M. C. (2017). Examining the reactive proactive questionnaire in adults in forensic and non-forensic settings: A variable- and person-based approach. *Aggressive Behavior*, 43(2), 155–162. <https://doi.org/10.1002/ab.21671>
- Buffardi, L. E., Campbell, W. K. (2008). Narcissism and social networking web sites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(10), 1303–1314. <https://doi.org/10.1177/0146167208320061>
- Burton, L. A., Hafetz, J., Henninger, D. (2007). Gender differences in relational and physical aggression. *Social Behavior and Personality*, 35(1), 41–50.
- Bushman, B. J. (2002). Effects of Alcohol on Human Aggression. W: M. Galanter (Red.), *Recent Developments in Alcoholism* (s. 227–243). Springer US. https://doi.org/10.1007/0-306-47141-8_13
- Bushman, B. J., Anderson, C. A. (2001). Is It Time to Pull the Plug on the Hostile Versus Instrumental Aggression Dichotomy? *Psychological Review*, 108(1), 273–279.
- Bushman, B. J., Huesmann, L. R. (2010). Aggression. W: S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & Lindzey

- G (Red.), *Handbook of Social Psychology* (s. 833–863). John Wiley & Sons, Inc.
<https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy002023>
- Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. John Wiley & Sons Inc.
<https://doi.org/10.1037/11160-000>
- Buss, A. H., Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452>
- Cain, N. M., Pincus, A. L., Ansell, E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28(4), 638–656.
<https://doi.org/10.1016/J.CPR.2007.09.006>
- Calvete, E., Orue, I. (2012). Social information processing as a mediator between cognitive schemas and aggressive behavior in adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40(1), 105–117. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9546-y>
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Terwogt, M. M., Schuengel, C. (2002). Bullying and Victimization Among School-age Children: Stability and Links to Proactive and Reactive Aggression. *Social Development*, 11(3), 332–345. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00203>
- Campbell, A., Muncer, S., McManus, I. C., Woodhouse, D. (1999). Instrumental and expressive representations of aggression: One scale or two? *Aggressive Behavior*, 25(6), 435–444.
[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1999\)25:6<435::AID-AB4>3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1999)25:6<435::AID-AB4>3.0.CO;2-Q)
- Carpenter, C. J. (2012). Narcissism on Facebook: Self-promotional and anti-social behavior. *Personality and Individual Differences*, 52(4), 482–486.
<https://doi.org/10.1016/J.PAID.2011.11.011>
- Carrol, J. S., Nelson, D. A., Yorgason, J. B., Harper, J. M., Ashton, R. H., Jensen, A. C. (2010). Relational aggression in marriage. *Aggressive Behavior*, 36(5), 315–329.
<https://doi.org/10.1002/ab.20349>
- Casper, D. M., Card, N. A., Barlow, C. (2020). Relational aggression and victimization during adolescence: A meta-analytic review of unique associations with popularity, peer acceptance, rejection, and friendship characteristics. *Journal of Adolescence*, 80, 41–52.

<https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.12.012>

- Chen, P., Coccaro, E. F., Jacobson, K. C. (2012). Hostile attributional bias, negative emotional responding, and aggression in adults: Moderating effects of gender and impulsivity. *Aggressive Behavior*, 38(1), 47–63. <https://doi.org/10.1002/ab.21407>
- Chen, P., Coccaro, E. F., Lee, R., Jacobson, K. C. (2012). Moderating effects of childhood maltreatment on associations between social information processing and adult aggression. *Psychological Medicine*, 42(6), 1293–1304. <https://doi.org/10.1017/S0033291711002212>
- Christie, R., Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. Academic Press.
- Cierpialkowska, L., Groth, J., Kleka, P. (2016). Poziom integracji osobowości w psychopatii. *Psychiatria Polska*, 60, 1–13.
- Cima, M., Raine, A. (2009). Distinct characteristics of psychopathy relate to different subtypes of aggression. *Personality and Individual Differences*, 47(8), 835–840. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.06.031>
- Cipresso, P., Honey, P. L., Riva, E., Czarna, A. Z., Jonason, P. K., Dufner, M., Kossowska, M. (2016). The Dirty Dozen Scale: Validation of a Polish Version and Extension of the Nomological Net. *Frontiers in Psychology* | www.frontiersin.org, 1, 445. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00445>
- Clark, C. M. (2018). *Validation of the Young Adult Relational Aggression Scale*. [rozprawa doktorska, The University of Southern Mississippi]. <https://aquila.usm.edu/dissertations/1428/>
- Coccaro, E. F., Fanning, J., Lee, R. (2017). Development of a social emotional information processing assessment for adults (SEIP-Q). *Aggressive Behavior*, 43(1), 47–59. <https://doi.org/10.1002/ab.21661>
- Coccaro, E. F., Fanning, J. R., Fisher, E., Couture, L., Lee, R. J. (2017). Social emotional information processing in adults: Development and psychometrics of a computerized video assessment in healthy controls and aggressive individuals. *Psychiatry Research*, 248, 40–47. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.11.004>
- Coccaro, E. F., Keedy, S., Malina, M., Lee, R., Phan, K. L. (2022). Neuronal responses in social-emotional information processing in impulsive aggressive individuals.

- Neuropsychopharmacology*, 47(6), 1249–1255. <https://doi.org/10.1038/s41386-022-01296-3>
- Coccaro, E. F., Noblett, K. L., McCloskey, M. S. (2009). Attributional and emotional responses to socially ambiguous cues: Validation of a new assessment of social/emotional information processing in healthy adults and impulsive aggressive patients. *Journal of Psychiatric Research*, 43(10), 915–925. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2009.01.012>
- Colins, O. F., Fanti, K. A., Salekin, R. T., Andershed, H. (2017). Psychopathic personality in the general population: Differences and similarities across gender. *Journal of Personality Disorders*, 31(1), 49–74. https://doi.org/10.1521/pedi_2016_30_237
- Collison, K. L., South, S., Vize, C. E., Miller, J. D., Lynam, D. R. (2021). Exploring gender differences in Machiavellianism using a measurement Invariance approach. *Journal of Personality Assessment*, 103(2), 258–266. <https://doi.org/10.1080/00223891.2020.1729773>
- Collison, K. L., Vize, C. E., Miller, J. D., Lynam, D. R. (2018). Development and preliminary validation of a five factor model measure of Machiavellianism. *Psychological Assessment*, 30(10), 1401–1407. <https://doi.org/10.1037/pas0000637>
- Connor, D. F., Steingard, R. J., Anderson, J. J., Melloni Jr., R. H. (2003). Gender Differences in Reactive and Proactive Aggression. *Child Psychiatry and Human Development*, 33(4), 279–294. <https://doi.org/10.1023/A:1023084112561>
- Connor, D. F., Steingard, R. J., Cunningham, J. A., Anderson, J. J., Melloni, R. H. (2004). Proactive and Reactive Aggression in Referred Children and Adolescents. *American Journal of Orthopsychiatry*, 74(2), 129–136. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.74.2.129>
- Corzine, J. B. (2005). Exploratory study of machiavellianism and bases of social power in bankers. *Psychological Reports*, 97(6), 356. <https://doi.org/10.2466/PR0.97.6.356-362>
- Coyne, S. M. (2016). Effects of viewing relational aggression on television on aggressive behavior in adolescents: A three-year longitudinal study. *Developmental Psychology*, 52(2), 284–295. <https://doi.org/10.1037/dev0000068>
- Coyne, S. M., Archer, J., Eslea, M. (2004). Cruel intentions on television and in real life: Can viewing indirect aggression increase viewers' subsequent indirect aggression? *Journal of*

- Experimental Child Psychology*, 88(3), 234–253.
<https://doi.org/10.1016/J.JECP.2004.03.001>
- Coyne, S. M., Archer, J., Eslea, M. (2006). „We’re not friends anymore! unless...”: The frequency and harmfulness of indirect, relational, and social aggression. *Aggressive Behavior*, 32(4), 294–307. <https://doi.org/10.1002/ab.20126>
- Coyne, S. M., Ehrenreich, S. E., Holmgren, H. G., Underwood, M. K. (2019). “We’re not gonna be friends anymore”: Associations between viewing relational aggression on television and relational aggression in text messaging during adolescence. *Aggressive Behavior*, 45(3), 319–326. <https://doi.org/10.1002/ab.21821>
- Coyne, S. M., Nelson, D. A., Carroll, J. S., Smith, N. J., Yang, C., Holmgren, H. G., Johnson, C. (2017). Relational Aggression and Marital Quality: A Five-Year Longitudinal Study. *Journal of Family Psychology*, 31(3), 282–293. <https://doi.org/10.1037/fam0000274.supp>
- Coyne, S. M., Nelson, D. A., Graham-Kevan, N., Keister, E., Grant, D. M. (2010). Mean on the screen: Psychopathy, relationship aggression, and aggression in the media. *Personality and Individual Differences*, 48(3), 288–293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.10.018>
- Coyne, S. M., Swit, C., Stockdale, L., Summers, K. (2020). The growth of gossip: Socialization of relational aggression from adolescence to emerging adulthood. *Aggressive Behavior*, 46(6), 535–546. <https://doi.org/10.1002/ab.21924>
- Crawford, J. R., Henry, J. D. (2003). The Depression Anxiety Stress Scales (DASS): Normative data and latent structure in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 42(2), 111–131. <https://doi.org/10.1348/014466503321903544>
- Crick, N. R., Bigbee, M. A., Howes, C. (1996). Normative Beliefs about Aggression: How Do I Hurt Thee? Let Me Count the Ways. *Child Development*, 67, 1003–1014.
- Crick, N. R., Casas, J. F., Ku, H.-C. (1999). Relational and Physical Forms of Peer Victimization in Preschool. *Developmental Psychology*, 35(2), 376–385.
- Crick, N. R., Casas, J. F., Mosher, M. (1997). Relational and Overt Aggression in Preschool. *Developmental Psychology*, 33(4), 579–588.
- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1994). A Review and Reformulation of Social Information-Processing Mechanisms in Children’s Social Adjustment. *Psychological Bulletin*, 115(1),

74–101.

- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1996). Social Information-Processing Mechanisms in Reactive and Proactive Aggression. *Child Development*, *67*(3), 993–1002.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1995). Relational Aggression, Gender, and Social-Psychological Adjustment. *Child development*, *66*(3), 710–722. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/1131945>
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1996). Children’s treatment by peers: Victims of relational and overt aggression. *Development and Psychopathology*, *8*(02), 367–380. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/S0954579400007148>
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Kawabata, Y. (2012). Relational Aggression and Gender: An Overview. W: *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression* (s. 245–259). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511816840.012>
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Werner, N. E. (2006). A longitudinal study of relational aggression, physical aggression, and children’s social-psychological adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *34*(2), 131–142. <https://doi.org/10.1007/s10802-005-9009-4>
- Crothers, L. M., Schreiber, J. B., Field, J. E., Kolbert, J. B. (2009). Development and Measurement Through Confirmatory Factor Analysis of the Young Adult Social Behavior Scale (YASB). *Journal of Psychoeducational Assessment*, *27*(1), 17–28. <https://doi.org/10.1177/0734282908319664>
- Crowe, M. L., Lynam, D. R., Campbell, W. K., Miller, J. D. (2019). Exploring the structure of narcissism: Toward an integrated solution. *Journal of Personality*, *87*(6), 1151–1169. <https://doi.org/10.1111/jopy.12464>
- Cunha, O., Braga, T., Gomes, H. S., Abrunhosa Gonçalves, R. (2020). Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) Factor Structure in Male Perpetrators of Intimate Partner Violence. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, *20*(3), 241–263. <https://doi.org/10.1080/24732850.2020.1717279>
- Curtis, S. R., Jones, D. N. (2020). Understanding what makes dark traits “vulnerable”: A distinction between indifference and hostility. *Personality and Individual Differences*, *160*(February), 109941. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.109941>

- Cutcliffe, J. R., Riahi, S. (2013). Systemic perspective of violence and aggression in mental health care: Towards a more comprehensive understanding and conceptualization: Part 1. *International Journal of Mental Health Nursing*, 22(6), 558–567. <https://doi.org/10.1111/inm.12029>
- Czar, K. A., Dahlen, E. R., Bullock, E. E., Nicholson, B. C. (2011). Psychopathic personality traits in relational aggression among young adults. *Aggressive Behavior*, 37(2), 207–214. <https://doi.org/10.1002/ab.20381>
- Czarna, A. Z., Dufner, M., Clifton, A. D. (2014). The effects of vulnerable and grandiose narcissism on liking-based and disliking-based centrality in social networks. *Journal of Research in Personality*, 50(1), 42–45. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2014.02.004>
- Czarna, A. Z., Zajenkowski, M., Dufner, M. (2018). How Does It Feel to Be a Narcissist? Narcissism and Emotions. W: A. Hermann, A. Brunell, & J. Foster (Red.), *Handbook of Trait Narcissism* (s. 255–263). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92171-6_27
- Czarna, A. Z., Zajenkowski, M., Maciantowicz, O., Szymaniak, K. (2021). The relationship of narcissism with tendency to react with anger and hostility: The roles of neuroticism and emotion regulation ability. *Current Psychology*, 40(11), 5499–5514. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00504-6>
- Dahlen, E. R., Czar, K. A., Prather, E., Dyess, C. (2013). Relational aggression and victimization in college students. *Journal of College Student Development*, 54(2), 140–154. <https://doi.org/10.1353/csd.2013.0021>
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G., Levy, P. E. (2009). The Development and Validation of a New Machiavellianism Scale. *Journal of Management*, 35(2), 219–257. <https://doi.org/10.1177/0149206308318618>
- Dane, A. V., Marini, Z. A. (2014). Overt and relational forms of reactive aggression in adolescents: Relations with temperamental reactivity and self-regulation. *Personality and Individual Differences*, 60, 60–66. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.12.021>
- de Jong-Gierveld, J., Kamphuls, F. (1985). The Development of a Rasch-Type Loneliness Scale. *Applied Psychological Measurement*, 9(3), 289–299. <https://doi.org/10.1177/014662168500900307>

- Dean, A. C., Altstein, L. L., Berman, M. E., Constans, J. I., Sugar, C. A., McCloskey, M. S. (2013). Secondary psychopathy, but not primary psychopathy, is associated with risky decision-making in noninstitutionalized young adults. *Personality and Individual Differences, 54*(2), 272–277. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.09.009>
- Deffenbacher, J. L., Oetting, E. R., Thwaites, G. A., Lynch, R. S., Baker, D. A., Stark, R. S., Thacker, S., Eiswerth-Cox, L. (1996). State-Trait Anger Theory and the utility of the Trait Anger Scale. *Journal of Counseling Psychology, 43*(2), 131–148. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.43.2.131>
- Del Gaizo, A. L., Falkenbach, D. M. (2008). Primary and secondary psychopathic-traits and their relationship to perception and experience of emotion. *Personality and Individual Differences, 45*(3), 206–212. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2008.03.019>
- DeShong, H. L., Helle, A. C., Lengel, G. J., Meyer, N., Mullins-Sweatt, S. N. (2017). Facets of the Dark Triad: Utilizing the Five-Factor Model to describe Machiavellianism. *Personality and Individual Differences, 105*, 218–223. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.09.053>
- Dewall, C. N., Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2011). The general aggression model: Theoretical extensions to violence. *Psychology of Violence, 1*(3), 245–258. <https://doi.org/10.1037/a0023842>
- Dickinson, K. A., Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders, 17*(3), 188–207. <https://doi.org/10.1521/pedi.17.3.188.22146>
- Dimitrov, D. M. (2012). *Statistical Methods for Validation of Assessment Scale Data in Counseling and Related Fields*. American Counseling Association.
- Dinić, B. M., Raine, A. (2020). An Item Response Theory Analysis and Further Validation of the Reactive–Proactive Aggression Questionnaire (RPQ): The Serbian Adaptation of the RPQ. *Journal of Personality Assessment, 102*(4), 469–479. <https://doi.org/10.1080/00223891.2019.1573430>
- Dinić, B. M., Raine, A., Vujić, A., van Dongen, J. D. M. (2020). Cross–cultural Validity of the Reactive–Proactive Aggression Questionnaire Among Adults Across Five Countries. *Journal of Interpersonal Violence, 1*–23. <https://doi.org/10.1177/0886260520966672>

- Dinić, B. M., Smederevac, S. (2018). When you say aggressiveness, what do you mean by that? Similarities and differences between aggressiveness/agreeableness scales from personality inventories. *Personality and Individual Differences*, 134, 314–320. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.06.028>
- Dinić, B. M., Wertag, A. (2018). Effects of Dark Triad and HEXACO traits on reactive/proactive aggression: Exploring the gender differences. *Personality and Individual Differences*, 123, 44–49. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.11.003>
- Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(6), 1146–1158. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1146>
- Dodge, K. A., Crick, N. R. (1990). Social Information-Processing Bases of Aggressive Behavior in Children. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16(1), 8–22. <https://doi.org/10.1177/0146167290161002>
- Dodge, K. A., Godwin, J. (2013). Social-information-processing patterns mediate the impact of preventive intervention on adolescent antisocial behavior. *Psychological Science*, 24(4), 456–465. <https://doi.org/10.1177/0956797612457394>
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), 37–51. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.106.1.37>
- Dolan, M., Völlm, B. (2009). Antisocial personality disorder and psychopathy in women: A literature review on the reliability and validity of assessment instruments. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(1), 2–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.11.002>
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press.
- Dominiak-Kochanek, M. (2017). *Metody wychowawcze rodziców a agresja interpersonalna młodych dorosłych*. Wydawnictwo APS.
- Dotterer, H. L., Waller, R., Cope, L. M., Hicks, B. M., Nigg, J. T., Zucker, R. A., Hyde, L. W. (2017). Concurrent and developmental correlates of psychopathic traits using a triarchic

- psychopathy model approach. *Journal of Abnormal Psychology*, 126(7), 859–876.
<https://doi.org/10.1037/abn0000302>
- Du, T. V., Miller, J. D., Lynam, D. R. (2021). The relation between narcissism and aggression: A meta-analysis. *Journal of Personality*. <https://doi.org/10.1111/jopy.12684>
- Edwards, R., Bond, A. J. (2012). Narcissism, self-concept clarity and aggressive cognitive bias amongst mentally disordered offenders. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 23(5–6), 620–634. <https://doi.org/10.1080/14789949.2012.715180>
- Eifler, S., Petzold, K. (2019). Validity aspects of vignette experiments: Expected “what-if” differences between reports of behavioral intentions and actual behavior. W: P. Lavrakas, M. Traugott, C. Kennedy, A. Holbrook, E. de Leeuw, & B. West (Red.), *Experimental Methods in Survey Research* (s. 393–416). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781119083771.ch20>
- Eisenbarth, H., Hart, C. M., Zubielevitch, E., Keilor, T., Wilson, M., Bulbulia, J., Sibley, C. G., Sedikides, C. (2022). Aspects of psychopathic personality relate to lower subjective and objective professional success. *Personality and Individual Differences*, 186. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111340>
- Emmons, R. A. (1987). Narcissism: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 11–17. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.11>
- Euler, F., Steinlin, C., Stadler, C. (2017). Distinct profiles of reactive and proactive aggression in adolescents: Associations with cognitive and affective empathy. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 11(1), 1–14. <https://doi.org/10.1186/s13034-016-0141-4>
- Evers, C., Fischer, A. H., Manstead, A. S. R. (2011). Gender and emotion regulation: A social appraisal perspective on anger. W: I. Nyklíček, A. Vingerhoets, & M. Zeelenberg (Red.), *Emotion Regulation and Well-Being* (s. 211–222). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6953-8_13
- Falkenbach, D. M., Barese, T. H., Balash, J., Reinhard, E. E., Hughs, C. J. (2015). The exploration of subclinical psychopathic subtypes and their relationship with types of aggression in female college students. *Personality and Individual Differences*, 85, 117–122. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.04.018>

- Farnicka, M., Liberska, H., Niewiedział, D. (2016). *Psychologia agresji. Wybrane problemy*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Farrell, A. D., Pittman, S., Bettencourt, A. F., Mehari, K. R., Dunn, C., Sullivan, T. N. (2022). Beliefs as mediators of relations between exposure to violence and physical aggression during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 42(3), 297–326. <https://doi.org/10.1177/02724316211036747>
- Fehr, B., Samsom, D., Paulhus, D. L. (1992). The construct of Machiavellianism: Twenty years later. W: C. D. Spielberger & J. N. Butcher (Red.), *Advances in personality assessment* (s. 77–116). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ferguson, C. J., Dyck, D. (2012). Paradigm change in aggression research: The time has come to retire the General Aggression Model. *Aggression and Violent Behavior*, 17(3), 220–228. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.02.007>
- Fite, J. E., Goodnight, J. A., Bates, J. E., Dodge, K. A., Pettit, G. S. (2008). Adolescent aggression and social cognition in the context of personality: impulsivity as a moderator of predictions from social information processing. *Aggressive Behavior*, 34(5), 511–520. <https://doi.org/10.1002/ab.20263>
- Fite, P. J., Colder, C. R., Lochman, J. E., Wells, K. C. (2007). Pathways from proactive and reactive aggression to substance use. *Psychology of Addictive Behaviors*, 21(3), 355–364. <https://doi.org/10.1037/0893-164X.21.3.355>
- Fite, P. J., Griffith, R. L., Robertson, S., O'Dell, C. (2022). Proactive and reactive aggression and substance use among detained youth. *Journal of Substance Use*, 27(3), 328–334. <https://doi.org/10.1080/14659891.2021.1941353>
- Fite, P. J., Raine, A., Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., Pardini, D. A. (2010). Reactive and proactive aggression in adolescent males: Examining differential outcomes 10 years later in early adulthood. *Criminal Justice and Behavior*, 37(2), 141–157. <https://doi.org/10.1177/0093854809353051>
- Fite, P. J., Richey, A., Dipierro, M., Brown, S., Bortolato, M. (2016). Associations Between Proactive and Reactive Aggression and Risky Sexual Behavior Among Emerging Adults. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 25(10), 1131–1148. <https://doi.org/10.1080/10926771.2016.1241331>

- Flores-Mendoza, C. E., Alvarenga, M. A. S., Herrero, Ó., Abad, F. J. (2008). Factor structure and behavioural correlates of the Psychopathy Checklist-Revised [PCL-R] in a Brazilian prisoner sample. *Personality and Individual Differences*, 45(7), 584–590. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.06.016>
- Fontaine, R. G. (2007). Disentangling the psychology and law of instrumental and reactive subtypes of aggression. *Psychology, Public Policy, and Law*, 13(2), 143–165. <https://doi.org/10.1037/1076-8971.13.2.143>
- Ford, J. D., Chapman, J., Connor, D. F., Cruise, K. R. (2012). Complex Trauma and Aggression in Secure Juvenile Justice Settings. *Criminal Justice and Behavior*, 39(6), 694–724. <https://doi.org/10.1177/0093854812436957>
- Forrest, S., Eatough, V., Shevlin, M. (2005). Measuring adult indirect aggression: The development and psychometric assessment of the indirect aggression scales. *Aggressive Behavior*, 31(1), 84–97. <https://doi.org/10.1002/ab.20074>
- Fossati, A., Borroni, S., Eisenberg, N., Maffei, C. (2010). Relations of proactive and reactive dimensions of aggression to overt and covert narcissism in nonclinical adolescents. *Aggressive Behavior*, 36(1), 21–27. <https://doi.org/10.1002/ab.20332>
- Fraser, M. W., Galinsky, M. J., Smokowski, P. R., Day, S. H., Terzian, M. A., Rose, R. A., Guo, S. (2005). Social information-processing skills training to promote social competence and prevent aggressive behavior in the third grades. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(6), 1045–1055. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.73.6.1045>
- Freud, Z. (1914). Wprowadzenie do narcyzmu. W: K. Pospiszyl (Red.), *Zygmunt Freud: człowiek i dzieło* (s. 273–294).
- Frick, P. J., Cornell, A. H., Barry, C. T., Bodin, S. D., Dane, H. E. (2003). Callous-unemotional traits and conduct problems in the prediction of conduct problem severity, aggression, and self-report of delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(4), 457–470. <https://doi.org/10.1023/A:1023899703866>
- Fulda, K. G., Roper, K. L., Dotson, C. H., Cardarelli, R. (2022). Physical Aggression and Coronary Artery Calcification: A North Texas Healthy Heart Study. *International Journal of Behavioral Medicine*, 29(1), 14–24. <https://doi.org/10.1007/s12529-021-09989-7>

- Fung, A. L. C. (2019). Adolescent Reactive and Proactive Aggression, and Bullying in Hong Kong: Prevalence, Psychosocial Correlates, and Prevention. *Journal of Adolescent Health, 64*(6), S65–S72. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2018.09.018>
- Fung, A. L. C., Li, X., Ramírez, M. J., Lam, B. Y.-H., Millana, L., Fares-Otero, N. E. (2018). A cross-regional study of the reactive and proactive aggression of youth in Spain, Uruguay, mainland China, and Hong Kong. *Social Development, 27*(4), 748–760. <https://doi.org/10.1111/sode.12305>
- Fung, A. L. C., Raine, A., Gao, Y. (2009). Cross-Cultural Generalizability of the Reactive–Proactive Aggression Questionnaire (RPQ). *Journal of Personality Assessment, 91*(5), 473–479. <https://doi.org/10.1080/00223890903088420>
- Furnham, A., Richards, S. C., Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of Personality: A 10 Year Review. *Social and Personality Psychology Compass, 7*(3), 199–216. <https://doi.org/10.1111/spc3.12018>
- Gagnon, J., Rochat, L. (2017). Relationships Between Hostile Attribution Bias, Negative Urgency, and Reactive Aggression. *Journal of Individual Differences, 38*(4), 211–219. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000238>
- García-Forero, C., Gallardo-Pujol, D., Maydeu-Olivares, A., Andrés-Pueyo, A. (2009). Disentangling impulsiveness, aggressiveness and impulsive aggression: An empirical approach using self-report measures. *Psychiatry Research, 168*(1), 40–49. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2008.04.002>
- Garofalo, C., Neumann, C. S., Velotti, P. (2021). Psychopathy and Aggression: The Role of Emotion Dysregulation. *Journal of Interpersonal Violence, 36*(23–24), 12640–12664. <https://doi.org/10.1177/0886260519900946>
- Gaś, Z. (1980). Inwentarz Psychologiczny Syndromu Agresji. *Przegląd Psychologiczny, XXIII*(1), 1–14.
- Geng, Y., Chang, G., Li, L., Zhang, R., Sun, Q., Huang, J. (2016). Machiavellianism in Chinese adolescents: Links to internalizing and externalizing problems. *Personality and Individual Differences, 89*, 19–23. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2015.09.037>
- Gentile, B., Miller, J. D., Hoffman, B. J., Reidy, D. E., Zeichner, A., Campbell, W. K. (2013).

- A test of two brief measures of grandiose narcissism: The Narcissistic Personality Inventory–13 and the Narcissistic Personality Inventory-16. *Psychological Assessment*, 25(4), 1120–1136. <https://doi.org/10.1037/a0033192>
- Giammarco, E. A., Atkinson, B., Baughman, H. M., Veselka, L., Vernon, P. A. (2013). The relation between antisocial personality and the perceived ability to deceive. *Personality and Individual Differences*, 54(2), 246–250. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.09.004>
- Glascoek, J. (2008). Direct and indirect aggression on prime-time network television. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 52(2), 268–281. <https://doi.org/10.1080/08838150801992078>
- Glenn, A. L., Raine, A. (2009). Psychopathy and instrumental aggression: Evolutionary, neurobiological, and legal perspectives. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(4), 253–258. <https://doi.org/10.1016/J.IJLP.2009.04.002>
- Goldstein, S. E. (2011). Relational aggression in young adults' friendships and romantic relationships. *Personal Relationships*, 18(4), 645–656. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01329.x>
- Golmaryami, F. N., Barry, C. T. (2010). The associations of self-reported and peer-reported relational aggression with narcissism and self-esteem among adolescents in a residential setting. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 39(1), 128–133. <https://doi.org/10.1080/15374410903401203>
- Goodboy, A. K., Martin, M. M. (2015). The personality profile of a cyberbully: Examining the Dark Triad. *Computers in Human Behavior*, 49, 1–4. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.052>
- Gościniak, J. (2017). Narcystyczne zaburzenie osobowości. W: L. Cierpiałkowska & E. Soroko (Red.), *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej* (s. 154–171). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Gościniak, J., Mocek, M. (2008). Narcyzm i patologia narcystyczna w ujęciu psychologii self Heinza Kohuta. *Roczniki Psychologiczne*, 11(2), 7–26.
- Gray, N. S., Snowden, R. J. (2016). Psychopathy in women: Prediction of criminality and violence in UK and USA psychiatric patients resident in the community. *Psychiatry*

- Research*, 237, 339–343. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.01.014>
- Green, A., MacLean, R., Charles, K. (2020). Unmasking gender differences in narcissism within intimate partner violence. *Personality and Individual Differences*, 167, 110247. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2020.110247>
- Green, A., MacLean, R., Charles, K. (2021). Female Narcissism: Assessment, Aetiology, and Behavioural Manifestations. W: *Psychological Reports*. SAGE Publications Inc. <https://doi.org/10.1177/00332941211027322>
- Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., Yan, T. (2015). Gender differences in narcissism: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(2), 261–310. <https://doi.org/10.1037/a0038231>
- Grygiel, P., Humenny, G., Rebisz, S., Kwitaj, P., Sikorska, J. (2013). Validating the Polish adaptation of the 11-item de Jong Gierveld Loneliness Scale. W: *European Journal of Psychological Assessment* (T. 29, Numer 2, s. 129–139). Hogrefe Verlag GmbH & Co. KG. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000130>
- Guerra, R. C., White, B. A. (2017). Psychopathy and Functions of Aggression in Emerging Adulthood: Moderation by Anger Rumination and Gender. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 39(1), 35–45. <https://doi.org/10.1007/s10862-016-9563-9>
- Hamby, S. (2017). On defining violence, and why it matters. *Psychology of Violence*, 7(2), 167–180. <https://doi.org/10.1037/vio0000117>
- Hansen-Brown, A. A., Freis, S. D. (2021). Assuming the worst: Hostile attribution bias in vulnerable narcissists. *Self and Identity*, 20(2), 152–164. <https://doi.org/10.1080/15298868.2019.1609574>
- Hare, R. D., Hart, S. D., Harpur, T. J. (1991). Psychopathy and the DSM-IV criteria for antisocial personality disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(3), 391–398. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.3.391>
- Hare, R. D., Neumann, C. S. (2006). The PCL-R Assessment of Psychopathy: Development, Structural Properties, and New Directions. W: C. J. Patrick (Red.), *Handbook of psychopathy* (s. 58–88). The Guilford Press.
- Hare, R. D., Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. W:

- Annual Review of Clinical Psychology* (T. 4, s. 217–246).
<https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091452>
- Hare, R. D., Neumann, C. S. (2009). Psychopathy: Assessment and Forensic Implications. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(12), 791–802.
- Harrel, W. A. (1980). Retaliatory aggression by high and low Machiavellians against remorseful and non-remorseful wrongdoers. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 8(2), 217–220. <https://doi.org/10.2224/sbp.1980.8.2.217>
- Hart, W., Adams, J., Burton, K. A., Tortoriello, G. K. (2017). Narcissism and self-presentation: Profiling grandiose and vulnerable Narcissists' self-presentation tactic use. *Personality and Individual Differences*, 104, 48–57. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.062>
- Hay, D. F., Nash, A., Caplan, M., Swartzentruber, J., Ishikawa, F., Vespo, J. E. (2011). The emergence of gender differences in physical aggression in the context of conflict between young peers. *British Journal of Developmental Psychology*, 29(2), 158–175. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.2011.02028.x>
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression approach (3rd ed.)*. Guilford Press.
- Hayes, N. L., Lloyd-Richardson, E. E., Marsee, M. A. (2021). Correlates of Relational and Physical Aggression among Peers and Dating Partners in a College Sample. *Journal of Child and Family Studies*, 30(7), 1697–1711. <https://doi.org/10.1007/s10826-021-01973-9>
- Hendin, H. M., Cheek, J. M. (1997). Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31(4), 588–599. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2204>
- Henriksen, M., Skrove, M., Hoftun, G. B., Sund, E. R., Lydersen, S., Tseng, W. L., Sukhodolsky, D. G. (2020). Developmental Course and Risk Factors of Physical Aggression in Late Adolescence. *Child Psychiatry and Human Development*. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01049-7>
- Henry, J. D., Crawford, J. R. (2005). The short-form version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample.

- British Journal of Clinical Psychology*, 44(2), 227–239.
<https://doi.org/10.1348/014466505X29657>
- Henry, S. (2000). What Is School Violence? An Integrated Definition. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 567(1), 16–29.
<https://doi.org/10.1177/000271620056700102>
- Hofmann, M. J., Schneider, S., Mokros, A. (2021). Fearless but anxious? A systematic review on the utility of fear and anxiety levels to classify subtypes of psychopathy. *Behavioral Sciences & the Law*, 39(5), 512–540. <https://doi.org/10.1002/bsl.2544>
- Hönekopp, J., Watson, S. (2011). Meta-analysis of the relationship between digit-ratio 2D:4D and aggression. *Personality and Individual Differences*, 51(4), 381–386.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.003>
- Hooper, D., Coughlan, J., Mullen, M. (2008). Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53–60.
- Hu, T., Hyatt, C. S., Ding, F., Xia, Y., Wu, L., Zhang, D., Cheng, G. (2022). The Role of Five-Factor Model Traits in Predicting Physical and Verbal Aggression During the Transition to College. *Psychology of Violence*, 12(1), 22–30. <https://doi.org/10.1037/vio0000391>
- Hubbard, J. A., Cillessen, A. H. N., Dodge, K. A., Coie, J. D., Schwartz, D. (2001). The dyadic nature of social information processing in boys' reactive and proactive aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 268–280. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.2.268>
- Huesmann, L. R., Dubow, E. F., Boxer, P. (2009). Continuity of aggression from childhood to early adulthood as a predictor of life outcomes: Implications for the adolescent-limited and life-course-persistent models. *Aggressive Behavior*, 35(2), 136–149.
<https://doi.org/10.1002/ab.20300>
- Hussey, D. L., Flannery, D. J. (2007). Implementing and Evaluating School-Based Primary Prevention Programs and the Importance of Differential Effects on Outcomes. *Journal of School Violence*, 6(2), 117–134. https://doi.org/10.1300/J202v06n02_07
- Hyatt, C. S., Crowe, M. L., Lynam, D. R., Miller, J. D. (2020). Components of the Triarchic Model of Psychopathy and the Five-Factor Model domains share largely overlapping

- nomological networks. *Assessment*, 27(1), 72–88.
<https://doi.org/10.1177/1073191119860903>
- Hyatt, C. S., Zeichner, A., Miller, J. D. (2019). Laboratory aggression and personality traits: A meta-analytic review. *Psychology of Violence*, 9(6), 675–689.
<https://doi.org/10.1037/vio0000236>
- Ibabe, I. (2020). A Systematic Review of Youth-to-Parent Aggression: Conceptualization, Typologies, and Instruments. *Frontiers in Psychology*, 11.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.577757>
- Infante, D. A., Riddle, B. L., Horvath, C. L., Tumlin, S. A. (1992). Verbal aggressiveness: Messages and reasons. *Communication Quarterly*, 40(2), 116–126.
<https://doi.org/10.1080/01463379209369827>
- Infante, D. A., Wigley, C. J. (1986). Verbal aggressiveness: An interpersonal model and measure. *Communication Monographs*, 53(1), 61–69.
<https://doi.org/10.1080/03637758609376126>
- Jain, N., Kowalski, C. M., Johnson, L. K., Saklofske, D. H. (2022). Dark thoughts, dark deeds: An exploration of the relationship between the Dark Tetrad and aggression. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02993-4>
- Jambon, M., Madigan, S., Plamondon, A., Jenkins, J. (2019). Developmental trajectories of physical aggression and prosocial behavior in early childhood: Family antecedents and psychological correlates. *Developmental Psychology*, 55(6), 1211–1225.
<https://doi.org/10.1037/dev0000714>
- Jauk, E., Weigle, E., Lehmann, K., Benedek, M., Neubauer, A. C. (2017). The relationship between Grandiose and Vulnerable (Hypersensitive) Narcissism. *Frontiers in Psychology*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01600>
- Johnson, J. G., Cohen, P., Kasen, S., Brook, J. S. (2006). Personality disorders evident by early adulthood and risk for anxiety disorders during middle adulthood. *Journal of Anxiety Disorders*, 20(4), 408–426. <https://doi.org/10.1016/J.JANXDIS.2005.06.001>
- Johnson, L. K., Plouffe, R. A., Saklofske, D. H. (2019). Subclinical Sadism and the Dark Triad. *Journal of Individual Differences*, 40(3), 127–133. <https://doi.org/10.1027/1614->

- Jonason, P. K., Davis, M. D. (2018). A gender role view of the Dark Triad traits. *Personality and Individual Differences, 125*, 102–105. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2018.01.004>
- Jonason, P. K., Foster, J., Oshio, A., Sitnikova, M., Birkas, B., Gouveia, V. (2017). Self-construals and the Dark Triad traits in six countries. *Personality and Individual Differences, 113*, 120–124. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2017.02.053>
- Jonason, P. K., Middleton, J. P. (2015). Dark Triad: The „Dark Side” of Human Personality. *W: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition* (s. 671–675). Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.25051-4>
- Jonason, P. K., Strosser, G. L., Kroll, C. H., Duineveld, J. J., Baruffi, S. A. (2015). Valuing myself over others: The Dark Triad traits and moral and social values. *Personality and Individual Differences, 81*, 102–106. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2014.10.045>
- Jonason, P. K., Webster, G. D. (2010). The dirty dozen: A concise measure of the dark triad. *Psychological Assessment, 22*(2), 420–432. <https://doi.org/10.1037/a0019265>
- Jones, B. D., Woodman, T., Barlow, M., Roberts, R. (2017). The Darker Side of Personality: Narcissism Predicts Moral Disengagement and Antisocial Behavior in Sport. *The Sport Psychologist, 31*(2), 109–116. <https://doi.org/10.1123/tsp.2016-0007>
- Jones, D. N., Neria, A. L. (2015). The Dark Triad and dispositional aggression. *Personality and Individual Differences, 86*, 360–364. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.06.021>
- Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2009). Machiavellianism. W: M. R. Leary & R. H. Hoyle (Red.), *Individual differences in social behavior* (s. 93–108). The Guilford Press.
- Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2010). Different Provocations Trigger Aggression in Narcissists and Psychopaths. *Social Psychological and Personality Science, 1*(1), 12–18. <https://doi.org/10.1177/1948550609347591>
- Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2012). Differentiating the Dark Triad Within the Interpersonal Circumplex. W: L. M. Horowitz & S. Strack (Red.), *Handbook of Interpersonal Psychology* (s. 249–267). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118001868.ch15>

- Karriker-Jaffe, K. J., Foshee, V. A., Ennett, S. T., Suchindran, C. (2008). The development of aggression during adolescence: Sex differences in trajectories of physical and social aggression among youth in rural areas. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *36*(8), 1227–1236. <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9245-5>
- Kawabata, T., Ohbuchi, K. (2019). The Role of Emotions and Social Information Processing in the Decision Processes of Aggressive Behavior. *Psychology and Behavioral Sciences*, *8*(4), 91. <https://doi.org/10.11648/j.pbs.20190804.12>
- Kay, C. S., Arrow, H. (2022). Taking an elemental approach to the conceptualization and measurement of Machiavellianism, narcissism, and psychopathy. W: *Social and Personality Psychology Compass* (T. 16, Numer 4). John Wiley and Sons Inc. <https://doi.org/10.1111/spc3.12662>
- Kaye, A. J., Erdley, C. A. (2011). Physical Aggression. W: S. Goldstein & J. A. Naglieri (Red.), *Encyclopedia of Child Behavior and Development*. Springer US. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-79061-9>
- Kernberg, O. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Jason Aronson.
- Kjærvik, S. L., Bushman, B. J. (2021). The link between narcissism and aggression: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, *147*(5), 477–503. <https://doi.org/10.1037/bul0000323>
- Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling, 3rd ed. W: *Principles and practice of structural equation modeling, 3rd ed.* Guilford Press.
- Knight, N. M., Dahlen, E. R., Bullock-Yowell, E., Madson, M. B. (2018). The HEXACO model of personality and Dark Triad in relational aggression. *Personality and Individual Differences*, *122*, 109–114. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.10.016>
- Kohut, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. *The Psychoanalytic Study of the Child*, *27*, 360–400.
- Kokkinos, C. M., Karagianni, K., Voulgaridou, I. (2017). Relational aggression, big five and hostile attribution bias in adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *52*, 101–113. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2017.07.007>
- Kokkinos, C. M., Voulgaridou, I. (2017). Links between relational aggression, parenting and

- personality among adolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 14(3), 249–264. <https://doi.org/10.1080/17405629.2016.1194265>
- Kokko, K., Pulkkinen, L., Huesmann, L. R., Dubow, E. F., Boxer, P. (2009). Intensity of Aggression in Childhood as a Predictor of Different Forms of Adult Aggression: A Two-Country (Finland and the United States) Analysis. *Journal of Research on Adolescence*, 19(1), 9–34. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2009.00579.x>
- Konopka, K., Zajenkowska, A., Dominiak-Kochanek, M. (2018). The relation of sensitivity to provocation and frustration to direct aggression: the mediating role of beliefs about aggression / La relación entre la sensibilidad a la provocación y a la frustración y la agresión directa: el papel mediador de las creenci. *Revista de Psicología Social*, 33(1), 81–110. <https://doi.org/10.1080/02134748.2017.1385241>
- Kowalski, C. M., Kwiatkowska, K., Kwiatkowska, M. M., Ponikiewska, K., Rogoza, R., Schermer, J. A. (2018). The Dark Triad traits and intelligence: Machiavellians are bright, and narcissists and psychopaths are ordinary. *Personality and Individual Differences*, 135, 1–6. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2018.06.049>
- Kowalski, C. M., Rogoza, R., Saklofske, D. H., Schermer, J. A. (2021). Dark triads, tetrads, tents, and cores: Why navigate (research) the jungle of dark personality models without a compass (criterion)? *Acta Psychologica*, 221. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2021.103455>
- Kowalski, C. M., Rogoza, R., Vernon, P. A., Schermer, J. A. (2018). The Dark Triad and the self-presentation variables of socially desirable responding and self-monitoring. *Personality and Individual Differences*, 120, 234–237. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.09.007>
- Krahé, B. (2005). *Agresja*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Krahé, B. (2013). *The Social Psychology of Aggression (2nd ed.)*. Psychology Press.
- Kreis, M. K. F., Cooke, D. J. (2011). Capturing the Psychopathic Female: A Prototypicality Analysis of the Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality (CAPP) Across Gender. *Behavioral Sciences & the Law*, 29(5), 634–648. <https://doi.org/10.1002/bsl.1003>
- Krizan, Z., Johar, O. (2015). Narcissistic rage revisited. *Journal of Personality and Social*

- Psychology*, 108(5), 784–801. <https://doi.org/10.1037/pspp0000013>
- Kubany, E. S., Richard, D. C., Bauer, G. B., Muraoka, M. Y. (1992). Verbalized anger and accusatory „you” messages as cues for anger and antagonism among adolescents. *Adolescence*, 27(107), 505–516.
- Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children. *Aggressive Behavior*, 14(6), 403–414. [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1988\)14:6<403::AID-AB2480140602>3.0.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1988)14:6<403::AID-AB2480140602>3.0.CO;2-D)
- Lambe, S., Hamilton-Giachritsis, C., Garner, E., Walker, J. (2018). The Role of Narcissism in Aggression and Violence: A Systematic Review. *Trauma, Violence, and Abuse*, 19(2), 209–230. <https://doi.org/10.1177/1524838016650190>
- LaMotte, A. D., Taft, C. T., Weatherill, R. P. (2016). Mistrust of others as a mediator of the relationship between trauma exposure and use of partner aggression. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 8(4), 535–540. <https://doi.org/10.1037/tra0000157>
- Lander, G. C., Lutz-Zois, C. J., Rye, M. S., Goodnight, J. A. (2012). The differential association between alexithymia and primary versus secondary psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 52(1), 45–50. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2011.08.027>
- Láng, A. (2017). Machiavellianism Scale (Mach-IV). W: V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Red.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* (s. 1–3). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1246-1
- Laskey, P. (2016). Investigating gender differences in psychopathy using a community sample: Empathy, anxiety and self-control. *Applied Psychology Fourth Annual Student Conference, University of Cumbria, Carlisle, UK*.
- Lau, K. S. L., Marsee, M. A. (2013). Exploring Narcissism, Psychopathy, and Machiavellianism in Youth: Examination of Associations with Antisocial Behavior and Aggression. *Journal of Child and Family Studies*, 22(3), 355–367. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9586-0>
- Law, H., Falkenbach, D. M. (2018). Hostile Attribution Bias as a Mediator of the Relationships

- of Psychopathy and Narcissism With Aggression. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(11), 3355–3371. <https://doi.org/10.1177/0306624X17742614>
- LeBreton, J. M., Binning, J. F., Adorno, A. J. (2006). Subclinical psychopaths. W: J. C. Thomas, D. L. Segal, & M. Hersen (Red.), *Comprehensive Handbook of Personality and Psychopathology, Vol. 1. Personality and Everyday Functioning* (s. 388–411). John Wiley & Sons Inc.
- Lee, H. Y., Yeager, D. S. (2020). Adolescents with an entity theory of personality are more vigilant to social status and use relational aggression to maintain social status. *Social Development*, 29(1), 273–289. <https://doi.org/10.1111/sode.12393>
- Lee, I. A., Preacher, K. J. (2013). *Calculation for the test of the difference between two dependent correlations with one variable in common*. <http://quantpsy.org/corrtest/corrtest2.htm>
- Lemerise, E. A., Arsenio, W. F. (2000). An integrated model of emotion processes and cognition in social information processing. *Child Development*, 71(1), 107–118. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00124>
- Lento-Zwolinski, J. (2007). College students' self-report of psychosocial factors in reactive forms of relational and physical aggression. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24(3), 407–421. <https://doi.org/10.1177/0265407507077229>
- Leśniewska, G. (2016). Przemoc ekonomiczna wobec kobiet – przeźroczy problem. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 418, 219–225. <https://doi.org/10.15611/pn.2016.418.22>
- Levenson, M. R., Kiehl, K. A., Fitzpatrick, C. M. (1995). Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(1), 151–158. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.1.151>
- Lewis, M. (2007). Stepwise versus hierarchical regression: Pros and cons. W: *Southwest Educational Research Association 2007 Annual Meeting*.
- Li, C. H. (2016). Confirmatory factor analysis with ordinal data: Comparing robust maximum likelihood and diagonally weighted least squares. *Behavior Research Methods*, 48(3),

936–949. <https://doi.org/10.3758/s13428-015-0619-7>

- Li, C., Sun, Y., Ho, M. Y., You, J., Shaver, P. R., Wang, Z. (2016). State narcissism and aggression: The mediating roles of anger and hostile attributional bias. *Aggressive Behavior*, 42(4), 333–345. <https://doi.org/10.1002/ab.21629>
- Lilienfeld, S. O., Andrews, B. P. (1996). Development and Preliminary Validation of a Self-Report Measure of Psychopathic Personality Traits in Noncriminal Population. *Journal of Personality Assessment*, 66(3), 488–524. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6603_3
- Lilienfeld, S. O., Latzman, R. D., Watts, A. L., Smith, S. F., Dutton, K. (2014). Correlates of psychopathic personality traits in everyday life: results from a large community survey. *Frontiers in Psychology*, 5. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00740>
- Lin, P. I., Hsieh, C. Da, Juan, C. H., Hossain, M. M., Erickson, C. A., Lee, Y. H., Su, M. C. (2016). Predicting aggressive tendencies by visual attention bias associated with hostile emotions. *PLoS ONE*, 11(2). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0149487>
- Linder, J. R., Crick, N. R., Collins, W. A. (2002). Relational Aggression and Victimization in Young Adults' Romantic Relationships: Associations with Perceptions of Parent, Peer, and Romantic Relationship Quality. *Social Development*, 11(1), 69–86.
- Linder, J. R., Werner, N. E., Lyle, K. A. (2010). Automatic and controlled social information processing and relational aggression in young adults. *Personality and Individual Differences*, 49(7), 778–783. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.06.029>
- Liu, B., Yang, Y., Geng, J., Cai, T., Zhu, M., Chen, T., Xiang, J. (2022). Harsh parenting and children's aggressive behavior: A moderated mediation model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(4), 2403. <https://doi.org/10.3390/ijerph19042403>
- Lobbestael, J., Baumeister, R. F., Fiebig, T., Eckel, L. A. (2014). The role of grandiose and vulnerable narcissism in self-reported and laboratory aggression and testosterone reactivity. *Personality and Individual Differences*, 69, 22–27. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2014.05.007>
- Lobbestael, J., Cima, M., Arntz, A. (2013). The relationship between adult reactive and proactive aggression, hostile interpretation bias, and antisocial personality disorder.

- Journal of Personality Disorders*, 27(SPL.ISS.1), 53–66.
<https://doi.org/10.1521/pedi.2013.27.1.53>
- Loftus, S. T., Glenwick, D. S. (2001). Machiavellianism and Empathy in an Adolescent Residential Psychiatric Population. *Residential Treatment For Children & Youth*, 19(2), 39–57. https://doi.org/10.1300/J007v19n02_04
- Long, Y., Li, Y. (2020). The longitudinal association between social status insecurity and relational aggression: Moderation effects of social cognition about relational aggression. *Aggressive Behavior*, 46(1), 84–96. <https://doi.org/10.1002/ab.21872>
- Lynam, D. R., Hoyle, R. H., Newman, J. P. (2006). The perils of partialling. *Assessment*, 13(3), 328–341. <https://doi.org/10.1177/1073191106290562>
- Lyons, M., Aitken, S. (2010). Machiavellian friends? The role of Machiavellianism in friendship formation and maintenance. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 4(3), 194–202. <https://doi.org/10.1037/h0099290>
- Maciantowicz, O., Zajenkowski, M. (2020). Is narcissistic anger fueled by neuroticism? The relationship between grandiose and vulnerable narcissism, neuroticism, and trait anger. *Current Psychology*, 39(5), 1674–1681. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9866-y>
- Mager, K. L., Bresin, K., Verona, E. (2014). Gender, psychopathy factors, and intimate partner violence. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(3), 257–267. <https://doi.org/10.1037/per0000072>
- Makara-Studzińska, M., Tyburski, E., Załuski, M., Adamczyk, K., Mesterhazy, J., Mesterhazy, A. (2022). Confirmatory Factor Analysis of Three Versions of the Depression Anxiety Stress Scale (DASS-42, DASS-21, and DASS-12) in Polish Adults. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 770532. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.770532>
- Małysz, Z. (2020). *Wartość eksplanacyjna strukturalnych elementów osobowości w określaniu różnych form tendencji agresywnych*. Niepublikowana rozprawa doktorska, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Maneiro, L., Cutrín, O., Gómez-Fraguela, X. A. (2022). Gender Differences in the Personality Correlates of Reactive and Proactive Aggression in a Spanish Sample of Young Adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(7–8), NP4082–NP4107.

<https://doi.org/10.1177/0886260520957697>

- Marsee, M. A. (2008). Reactive Aggression and Posttraumatic Stress in Adolescents Affected by Hurricane Katrina. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 37*(3), 519–529. <https://doi.org/10.1080/15374410802148152>
- Marsee, M. A., Frick, P. J. (2007). Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*(6), 969–981. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9147-y>
- Marsee, M. A., Frick, P. J. (2010). Callous-unemotional traits and aggression in youth. W: W. Arsenio & E. Lemerise (Red.), *Emotions, aggression, and morality in children: Bridging development and psychopathology*. (s. 137–156). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12129-007>
- Marshall, N. A., Arnold, D. H., Rolon-Arroyo, B., Griffith, S. F. (2015). The association between relational aggression and internalizing symptoms: A review and meta-analysis. *Journal of Social and Clinical Psychology, 34*(2), 135–160. <https://doi.org/10.1521/jscp.2015.34.2.135>
- Martin, R., Watson, D., Wan, C. K. (2000). A Three-Factor Model of Trait Anger: Dimensions of Affect, Behavior, and Cognition. *Journal of Personality, 68*(5), 869–897. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00119>
- Martinelli, A., Ackermann, K., Bernhard, A., Freitag, C. M., Schwenck, C. (2018). Hostile attribution bias and aggression in children and adolescents: A systematic literature review on the influence of aggression subtype and gender. *Aggression and Violent Behavior, 39*, 25–32. <https://doi.org/10.1016/J.AVB.2018.01.005>
- Maxwell, B., Le Sage, L. (2009). Are psychopaths morally sensitive? *Journal of Moral Education, 38*(1), 75–91. <https://doi.org/10.1080/03057240802601680>
- Mehari, K. R., Waasdorp, T. E., Leff, S. S. (2019). Measuring relational and overt aggression by peer report: A comparison of peer nominations and peer ratings. *Journal of School Violence, 18*(3), 362–374. <https://doi.org/10.1080/15388220.2018.1504684>
- Merk, W., Orobio de Castro, B., Koops, W., Matthys, W. (2005). The distinction between reactive and proactive aggression: Utility for theory, diagnosis and treatment? *European*

- Journal of Developmental Psychology*, 2(2), 197–220.
<https://doi.org/10.1080/17405620444000300>
- Meter, D. J., Ehrenreich, S. E., Beron, K., Underwood, M. K. (2021). Listening In: How Parent-Child Communication Relates to Social and Physical Aggression. *Journal of Child and Family Studies*, 30(6), 1540–1553. <https://doi.org/10.1007/s10826-021-01959-7>
- Miller, E., McCaw, B. (2019). Intimate Partner Violence. *New England Journal of Medicine*, 380(9), 850–857. <https://doi.org/10.1056/NEJMra1807166>
- Miller, J. D., Back, M. D., Lynam, D. R., Wright, A. G. C. (2021). Narcissism Today: What We Know and What We Need to Learn. *Current Directions in Psychological Science*, 30(6), 519–525. <https://doi.org/10.1177/09637214211044109>
- Miller, J. D., Gentile, B., Wilson, L., Campbell, W. K. (2013). Grandiose and Vulnerable Narcissism and the DSM–5 Pathological Personality Trait Model. *Journal of Personality Assessment*, 95(3), 284–290. <https://doi.org/10.1080/00223891.2012.685907>
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, J., Keith Campbell, W. (2011). Grandiose and Vulnerable Narcissism: A Nomological Network Analysis. *Journal of Personality*, 79(5), 1013–1042. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00711.x>
- Miller, J. D., Hyatt, C. S., Maples-Keller, J. L., Carter, N. T., Lynam, D. R. (2017). Psychopathy and Machiavellianism: A Distinction Without a Difference? *Journal of Personality*, 85(4), 439–453. <https://doi.org/10.1111/jopy.12251>
- Miller, J. D., Lynam, D. R. (2003). Psychopathy and the Five-Factor Model of Personality: A Replication and Extension. *Journal of Personality Assessment*, 81(2), 168–178. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA8102_08
- Miller, J. D., Lynam, D. R. (2006). Reactive and proactive aggression: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 41(8), 1469–1480. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.06.004>
- Miller, J. D., Vize, C., Crowe, M. L., Lynam, D. R. (2019). A Critical Appraisal of the Dark-Triad Literature and Suggestions for Moving Forward. *Current Directions in Psychological Science*, 28(4), 353–360. <https://doi.org/10.1177/0963721419838233>
- Miller, N., Pedersen, W. C., Mitchell, E., Pollock, V. E. (2003). A Theoretical Model of

- Triggered Displaced Aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 7(1), 75–97.
- Miller, T. W., Kraus, R. F. (2008). School-Related Violence: Definition, Scope, and Prevention Goals. W: T. W. Miller (Red.), *School Violence and Primary Prevention* (s. 15–24). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-0-387-77119-9_2
- Milner, J. S. (2003). Social information processing in high-risk and physically abusive parents. *Child Abuse & Neglect*, 27(1), 7–20. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00506-9](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00506-9)
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M., Schmitz, J. M., Swann, A. C. (2001). Psychiatric aspects of impulsivity. *American Journal of Psychiatry*, 158(11), 1783–1793. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.11.1783>
- Monaghan, C., Bizumic, B., Sellbom, M. (2016). The role of Machiavellian views and tactics in psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 94, 72–81. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.002>
- Monaghan, C., Bizumic, B., Sellbom, M. (2018). Nomological network of two-dimensional Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 130, 161–173. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.03.047>
- Moore, C. C., Hubbard, J. A., Bookhout, M. K., Mlawer, F. (2019). Relations between Reactive and Proactive Aggression and Daily Emotions in Adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 47(9), 1495–1507. <https://doi.org/10.1007/s10802-019-00533-6>
- Morales, J. R., Crick, N. R. (1998). *Self-report measure of aggression and victimization*.
- Morrison, D., Gilbert, P. (2001). Social rank, shame and anger in primary and secondary psychopaths. *The Journal of Forensic Psychiatry*, 12(2), 330–356. <https://doi.org/10.1080/09585180110056867>
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., Meijer, E. (2017). The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of the Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183–204. <https://doi.org/10.1177/1745691616666070>
- Murray-Close, D., Nelson, D. A., Ostrov, J. M., Casas, J. F., Crick, N. R. (2016). Relational Aggression: A Developmental Psychopathology Perspective. W: D. Cicchetti (Red.), *Developmental psychopathology: Risk, resilience, and intervention* (s. 660–722). John

Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781119125556.devpsy413>

- Murray-Close, D., Ostrov, J. M., Nelson, D. A., Crick, N. R., Coccaro, E. F. (2010). Proactive, reactive, and romantic relational aggression in adulthood: Measurement, predictive validity, gender differences, and association with Intermittent Explosive Disorder. *Journal of Psychiatric Research, 44*(6), 393–404. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2009.09.005>
- Nasby, W., Hayden, B., DePaulo, B. M. (1980). Attributional bias among aggressive boys to interpret unambiguous social stimuli as displays of hostility. *Journal of Abnormal Psychology, 89*(3), 459–468. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.89.3.459>
- Nelson, D. A., Springer, M. M., Nelson, L. J., Bean, N. H. (2008). Normative beliefs regarding aggression in emerging adulthood. *Social Development, 17*(3), 638–660. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00442.x>
- Neumann, C. S., Hare, R. D., Pardini, D. A. (2015). Antisociality and the Construct of Psychopathy: Data From Across the Globe. *Journal of Personality, 83*(6), 678–692. <https://doi.org/10.1111/jopy.12127>
- Nicholls, T. L., Ogloff, J. R. P., Brink, J., Spidel, A. (2005). Psychopathy in women: a review of its clinical usefulness for assessing risk for aggression and criminality. *Behavioral Sciences & the Law, 23*(6), 779–802. <https://doi.org/10.1002/bsl.678>
- Ojanen, T., Findley, D., Fuller, S. (2012). Physical and Relational Aggression in Early Adolescence: Associations with Narcissism, Temperament, and Social Goals. *Aggressive Behavior, 38*(2), 99–107. <https://doi.org/10.1002/ab.21413>
- Ostrov, J. M., Godleski, S. A. (2007). Relational Aggression, Victimization, and Language Development Implications for Practice. *Top Lang Disorders, 27*(2), 146–166.
- Ostrov, J. M., Godleski, S. A. (2013). Relational aggression, victimization, and adjustment during middle childhood. *Development and Psychopathology, 25*(3), 801–815. <https://doi.org/10.1017/S0954579413000187>
- Ostrov, J. M., Hart, E. J., Kamper, K. E., Godleski, S. A. (2011). Relational Aggression in Women during Emerging Adulthood: A Social Process Model. *Behavioral Sciences and the Law, 29*(5), 695–710. <https://doi.org/10.1002/bsl.1002>
- Ostrov, J. M., Keating, C. F. (2004). Gender Differences in Preschool Aggression During Free

- Play and Structured Interactions: An Observational Study. *Social Development*, 13(2), 255–277.
- Otte, S., Streb, J., Rasche, K., Franke, I., Segmiller, F., Nigel, S., Vasic, N., Dudeck, M. (2019). Self-aggression, reactive aggression, and spontaneous aggression: mediating effects of self-esteem and psychopathology. *Aggressive Behavior*, 45(4), 408–416. <https://doi.org/10.1002/ab.21825>
- Pabian, S., De Backer, C. J. S., Vandebosch, H. (2015). Dark Triad personality traits and adolescent cyber-aggression. *Personality and Individual Differences*, 75, 41–46.
- Pailing, A., Boon, J., Egan, V. (2014). Personality, the Dark Triad and violence. *Personality and Individual Differences*, 67, 81–86. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.11.018>
- Pardini, D. A., Lochman, J. E., Frick, P. J. (2003). Callous/Unemotional Traits and Social-Cognitive Processes in Adjudicated Youths. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(3), 364–371. <https://doi.org/10.1097/01.CHI.0000037027.04952.DF>
- Parham, J. B., Lewis, C. C., Fretwell, C. E., Irwin, J. G., Schrimsher, M. R. (2015). Influences on assertiveness: gender, national culture, and ethnicity. *Journal of Management Development*, 34(4), 421–439. <https://doi.org/10.1108/JMD-09-2013-0113>
- Parrott, D. J., Giancola, P. R. (2007). Addressing “The criterion problem” in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior*, 12(3), 280–299. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.08.002>
- Patrick, C. J., Fowles, D. C., Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *W: Development and Psychopathology* (T. 21, Numer 3, s. 913–938). <https://doi.org/10.1017/S0954579409000492>
- Patton, J. H., Stanford, M., Barratt, E. S. (1995). Factor structure of the Barratt Impulsiveness Scale. *Journal of clinical psychology*, 51, 768–774. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(199511\)51](https://doi.org/10.1002/1097-4679(199511)51)
- Paulhus, D. L., Curtis, S. R., Jones, D. N. (2018). Aggression as a trait: the Dark Tetrad alternative. *Current Opinion in Psychology*, 19(October), 88–92.

<https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.007>

- Paulhus, D. L., Jones, D. N. (2015). Measures of dark personalities. W: G. J. Boyle, D. H. Saklofske, & G. Matthews (Red.), *Measures of Personality and Social Psychological Constructs* (s. 562–594). Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-386915-9.00020-6>
- Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556–563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Pickard, J. D. (2011). “Are you talking to me?”: Evaluating possible cognitive mediators of the relation between narcissism and aggression in adolescents [Rozprawa doktorska, University of Mississippi]. <https://aquila.usm.edu/dissertations/578>
- Pilch, I. (2008). *Osobowość makiawelisty i jego relacje z ludźmi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pilch, I. (2014). Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanie osobowości eksploatatora. *Chowanna*, 2, 165–181.
- Pilch, I., Sanecka, E., Hyla, M., Atlas, K. (2015). Polska adaptacja skali TriPM do badania psychopatii w ujęciu triarchicznym. *Psychologia Społeczna*, 10(4 (35)), 435–454. <https://doi.org/10.7366/1896180020153506>
- Pilch, I., Turska, E. (2015). Relationships Between Machiavellianism, Organizational Culture, and Workplace Bullying: Emotional Abuse from the Target’s and the Perpetrator’s Perspective. *Journal of Business Ethics*, 128(1), 83–93. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2081-3>
- Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A., Cain, N. M., Wright, A. G. C., Levy, K. N. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological Assessment*, 21(3), 365–379. <https://doi.org/10.1037/a0016530>
- Polman, H., Orobio de Castro, B., Koops, W., van Boxtel, H. W., Merk, W. W. (2007). A Meta-Analysis of the Distinction between Reactive and Proactive Aggression in Children and Adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(4), 522–535. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9109-4>

- Poraj, G., Poraj-Weder, M. (2018). Agresja pomiędzy rodzeństwem – ciemna strona socjalizacji w rodzinie? *Psychologia Wychowawcza*, 56(14), 155–172. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.8287>
- Porter, S., Woodworth, M., Black, P. J. (2021). Psychopathy and Aggression. W: C. J. Patrick (Red.), *Handbook of psychopathy, 2nd edition* (s. 611–634). The Guilford Press.
- Pospiszyl, K. (2000). *Psychopatia*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Poulin, F., Boivin, M. (2000a). The role of proactive and reactive aggression in the formation and development of boys' friendships. *Developmental Psychology*, 36(2), 233–240. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.2.233>
- Poulin, F., Boivin, M. (2000b). Reactive and proactive aggression: Evidence of a two-factor model. *Psychological Assessment*, 12(2), 115–122. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.12.2.115>
- Prather, E., Dahlen, E. R., Nicholson, B. C., Bullock-Yowell, E. (2012). Relational aggression in college students' dating relationships. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 21(7), 705–720. <https://doi.org/10.1080/10926771.2012.693151>
- Prescott, A. T., Sargent, J. D., Hull, J. G. (2018). Metaanalysis of the relationship between violent video game play and physical aggression over time. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(40), 9882–9888. <https://doi.org/10.1073/pnas.1611617114>
- Preston, O. C., Anestis, J. C. (2020). The Indirect Relationships between Psychopathic Traits and Proactive and Reactive Aggression through Empathy and Emotion Dysregulation. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 42(3), 409–423. <https://doi.org/10.1007/s10862-019-09760-z>
- Preston, O. C., Watts, A. L., Anestis, J. C., Lilienfeld, S. O. (2018). Psychopathic traits' differential relations with aggression forms: Considering the roles of gender and gender role adherence. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 37(8), 628–658. <https://doi.org/10.1521/jscp.2018.37.8.628>
- Przewłocka, J. (2015). *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badania*. Instytut Badań Edukacyjnych.
- Pulkkinen, L. (1996). Proactive and reactive aggression in early adolescence as precursors to

- anti- and prosocial behavior in young adults. *Aggressive Behavior*, 22(4), 241–257.
[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1996\)22:4<241::AID-AB1>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:4<241::AID-AB1>3.0.CO;2-O)
- Pursoo, T. (2013). *Predicting reactive and proactive relational aggression in early adolescence as a function of individual differences in Machiavellianism, empathy, and emotion regulation*. Niepublikowana praca magisterska, University of Ottawa.
- Quiggle, N. L., Garber, J., Panak, W. F., Dodge, K. A. (1992). Social Information Processing in Aggressive and Depressed Children. *Child Development*, 63(6), 1305.
<https://doi.org/10.2307/1131557>
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M., Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32(2), 159–171. <https://doi.org/10.1002/ab.20115>
- Ramírez, J. M., Andreu, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity) Some comments from a research project. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 30(3), 276–291.
<https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2005.04.015>
- Raskin, R., Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(5), 890–902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.5.890>
- Rauthmann, J. F. (2012). The Dark Triad and Interpersonal Perception: Similarities and Differences in the Social Consequences of Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Social Psychological and Personality Science*, 3(4), 487–496.
<https://doi.org/10.1177/1948550611427608>
- Rauthmann, J. F. (2013). Investigating the MACH–IV with Item Response Theory and proposing the Trimmed MACH*. *Journal of Personality Assessment*, 95(4), 388–397.
<https://doi.org/10.1080/00223891.2012.742905>
- Rauthmann, J. F., Kolar, G. P. (2013). Positioning the Dark Triad in the interpersonal circumplex: The friendly-dominant narcissist, hostile-submissive Machiavellian, and hostile-dominant psychopath? *Personality and Individual Differences*, 54(5), 622–627.
<https://doi.org/10.1016/J.PAID.2012.11.021>

- Rauthmann, J. F., Will, T. (2011). Proposing a multidimensional machiavellianism conceptualization. *Social Behavior and Personality*, 39(3), 391–404. <https://doi.org/10.2224/sbp.2011.39.3.391>
- Reidy, D. E., Kearns, M. C., DeGue, S. (2013). Reducing psychopathic violence: A review of the treatment literature. *Aggression and Violent Behavior*, 18(5), 527–538. <https://doi.org/10.1016/J.AVB.2013.07.008>
- Reidy, D. E., Kearns, M. C., DeGue, S., Lilienfeld, S. O., Masetti, G., Kiehl, K. A. (2015). Why psychopathy matters: Implications for public health and violence prevention. *Aggression and Violent Behavior*, 24, 214–225. <https://doi.org/10.1016/J.AVB.2015.05.018>
- Reidy, D. E., Shelley-Tremblay, J. F., Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathy, reactive aggression, and precarious proclamations: A review of behavioral, cognitive, and biological research. *Aggression and Violent Behavior*, 16(6), 512–524. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.06.002>
- Reidy, D. E., Zeichner, A., Seibert, L. A. (2011). Unprovoked Aggression: Effects of Psychopathic Traits and Sadism. *Journal of Personality*, 79(1), 75–100. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00691.x>
- Reis, S., Huxley, E., Eng Yong Feng, B., Grenyer, B. F. S. (2021). Pathological Narcissism and Emotional Responses to Rejection: The Impact of Adult Attachment. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.679168>
- Richey, A., Brown, S., Fite, P. J., Bortolato, M. (2016). The Role of Hostile Attributions in the Associations Between Child Maltreatment and Reactive and Proactive Aggression. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 25(10), 1043–1057. <https://doi.org/10.1080/10926771.2016.1231148>
- Rogoza, R., Ciecuch, J. (2020). Dark Triad traits and their structure: An empirical approach. *Current Psychology*, 39(4), 1287–1302. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9834-6>
- Rogoza, R., Crowe, M. L., Jamison, L., Ciecuch, J., Strus, W. (2022). Support for the three-factor model of narcissism and its personality underpinnings through the lens of the network psychometrics. *Psychological Assessment*. <https://doi.org/10.1037/pas0001149>

- Romano, E., Tremblay, R. E., Boulerice, B., Swisher, R. (2005). Multilevel Correlates of Childhood Physical Aggression and Prosocial Behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(5), 565–578. <https://doi.org/10.1007/s10802-005-6738-3>
- Ronald Bell, G., Crothers, L. M., Hughes, T. L., Kanyongo, G. Y., Kolbert, J. B., Parys, K. (2018). Callous-unemotional traits, relational and social aggression, and interpersonal maturity in a sample of behaviorally disordered adolescents. *Journal of Applied School Psychology*, 34(1), 65–85. <https://doi.org/10.1080/15377903.2017.1345814>
- Rose, A. J., Swenson, L. P., Waller, E. M. (2004). Overt and Relational Aggression and Perceived Popularity: Developmental Differences in Concurrent and Prospective Relations. *Developmental Psychology*, 40(3), 378–387. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.3.378>
- Ross, S. R., Lutz, C. J., Bailey, S. E. (2004). Psychopathy and the Five Factor Model in a Noninstitutionalized Sample: A Domain and Facet Level Analysis. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(4), 213–223. <https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000045337.48535.a5>
- Ross, V., Reinolsmann, N., Lobbestael, J., Timmermans, C., Brijs, T., Alhajyaseen, W., Brijs, K. (2021). Relating reactive and proactive aggression to trait driving anger in young and adult males: A pilot study using explicit and implicit measures. *Sustainability (Switzerland)*, 13(4), 1–21. <https://doi.org/10.3390/su13041850>
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- RStudio Team. (2015). *RStudio: Integrated Development Environment for R*. <http://www.rstudio.com/>
- Runions, K. C., Bak, M., Cross, D. (2016). Cyber Aggression. W: R. Levesque (Red.), *Encyclopedia of Adolescence* (s. 1–10). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-32132-5_780-1
- Satorra, A., Bentler, P. M. (2001). A scaled difference chi-square test statistic for moment structure analysis. *PSYCHOMETRIKA*, 66(4), 507–514.
- Schmeelk, K. M., Sylvers, P., Lilienfeld, S. O. (2008). Trait correlates of relational aggression

- in a nonclinical sample: DSM-IV personality disorders and psychopathy. *Journal of Personality Disorders*, 22(3), 269–283. <https://doi.org/10.1521/pedi.2008.22.3.269>
- Schoemann, A. M., Boulton, A. J., Short, S. D. (2017). Determining power and sample size for simple and complex mediation models. *Social Psychological and Personality Science*, 8(4), 379–386. <https://doi.org/10.1177/1948550617715068>
- Schönenberg, M., Jusyte, A. (2014). Investigation of the hostile attribution bias toward ambiguous facial cues in antisocial violent offenders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 264(1), 61–69. <https://doi.org/10.1007/s00406-013-0440-1>
- Serin, R. C. (1991). Psychopathy and Violence in Criminals. *Journal of Interpersonal Violence*, 6(4), 423–431. <https://doi.org/10.1177/088626091006004002>
- Sharpe, B. M., Collison, K. L., Lynam, D. R., Miller, J. D. (2021). Does Machiavellianism meaningfully differ from psychopathy? It depends. *Behavioral Sciences and the Law*, 39(5), 663–677. <https://doi.org/10.1002/bsl.2538>
- Sherry, S. B., Hewitt, P. L., Besser, A., Flett, G. L., Klein, C. (2006). Machiavellianism, trait perfectionism, and perfectionistic self-presentation. *Personality and Individual Differences*, 40(4), 829–839. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.09.010>
- Smeijers, D., Benbouriche, M., Garofalo, C. (2020). The Association between Emotion, Social Information Processing, and Aggressive Behavior: A Systematic Review. W: *European Psychologist* (T. 25, Numer 2, s. 81–91). Hogrefe Publishing GmbH. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000395>
- Spielberger, C. D., Jacobs, G., Russell, F. S., Crane, R. S. (1983). Assessment of Anger: The State Trait Anger Scale. W: J. N. Butcher & C. D. Spielberger (Red.), *Advances in Personality Assessment* (s. 159–187). New York: Routledge.
- Stead, R., Fekken, G. C. (2014). Agreeableness at the Core of the Dark Triad of Personality. *Individual Differences Research*, 12(4), 131–141.
- Stickle, T. R., Kirkpatrick, N. M., Brush, L. N. (2009). Callous-unemotional traits and social information processing: Multiple risk-factor models for understanding aggressive behavior in antisocial youth. *Law and Human Behavior*, 33(6), 515–529. <https://doi.org/10.1007/s10979-008-9171-7>

- Stiff, C. (2019). The Dark Triad and Facebook surveillance: How Machiavellianism, psychopathy, but not narcissism predict using Facebook to spy on others. *Computers in Human Behavior*, *94*, 62–69. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2018.12.044>
- Stone, B. M., Bartholomay, E. M. (2020). A two-factor structure of the hypersensitive narcissism scale describes gender-dependent manifestations of covert narcissism. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01088-2>
- Storch, E. A., Bagner, D. M., Geffken, G. R., Baumeister, A. L. (2004). Association between overt and relational aggression and psychosocial adjustment in undergraduate college students. *Violence and Victims*, *19*(6), 689–700. <https://doi.org/10.1891/vivi.19.6.689.66342>
- Storch, E. A., Werner, N. E., Storch, J. B. (2003). Relational aggression and psychosocial adjustment in intercollegiate athletes. *Journal of Sport Behavior*, *26*(2), 155–167.
- Streiner, D. L. (2003). Starting at the Beginning: An Introduction to Coefficient Alpha and Internal Consistency. *Journal of Personality Assessment*, *80*(1), 99–103. https://doi.org/10.1207/S15327752JPA8001_18
- Su, S., Quan, F., Xia, L. X. (2021). Longitudinal relationships among interpersonal openness trait, hostile attribution bias, and displaced aggressive behaviour: Big Five treated as covariates. *International Journal of Psychology*, *56*(5), 669–678. <https://doi.org/10.1002/ijop.12745>
- Szczukiewicz, P. (2018). Narcyzm w diagnozie i terapii psychologicznej. *Pedagogika. Badania, dyskusje, otwarcia*, *7*, 85–96.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*, 5th ed. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Taber, K. S. (2018). The Use of Cronbach's Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education. *Research in Science Education*, *48*(6), 1273–1296. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602-2>
- Tedeschi, J. T., Felson, R. B. (1994). *Violence, aggression, and coercive actions*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10160-000>
- Teicher, M. H., Samson, J. A., Sheu, Y.-S., Polcari, A., McGreenery, C. E. (2010). Hurtful

- Words: Association of Exposure to Peer Verbal Abuse With Elevated Psychiatric Symptom Scores and Corpus Callosum Abnormalities. *American Journal of Psychiatry*, 167(12), 1464–1471. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2010.10010030>
- Thomson, N. D., Centifanti, L. C. M. (2018). Proactive and reactive aggression subgroups in typically developing children: The role of executive functioning, psychophysiology, and psychopathy. *Child Psychiatry and Human Development*, 49(2), 197–208. <https://doi.org/10.1007/s10578-017-0741-0>
- Tremblay, R. E., Nagin, D. S., Séguin, J. R., Zoccolillo, M., Zelazo, P. D., Boivin, M., Pérusse, D., Japel, C., Heinz, H. (2004). Physical aggression during early childhood: Trajectories and predictors. *Pediatrics*, 114(1), 43–50.
- Tuente, S. K., Bogaerts, S., Veling, W. (2019). Hostile attribution bias and aggression in adults - a systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 46, 66–81. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.01.009>
- Tuvblad, C., Dhamija, D., Berntsen, L., Raine, A., Liu, J. (2016). Cross-cultural validation of the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RPQ) using four large samples from the US, Hong Kong, and China. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(1), 48–55. <https://doi.org/10.1007/s10862-015-9501-2>
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2003). “Isn’t it fun to get the respect that we’re going to deserve?” Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(2), 261–272. <https://doi.org/10.1177/0146167202239051>
- Urban, B. (2012). *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- van Reemst, L., Fischer, T. F. C., Zwirs, B. W. C. (2016). Social information processing mechanisms and victimization: A literature review. *Trauma, Violence, and Abuse*, 17(1), 3–25. <https://doi.org/10.1177/1524838014557286>
- Verhoef, R. E. J., Alsem, S. C., Verhulp, E. E., De Castro, B. O. (2019). Hostile intent attribution and aggressive behavior in children revisited: A meta-analysis. *Child Development*, 90(5), 525–547. <https://doi.org/10.1111/cdev.13255>
- Verhoef, R. E. J., van Dijk, A., de Castro, B. O. (2022). A dual-mode social-information-processing model to explain individual differences in children’s aggressive behavior.

- Clinical Psychological Science*, 10(1), 41–57.
<https://doi.org/10.1177/21677026211016396>
- Vitale, J. E., Newman, J. P., Serin, R. C., Bolt, D. M. (2005). Hostile attributions in incarcerated adult male offenders: An exploration of diverse pathways. *Aggressive Behavior*, 31(2), 99–115. <https://doi.org/10.1002/ab.20050>
- Vitaro, F., Gendreau, P. L., Tremblay, R. E., Oligny, P. (1998). Reactive and proactive aggression differentially predict later conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39(3), S0021963097002102. <https://doi.org/10.1017/S0021963097002102>
- Vize, C. E., Collison, K. L., Crowe, M. L., Campbell, W. K., Miller, J. D., Lynam, D. R. (2019). Using dominance analysis to decompose narcissism and its relation to aggression and externalizing outcomes. *Assessment*, 26(2), 260–270. <https://doi.org/10.1177/1073191116685811>
- Vize, C. E., Lynam, D. R., Collison, K. L., Miller, J. D. (2018). Differences among dark triad components: A meta-analytic investigation. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 9(2), 101–111. <https://doi.org/10.1037/per0000222>
- Walker, S. A., Olderbak, S., Gorodezki, J., Zhang, M., Ho, C., MacCann, C. (2022). Primary and secondary psychopathy relate to lower cognitive reappraisal: A meta-analysis of the Dark Triad and emotion regulation processes. *Personality and Individual Differences*, 187, 111394. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2021.111394>
- Weiss, B., Miller, J. D. (2018). Distinguishing between grandiose narcissism, vulnerable narcissism, and narcissistic personality disorder. W: A. D. Hermann, A. B. Brunell, & J. D. Foster (Red.), *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies* (s. 3–13). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92171-6_1
- Weiss, M., Huppert, J. D. (2022). Narcissistic reflections after social rejection: Grandiose and vulnerable narcissism in terms of explicit and implicit interpretation bias. *Cognitive Therapy and Research*, 46(1), 171–181. <https://doi.org/10.1007/s10608-021-10245-1>
- Werner, N. E., Crick, N. R. (1999). Relational aggression and social-psychological adjustment in a college sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 108(4), 615–623. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.108.4.615>

- Wheeler, S., Book, A., Costello, K. (2009). Psychopathic traits and perceptions of victim vulnerability. *Criminal Justice and Behavior*, 36(6), 635–648. <https://doi.org/10.1177/0093854809333958>
- White, B. A., Gordon, H., Guerra, R. C. (2015). Callous-unemotional traits and empathy in proactive and reactive relational aggression in young women. *Personality and Individual Differences*, 75, 185–189. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.031>
- Wilson, K., Demetriooff, S., Porter, S. (2008). A pawn by any other name? Social information processing as a function of psychopathic traits. *Journal of Research in Personality*, 42(6), 1651–1656. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.07.006>
- Wilson, S. J., Lipsey, M. W. (2006). The effects of school-based social information processing interventions on aggressive behavior, Part I: Universal programs. *Campbell Systematic Reviews*, 2(1), 1–42. <https://doi.org/10.4073/csr.2006.5>
- Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 590–597. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.4.590>
- Wisse, B., Sleebos, E. (2016). When the dark ones gain power: Perceived position power strengthens the effect of supervisor Machiavellianism on abusive supervision in work teams. *Personality and Individual Differences*, 99, 122–126. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2016.05.019>
- Woods, R. (2010). A critique of the concept of accuracy in social information processing models of children's peer relations. *Theory & Psychology*, 20(1), 5–27. <https://doi.org/10.1177/0959354309350243>
- Wranghama, R. W. (2017). Two types of aggression in human evolution. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(2), 245–253. <https://doi.org/10.1073/pnas.1713611115>
- Wright, E. M., Benson, M. L. (2010). Relational aggression, intimate partner violence, and gender: An exploratory analysis. *Victims and Offenders*, 5(4), 283–302. <https://doi.org/10.1080/15564886.2010.509649>
- Wynn, R., Hoiseth, Pettersen, G. (2012). Psychopathy in women: theoretical and clinical perspectives. *International Journal of Women's Health*, 257.

<https://doi.org/10.2147/IJWH.S25518>

- Xie, H., Drabick, D. A. G., Chen, D. (2011). Developmental trajectories of aggression from late childhood through adolescence: similarities and differences across gender. *Aggressive Behavior*, 37(5), 387–404. <https://doi.org/10.1002/ab.20404>
- Yoshizawa, H., Fukui, H. (2014). Social information processing as a predictor of psychopathy: Controlling for frontal lobe and amygdala functions. *Personality and Individual Differences*, 60(2014), S42. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.07.116>
- Young, S., Greer, B., Church, R. (2017). Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective. *BJPsych Bulletin*, 41(1), 21–29. <https://doi.org/10.1192/pb.bp.115.052274>
- Zajenkovska, A., Bodecka-Zych, M., Gehrer, N., Krejtz, K., Lawrence, C., Schoenenberg, M., Jusyte, A. (2022). Gender differences in sensitivity to provocation and hostile attribution bias toward ambiguous facial cues in violent offenders and community-based adults. *Motivation and Emotion*. <https://doi.org/10.1007/s11031-022-09972-z>
- Zajenkovska, A., Bower Russa, M., Rogoza, R., Park, J., Jasielska, D., Skrzypek, M. (2021). Cultural Influences on Social Information Processing: Hostile Attributions in the United States, Poland, and Japan. *Journal of Personality Assessment*, 103(4), 489–497. <https://doi.org/10.1080/00223891.2020.1774380>
- Zajenkovska, A., Prusik, M., Jasielska, D., Szulawski, M. (2021). Hostile attribution bias among offenders and non-offenders: Making social information processing more adequate. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 31(2), 241–256. <https://doi.org/10.1002/casp.2493>
- Zajenkovska, A., Prusik, M., Szulawski, M. (2020). What does the ambiguous intentions hostility questionnaire really measure? The importance of context in evaluating hostility bias. *Journal of Personality Assessment*, 102(2), 205–213. <https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1525389>
- Zajenkovska, A., Rajchert, J., Lawrence, C. (2020). Gender differences in judging intentionality: How the reaction time and sensitivity to provocation moderates this relationship. *Personality and Individual Differences*, 164, 110107. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2020.110107>

Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J., Rogoza, R., Baran, T., Hitokoto, H., Maltby, J. (2019). Cross-cultural invariance of NPI-13: Entitlement as culturally specific, leadership and grandiosity as culturally universal. *International Journal of Psychology*, 54(4), 439–447. <https://doi.org/10.1002/ijop.12487>

SPIS TABEL

Tabela 1 Wymiary PCL-R	49
Tabela 2 Alternatywne modele dopasowania KAR.....	70
Tabela 3 Korelacje i kowariancje (w nawiasie) pomiędzy skalami KAR	70
Tabela 4 Standaryzowane ładunki czynnikowe twierdzeń KAR.....	71
Tabela 5 Rzetelność oraz statystyki opisowe skal KAR.....	72
Tabela 6 Skale KAR a miary CT, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu (N = 462)	75
Tabela 7 Korelacja reszt standaryzowanych pro- i reaktywnej agresji relacyjnej z miarami CT, agresji, samotności oraz depresji, lęku i stresu (N = 462).....	76
Tabela 8 Ładunki czynnikowe twierdzeń mierzących trzy rodzaje atrybucji - wrogie, instrumentalne i życzliwe (rotacja Varimax z normalizacją Kaisera, liczba narzuconych czynników: 3)	83
Tabela 9 Współczynniki rzetelności alfa Cronbacha skal mierzących atrybucje i negatywną reakcję emocjonalną w polskiej wersji SEIP-Q.....	84
Tabela 10 Współczynniki rzetelności alfa Cronbacha skal związanych z oceną zachowania w polskiej wersji SEIP-Q.....	84
Tabela 11 Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP-Q (atrybucje wrogie) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG).....	86
Tabela 12 Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP-Q (atrybucje życzliwe) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG).....	88

Tabela 13 Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP-Q (atrybucje instrumentalne) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG).....	89
Tabela 14 Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP (negatywna odpowiedź emocjonalna) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG).....	90
Tabela 15 Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP (zmienne związane z oceną zachowania) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG) – winiety relacyjne	93
Tabela 16 Korelacje Pearsona pomiędzy wynikami skal SEIP (zmienne związane z oceną zachowania) a miarami związanymi z agresją (BPAQ, KAR, EXPAGG) – winiety z prowokacjami bezpośrednimi	94
Tabela 17 Różnice międzypłciowe w wynikach uzyskanych na skalach dotyczących atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej	95
Tabela 18 Różnice międzypłciowe w wynikach uzyskanych na skalach dotyczących zmiennych związanych z oceną zachowania	97
Tabela 19 Liczebności podgrup wyróżnionych ze względu na stopień wykształcenia ..	106
Tabela 20 Liczebności podgrup wyróżnionych ze względu na miejsce zamieszkania ..	106
Tabela 21 Liczebności podgrup wyróżnionych ze względu na pozostawanie w związku romantycznym	106
Tabela 22 Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 1	112
Tabela 23 Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 2	113

Tabela 24 Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 3	114
Tabela 25 Statystyki opisowe, rzetelność oraz porównania międzypłciowe zmiennych używanych w badaniu właściwym, cz. 4	115
Tabela 26 Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a wskaźnikami agresji proaktywnej i reaktywnej	117
Tabela 27 Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a dokonywaniem atrybucji wrogich	118
Tabela 28 Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a dokonywaniem atrybucji życzliwych	118
Tabela 29 Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a dokonywaniem atrybucji.....	119
Tabela 30 Współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a negatywną reakcją emocjonalną na prowokacje relacyjne i bezpośrednie	120
Tabela 31 Korelacje pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a zmiennymi dotyczącymi oceny zachowania (reakcji) na prowokacje relacyjne	121
Tabela 32 Korelacje pomiędzy cechami „Ciemnej Triady” a zmiennymi dotyczącymi oceny zachowania (reakcji) na prowokacje bezpośrednie	122
Tabela 33 Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory reaktywnej agresji relacyjnej	124
Tabela 34 Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory proaktywnej agresji relacyjnej	125

Tabela 35 Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory romantycznej agresji relacyjnej	126
Tabela 36 Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory ogólnej agresji reaktywnej.....	127
Tabela 37 Hierarchiczna analiza regresji: mechanizmy SEIP jako predyktory ogólnej agresji proaktywnej	128

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1 Ogólny Model Agresji (C. Anderson i B. Bushman).....	35
Rysunek 2 Model społecznego przetwarzania informacji (N. Crick i K. Dodge)	37
Rysunek 3 Hierarchiczna struktura narcyzmu	47
Rysunek 4 Model badań własnych	100
Rysunek 5 Związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne	130
Rysunek 6 Związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne	131
Rysunek 7 Związek pomiędzy narcyzmem wrażliwym a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji i negatywnej reakcji emocjonalnej na prowokacje relacyjne	132
Rysunek 8 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie	133
Rysunek 9 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie	134
Rysunek 10 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne	134
Rysunek 11 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne .	135

Rysunek 12 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne	136
Rysunek 13 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a romantyczną ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie	136
Rysunek 14 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie	137
Rysunek 15 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne .	138
Rysunek 16 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne .	138
Rysunek 17 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne .	139
Rysunek 18 Związek pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie.....	140
Rysunek 19 Związek pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną relacyjną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje relacyjne.....	141
Rysunek 20 Związek pomiędzy psychopatią wtórną a ogólną relacyjną agresją romantyczną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji oraz negatywnej reakcji emocjonalnej w odpowiedzi na prowokacje relacyjne.....	142

Rysunek 21 Związek pomiędzy makiawelizmem a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie	143
Rysunek 22 Związek pomiędzy makiawelizmem a ogólną agresją reaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje bezpośrednie	143
Rysunek 23 Związek pomiędzy makiawelizmem a relacyjną proaktywną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne	144
Rysunek 24 Związek pomiędzy makiawelizmem a reaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne	144
Rysunek 25 Związek pomiędzy makiawelizmem a romantyczną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą wrogich atrybucji w odpowiedzi na prowokacje relacyjne .	145
Rysunek 26 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację bezpośrednią.....	146
Rysunek 27 Związek pomiędzy narcyzmem wielkościowym a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną.....	147
Rysunek 28 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację bezpośrednią.....	148
Rysunek 29 Związek pomiędzy psychopatią pierwotną a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną	149

Rysunek 30 Związek pomiędzy makiawelizmem a ogólną agresją proaktywną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji bezpośrednio agresywnej na prowokację bezpośrednią..... 150

Rysunek 31 Związek pomiędzy makiawelizmem a proaktywną agresją relacyjną z potencjalną mediującą rolą zmiennych związanych z ewaluacją reakcji agresywnej relacyjnie na prowokację relacyjną 150

ANEKS

Adaptowane metody

Kwestionariusz KAR

Instrukcja: Ten kwestionariusz bada jakość interakcji społecznych i bliskich relacji osób dorosłych. Proszę, abyś przeczytał(a) poniższe twierdzenia i ocenił(a) jak bardzo każde z nich odnosi się do ciebie.

UWAGA - jeżeli obecnie nie jesteś lub jeżeli w ciągu ostatniego roku nie byłeś(as) w związku romantycznym, opuść pytania dotyczące tej sfery funkcjonowania – będą one oznaczone gwiazdką (*).

Pamiętaj, że Twoje odpowiedzi są całkowicie anonimowe, więc postaraj się odpowiadać tak szczerze, jak to tylko możliwe.

Skala odpowiedzi:

0 - w ogóle nieprawdziwe

1 - raczej nieprawdziwe

2 - ani prawdziwe, ani nieprawdziwe

3 - dość prawdziwe

4 - całkowicie prawdziwe

1. Groziłem(am) mojemu partnerowi/mojej partnerce zerwaniem, aby sprawić, by postąpił(a) tak, jak tego chciałem(am).*
2. Moi znajomi wiedzą, że będę mieć o nich gorsze zdanie, jeżeli nie postąpią tak, jak tego od nich oczekuję.
3. Gdy nie jestem gdzieś zaproszony(a) przez grupę ludzi, przestaję uwzględniać te osoby w moich późniejszych planach towarzyskich.
4. Kiedy potrzebuję czegoś od mojego znajomego, zachowuję się chłodno lub obojętnie wobec niego, póki nie dostanę czego chcę.
5. Staralem(am) się wzbudzać zazdrość w moim partnerze/partnerce kiedy byłem(am) na niego/nią zły(a).*
6. Gdy byłem na kogoś zły(a) lub o kogoś zazdrosny(a), próbowałem(am) zaszkodzić reputacji tej osoby plotkując na jej temat lub rozpowszechniając negatywne informacje o tej osobie.
7. Gdy ktoś zrobi coś, co mnie rozzłości, próbuję ośmieszyć tę osobę lub sprawić, by wyszła na głupka przed swoimi znajomymi.
8. Kiedy byłem(am) zły(a) na mojego znajomego/znajomą, flirtowałem z jego/jej chłopakiem/dziewczyną.

9. Gdy jestem na kogoś wściekły(a), staram się dopilnować, by wykluczano go z grupowych wyjść, np. do kina lub do baru.
10. Groziłem(am) ujawnieniem sekretów moich znajomych po to, by sprawić, by postąpili zgodnie z moim życzeniem.
11. Zdradziłem(am) mojego partnera/moją partnerkę, ponieważ byłem(am) na nią/niego zły(a).*
12. Rozsiewałem(am) plotki na czyjś temat z czystej złośliwości.
13. Gdy mój partner/moja partnerka zrani w jakiś sposób moje uczucia, urządza mu/jej „ciche dni”.*
14. Gdy jakiś mój znajomy zrani moje uczucia, celowo zaczynam traktować go jak powietrze.
15. Jeżeli mój partner/partnerka mnie rozzłości, będę flirtował(a) z kimś innym na jej/jego oczach.*
16. Celowo ignorowałem(am) mojego znajomego/znajomą do czasu, aż pozwolił(a) mi postawić na swoim.

Klucz odpowiedzi:

Romantyczna AR – twierdzenia 1, 5, 11, 13, 15

Rówieśnicza AR – twierdzenia 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16

Proaktywna AR – twierdzenia 2, 4, 10, 12, 16

Reaktywna AR – twierdzenia 3, 6, 7, 8, 9, 14

Pełna treść polskiej wersji winiet SEIP-Q

Historia 1

Zwierzasz się z czegoś osobistego twojemu znajomemu/twojej znajomej i prosisz go/ją, aby nikomu o tym nie mówił/a. Jednakże kilka tygodni później dowiadujesz się, że wiele osób wie o sprawie. Pytasz znajomego/znajomą dlaczego powiedział/a o tym innym ludziom, na co on/a odpowiada: „Wiesz, nie wiem, po prostu jakoś to wypłynęło i wydawało mi się, że to nic takiego”.

Jak sądzisz, dlaczego twój znajomy/twoja znajoma zdradziła innym twój sekret, mimo, że prosiłeś/aś o zachowanie go w tajemnicy?

On(a) chciała zdradzić moje tajemnice [atrybucja wroga]

On(a) chciał(a) zaimponować innym swoją wiedzą na mój temat [atrybucja instrumentalna]

On(a) zapomniał(a), że ten sekret był dla mnie istotny [atrybucja życzliwa]

On(a) chciał(a) pokazać mi, że byłem(am) głupi(a) prosząc go (ją) o zachowanie dyskrecji [atrybucja wroga]

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie? [negatywna reakcja em.]
...czuł(a)byś się zawstydzony(a), gdyby to spotkało ciebie? [negatywna reakcja em.]

W odpowiedzi na taką sytuację, wyobraź sobie, że reagujesz w następujący sposób: „Powiedziałem(am) ci to w tajemnicy, zawiodłem(am) się na tobie. Następnym razem zachowaj dyskrecję”. [reakcja akceptowalna społecznie]

A teraz wyobraź sobie, że reagujesz w taki sposób: „Jak mogłeś(aś) mi to zrobić?! Zabiję cię!” [reakcja agresywna bezpośrednio]

A teraz wyobraź sobie, że przestajesz odzywać się do niego/niej na kilka następnych tygodni. . [reakcja agresywna relacyjnie]

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób? [prawdopodobieństwo wcielenia reakcji w życie]

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób? [ocena słuszności reakcji]

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że ta osoba w przyszłości dochowa tajemnicy? [oczekiwania wobec wyniku reakcji]

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo ta osoba by cię szanowała? [oczekiwania wobec wyniku reakcji]

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób? [ocena skuteczności własnego zachowania]

Jak czuł(a)byś się z samym/a sobą, gdybyś tak zrobił/a? [oczekiwania wobec wyniku reakcji]

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób? [oczekiwania wobec wyniku reakcji]

Historia 2

Wyobraź sobie, że bierzesz udział w sparingu w ramach zajęć z karate i masz za zadanie zaprezentować swoje umiejętności przed instruktorem. Przydzielono ci do "walki" innego kursanta, którego nie znasz zbyt dobrze. W czasie gdy jesteście oceniani przez instruktora, kursant ten uderza cię w sposób, którego nie uczono was na kursie i czujesz, że sprawił ci fizyczny ból.

Jak sądzisz, dlaczego ta osoba uderzyła cię w taki sposób?

Ta osoba chciała zrobić mi fizyczną krzywdę

Ta osoba chciała wygrać tę walkę.

Ta osoba zrobiła to niechcący

Ta osoba chciała sprawić, bym źle wypadł(a)

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?

...był(a)byś zły(a) na siebie, gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że w odpowiedzi na tę sytuację mówisz swojemu przeciwnikowi: „Tego ciosu nie było na zajęciach. Stosujmy tylko te ciosy, których się uczyliśmy”.

Wyobraź sobie, że podczas kolejnego sparingu mocno uderzasz tę osobę.

Wyobraź sobie, że zaczynasz rozpuszczać plotki o tej osobie.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że następnym razem ta osoba użyje tylko znanych ci ciosów?

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo ta osoba by cię szanowała?

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?

Jak czuł(a)byś się z samym/q sobą, gdybyś tak zrobił/a?

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

Historia 3

Wczesnym rankiem (w "godzinach szczytu") udajesz się do zatłoczonej kawiarni, by kupić sobie kawę. Gdy czekasz na zamówienie, ktoś, kogo widzisz tam często, ale kogo nie znasz osobiście, "wpycha" się przed tobą do kolejki.

Jak sądzisz, dlaczego ta osoba "wepchnęła" się przed tobą do kolejki?

Ta osoba chciała, żebym dłużej czekał(a) na swoją kawę

Ta osoba spieszyła się do pracy

Ta osoba nie zauważyła, że stanęła w kolejce przede mną

Ta osoba chciała, bym poczuł(a) się mało ważny(a)

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?

...był(a)byś zły(a) na siebie, gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że w odpowiedzi na tę sytuację mówisz tej osobie, że stałeś(aś) przed nią i powinna poczekać na swoją kolej.

Wyobraź sobie, że w odpowiedzi na to zdarzenie zaczynasz używać wobec tej osoby niecenzuralnych słów.

Wyobraź sobie, że wygłaszasz nieprzyjemny komentarz na temat tej osoby w rozmowie z innym klientem kawiarni.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że następnym razem ta osoba nie "wepchnie" się do kolejki przed tobą?

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo ta osoba by cię szanowała?

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?

Jak czuł(a)byś się z samym/q sobą, gdybyś tak zrobił/a?

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

Historia 4

Wyobraź sobie, że wraz z grupą współpracowników udajecie się na służbowy wyjazd. Podczas, gdy jesteście w hotelu i czekacie na przybycie klienta, ty postanawiasz kupić sobie kawę. Nagle

jeden z twoich współpracowników szturcha cię w ramię i kawa wylewa się na twoją koszulkę. Kawa jest gorąca, a twoja koszulka mokra.

Jak sądzisz, dlaczego twój współpracownik szturchnął cię w ramię, wylewając na ciebie kawę?

On(a) chciał(a), bym poparzył(a) się kawą

On(a) był pochłonięty myśleniem o spotkaniu z klientem

On(a) zrobił(a) to niechcący

On(a) chciał(a), bym zrobił(a) złe wrażenie na kliencie

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?

...czuł(a)byś się zawstydzony(a), gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że w odpowiedzi na tę sytuację mówisz do swojego współpracownika:

"Wyglądam okropnie. Sądzisz, że zdążę jeszcze się przebrać?"

Wyobraź sobie, że mówisz do współpracownika: "Ty idiot(k)o! Zobacz, co narobiłeś(aś)!"

Wyobraź sobie, że przez resztę wyjazdu traktujesz tę osobę jak powietrze.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że w przyszłości ta osoba znów obleje cię kawą? (R)

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo ta osoba by cię szanowała?

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?

Jak czuł(a)byś się z samym/a sobą, gdybyś tak zrobił/a?

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

Historia 5

Wyobraź sobie, że ty i twój znajomy(a) planujecie krótki weekendowy wypad. Jesteś bardzo podekscytowany(a) tymi planami i nie możesz doczekać się wycieczki. W ostatniej chwili twój znajomy(a) oznajmia, że nie chce z tobą jechać i planuje wyjechać na weekend z kimś innym.

Jak sądzisz, dlaczego twój znajomy(a) zdecydował się nie jechać z tobą?

On(a) nie chciała być w moim towarzystwie.

On(a) chciała robić coś innego.

On(a) zapomniała, jakie mieliśmy plany na tę wycieczkę.

On(a) chciał(a), bym poczuł się nieważny(a).

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?

...był(a)byś zły(a) na siebie, gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że w odpowiedzi na tę sytuację mówisz znajomemu(cej): "Nie mogłem(am) się doczekać tej wycieczki. Następnym razem uprzedź mnie trochę wcześniej, że masz inne plany".

Wyobraź sobie, że mówisz: "Jesteś beznadziejny(a)! Zresztą, po co mi taki ktoś?!".

Wyobraź sobie, że od tej pory przestajesz uwzględniać tę osobę w jakichkolwiek planach.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że następnym razem ta osoba ponownie anuluje wasze plany? (R)

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo ta osoba by cię szanowała?

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?

Jak czuł(a)byś się z samym/q sobą, gdybyś tak zrobił/a?

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

Historia 6

Pewnego dnia odwiedzasz stołówkę w pracy. Po odebraniu posiłku zauważasz, że większość miejsc jest już zajęta i nie ma gdzie usiąść. Zauważasz, że jeden z twoich współpracowników siedzi sam przy niewielkim stole i pytasz go(ją), czy możesz się dosiąść. On(a) odmawia.

Jak sądzisz, dlaczego on(a) nie pozwoliła ci się dosiąść?

On(a) chciała, bym poczuł(a) się wykluczony

On(a) chciała pobyć sam(a) w tamtym momencie

On(a) zamyślił(a) się i nie zdawał(a) sobie sprawy, o co pytałem(am)

On(a) chciała, bym poczuł(a) się źle

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?

...czuł(a)byś się zawstydzony(a), gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że w odpowiedzi na tę sytuację mówisz mu/jej: "Nie chciałem(am) jeść samotnie. Może następnym razem usiądziemy razem?".

Wyobraź sobie, że mówisz: "Do diabła z tobą! Zresztą, kto by chciał z tobą siedzieć".

Wyobraź sobie, że przestajesz uwzględniać tę osobę w swoich planach na następne kilka tygodni.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że następnym razem ta osoba pozwoli ci się dosiąść?

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo ta osoba by cię szanowała?

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?

Jak czuł(a)byś się z samym/q sobą, gdybyś tak zrobił/a?

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

Historia 7

Wyobraź sobie, że udajesz się na pierwsze spotkanie koła zainteresowań, które wybrałeś(aś). Liczysz, że uda ci się tam nawiązać nowe znajomości. Podchodzisz do grupki osób, które też przyszły na spotkanie i mówisz "cześć", jednak one nie odpowiadają.

Jak sądzisz, dlaczego te osoby nie odpowiedziały na twoje przywitanie?

Chcieli mnie zignorować
Byli bardziej zajęci rozmową między sobą
Nie usłyszeli, że się z nimi przywitałem(am)
Chcieli, bym poczuł się mało ważny

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?
...był(a)byś zły(a) na siebie, gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że dalej tam stoisz i czekasz, aż wspomniane osoby skończą rozmawiać i będziesz mógł(mogła) się przedstawić.

Wyobraź sobie, że posyłasz im „krzywe spojrzenie” i odchodzisz.

Wyobraź sobie, że przez najbliższe tygodnie traktujesz te osoby jak powietrze.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?
Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?
Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że te osoby w przyszłości będą reagować na to, co do nich powiesz?
Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo te osoby by cię szanowały?
Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?
Jak czuł(a)byś się z samym/a sobą, gdybyś tak zrobił/a?
Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

Historia 8

Wyobraź sobie, że parkujesz auto pod swoim miejscem pracy. W tym samym czasie, ktoś inny parkuje tuż obok ciebie po prawej stronie. Okazuje się, że to twój znajomy z pracy. Gdy wysiada, drzwi jego samochodu ocierają się o twoje i pozostawiają widoczną rysę. Gdy próbujesz wydostać się z pojazdu, znajomy oddala się.

Dlaczego według ciebie ta osoba zachowała się w ten sposób?
Ta osoba chciała uszkodzić mój samochód
Ta osoba bardzo spieszyła się do pracy
Ta osoba nie zauważyła, że przypadkiem zarysowała moje auto
Ta osoba chciała, bym poczuł się mało ważny

Jak bardzo prawdopodobne jest, że...

...czuł(a)byś się rozgniewany(a), gdyby to spotkało ciebie?
...był(a)byś zły(a) na siebie, gdyby to spotkało ciebie?

Wyobraź sobie, że doganiasz tę osobę, zwracasz jej uwagę na zarysowane drzwi i pytasz, w jaki sposób mógłby naprawić szkodę.

Wyobraź sobie, że zaczynasz krzyczeć i bluźnić w stronę tej osoby.

Wyobraź sobie, że wygłaszasz nieprzyjemny komentarz na temat tej osoby w rozmowie z innym pracownikiem.

Jak bardzo prawdopodobne jest, że zachował(a)byś się w taki sposób?

Jak bardzo dobrze lub źle jest postąpić w ten sposób?

Jeżeli zachowasz się w ten sposób, jak bardzo prawdopodobne jest, że następnym razem ta osoba będzie bardziej uważać na twoje auto?

Gdybyś tak zrobił(a), jak bardzo te osoby by cię szanowały?

Jak łatwo bądź trudno byłoby ci zachować się w taki sposób?

Jak czuł(a)byś się z samym/a sobą, gdybyś tak zrobił/a?

Jak bardzo lubiliby cię inni ludzie, gdyby zobaczyli, że postępujesz w taki sposób?

(R) – pozycje odwrócone

[ ] – w nawiasach kwadratowych podano mierzone zmienne (dla Historii 1, dla innych analogiczna kolejność)

Historie 1, 5, 6, 7 – prowokacje relacyjne

Historie 2, 3, 4, 8 – prowokacje bezpośrednie